

De recreatieve betekenis van de Ecologische Hoofdstructuur

Bijdrage van de EHS aan recreatief gebruik, beleving en identiteit

F. Langers
J. Vreke

r a p p o r t e n

wot
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu



WAGENINGENUR

For quality of life

De recreatieve betekenis van de Ecologische Hoofdstructuur

Dit rapport is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.

De reeks 'Wot-rapporten' bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

Wot-rapport **87** is het resultaat van een onderzoeksopdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), gefinancierd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Natuurbalans, Milieubalans en thematische verkenningen.

De recreatieve betekenis van de Ecologische Hoofdstructuur

Bijdrage van de EHS aan recreatief
gebruik, beleving en identiteit

F. Langers

J. Vreke

Rapport 87

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, december 2008

Referaat

Langers, F. & J. Vreke, 2008. *De recreatieve betekenis van de Ecologische Hoofdstructuur; Bijdrage van de EHS aan recreatief gebruik, beleving en identiteit*. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 87. 93 blz. 31 fig.; 7 tab.; 60 ref.; 1 bijl.

Dit onderzoek gaat over de recreatieve betekenis van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De door de rijksoverheid beoogde recreatieve doelen voor het landelijk gebied, zogeheten kernkwaliteiten, vormen daarbij uitgangspunt. Via drie methoden (GIS-analyses, documentenanalyse, casus) is nagegaan welke kernkwaliteiten kenmerkend zijn voor de EHS en wat de bijdrage is die de EHS levert aan realisatie van het recreatiebeleid. De EHS blijkt zich in positieve zin te onderscheiden op belevingskwaliteiten, door haar groene karakter, en door de relatieve rust, ruimte en stilte en donkerte die je er aantreft. De bijdrage die de EHS levert aan realisatie van de kernkwaliteiten in het landelijk gebied is groter dan je op grond van enkel haar oppervlakte zou mogen verwachten. De onderzoeksresultaten bieden onderbouwing om aanzienlijk meer aandacht te geven aan de betekenis die de EHS-natuur voor de samenleving heeft, wat van belang is voor duurzame waarborging van de positie van het natuurbeleid. Nabij de stad ligt het uitlichten van het brede EHS-concept wellicht het meest voor de hand.

Trefwoorden: recreatie, beleving, belevingswaarde, gebruikswaarde, kernkwaliteiten, natuur, beleid, draagvlak, stadsbos

Abstract

Langers, F. & J. Vreke, 2008. *Recreational significance of the Dutch National Ecological Network (EHS): an examination of its contribution to recreational use, amenity value and identity*. Wageningen, Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment, WOt Report No. 87. 93 pp. 31 figs.; 7 tables; 60 refs.; 1 annexes

This study examined the recreational significance of the Dutch National Ecological Network (EHS), based on the Dutch government's recreational targets for rural areas, the so-called core qualities. Three methods (GIS analyses, documents analysis and a case study) were used to identify the core qualities that characterise the EHS and to assess its contributions to the implementation of the government's policy on recreation. The results show that the main favourable characteristics of the EHS areas relate to their amenity value, as the public appreciates their predominantly green character and the relative tranquillity, spaciousness and nocturnal darkness that they offer. The contributions made by the network to the core qualities in rural areas are larger than might be expected solely on the basis of its size. The findings corroborate the view that considerably more attention should be given to what the National Ecological Network can mean to the public at large, which is important to ensure long-term support for nature conservation policy. The best approach is probably to consider the EHS concept in a wider sense, combining biodiversity and recreational goals. Near towns and cities this wider approach seems most sensible.

Key words: recreation, perceptions, amenity value, utility value, core qualities, wildlife, policy, public support, urban forests

ISSN 1871-028X

©2008 **Alterra – Wageningen UR**

Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 07 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

De reeks WOt-rapporten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit rapport is verkrijgbaar bij het secretariaat . **Het rapport is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl**.

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; Fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Samenvatting	7
Summary	11
1 Inleiding	15
1.1 Achtergrond en aanleiding	15
1.2 Doelstelling	16
1.3 Aanpak	16
1.4 Afbakening	17
1.5 Leeswijzer	17
2 Verkenning en afbakening	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Intrinsieke natuurdoelen	19
2.3 Recreatieve natuurdoelen	22
2.4 Relevante gebieden	25
2.5 De uitgangspunten in de drie onderzoekspijlers	28
3 Beleidsvoornemens	29
3.1 Werkwijze	29
3.2 Resultaten	30
3.2.1 Beoogde recreatieve betekenis EHS	31
3.2.2 Beoogde recreatieve betekenis andere beleidscategorieën	34
3.2.3 Bijdrage EHS aan beleidsopgave gebieden	38
3.3 Samenvatting	41
4 Situatie op de kaart	43
4.1 Werkwijze	43
4.1.1 De basisdata	43
4.1.2 De berekening	45
4.1.3 Een voorbeeld	45
4.1.4 Enkele kanttekeningen	46
4.2 Resultaten	47
4.2.1 Betekenis kernkwaliteiten voor de EHS	47
4.2.2 Betekenis EHS voor (realisatie) kernkwaliteiten	56
4.3 Samenvatting	58
5 De uitdagende opgave voor een stadsbos – voorbeeldproject Diemberbos	59
5.1 Inleiding	59
5.2 Stadsbossen	60
5.3 Schets van het Diemberbos	61
5.4 De recreatieve ambitie	63
5.4.1 De opdracht van de provincie	63
5.4.2 De visie van de projectgroep	63

5.4.3	De ambitie uitgewerkt in het streefbeeld	64
5.5	De ecologische ambitie	65
5.5.1	De opdracht van de provincie	65
5.5.2	De visie van de projectgroep	67
5.5.3	De ambitie uitgewerkt in het streefbeeld	68
5.6	De uitdaging	68
5.6.1	Het planvormingsproces	68
5.6.2	De inrichting	69
5.6.3	Het gebruik	70
5.6.4	Het beheer	71
5.7	Conclusie	72
6	Conclusie en beschouwing	75
6.1	Inleiding	75
6.2	Bespreking belangrijkste resultaten	75
6.3	Beschouwing en reflectie	77
6.4	Tot slot	79
	Literatuur	81
Bijlage 1	Overzicht van gebruikte GIS-bestanden	85

Samenvatting

De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) is het belangrijkste product en instrument van het Nederlandse natuurbeleid. In de EHS hebben plant en dier voorrang. Het besef dat een gerealiseerde EHS daarnaast als neveneffect ook een belangrijke betekenis kan hebben voor de Nederlandse samenleving door de mogelijkheden voor natuurbeleving en natuurgerichte recreatie wordt erkend in het beleid; echter in de bestuurlijke praktijk is hier minder oog voor. Om de positie van de EHS duurzaam te waarborgen, is vanuit wetenschappelijke hoek geopperd om de politiek-bestuurlijke aandacht die de EHS in de praktijk krijgt, meer een afspiegeling te laten zijn van de betrokkenheid en waardering van de samenleving voor de natuur. Aan Alterra is gevraagd dit onderzoek naar de maatschappelijke betekenis van de EHS voor andere dan biodiversiteitsfuncties uit te voeren.

Het doel van het onderzoek luidt:

Inzicht verkrijgen in de betekenis die de EHS nu en in de toekomst heeft voor -in rijksbeleid verwoorde- recreatieve doelen van gebruik, beleving en identiteit.

In dit onderzoek hebben we aandacht voor de betekenis van de EHS in relatie tot de door de rijksoverheid beoogde recreatieve functies van het landelijk gebied. Centrale vraag is in hoeverre de EHS nu en in de toekomst bijdraagt aan verwezenlijking van deze rijksdoelen. Om hier achter te komen worden drie wegen bewandeld. De eerste is die van beleidsanalyse. Aan de hand van de *beleidsvoornemens* voor de EHS ontstaat een beeld van de recreatieve kwaliteiten die de EHS na volledige realisatie zal herbergen. Een tweede manier om zicht te krijgen op de recreatieve betekenis van de EHS, is door te kijken naar de huidige *situatie op de kaart*, en wel aan de hand van landelijke GIS-kaartbeelden. Als tegenhanger van beide grove landelijke analyses staat een *praktijksituatie* centraal. Op lokaal niveau (stadsbos) gaat de aandacht uit naar het mogelijke spanningsveld bij het gelijktijdig verwezenlijken van ecologische en recreatieve ambities. Door de materie vanuit drie wezenlijk verschillende invalshoeken te benaderen, streven we naar een zo goed mogelijke onderbouwing van een mogelijke recreatieve betekenis die de EHS heeft.

Recreatieve betekenis van natuur wordt ingevuld vanuit drie thema's: gebruik, beleving en identiteit. Voor de recreatieve natuurdoelen voor deze thema's sluiten we aan bij de kernkwaliteiten uit de Nota Ruimte, respectievelijk gebruikskwaliteit, belevingskwaliteit en culturele kwaliteit. Om enigszins recht te doen aan de verscheidenheid van natuurtypen binnen de EHS -en daarmee samenhangend aan de mogelijkheden van medegebruik- wordt onderscheid gemaakt tussen drie typen EHS-natuur: Grootschalige natuur, Bijzondere natuur en Multifunctionele natuur. Om de betekenis van de EHS voor de beleidsvoornemens in perspectief te kunnen plaatsen, wordt een vergelijking gelegd met drie typen gebieden waaraan het Rijk prioriteit heeft gegeven aan versterking van de in het onderzoek centraal staande ruimtelijke kwaliteiten: Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden. Voor de huidige situatie wordt een vergelijking gelegd met het landelijk gebied als geheel. Centrale vraag is of de EHS zich met betrekking tot de kernkwaliteiten in positieve zin onderscheidt van het landelijk gebied als geheel.

Recreatieve betekenis EHS op grond van beleidsvoornemens

In relatie tot de beleidsopgave van het landelijk gebied voor de kernkwaliteiten is de voornaamste conclusie dat de beoogde EHS een grote bijdrage levert aan belevingskwaliteit en slechts beperkt bijdraagt aan culturele kwaliteit. Dit laatste komt doordat de EHS geen

beleidsopgave kent voor culturele vernieuwing of architectonische vormgeving. Op het gebied van cultuurhistorie kent de EHS wel een beleidsopgave. De EHS natuurtypen Grootchalige natuur, Bijzondere natuur en Multifunctionele natuur variëren in de betekenis die zij hebben voor recreatieve functies van natuur. Multifunctionele natuur heeft een hoge gebruikskwaliteit. De gebruiksfunctie gaat het minst samen met Bijzondere natuur, hier is de gebruikskwaliteit het laagst. De belevingskwaliteit is voor alle drie EHS-natuurtypen hoog, en het hoogst voor Grootchalige natuur.

Naast een bijdrage aan het generieke landschapsbeleid, heeft de EHS ook betekenis voor Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden. Het Rijk heeft aan deze beleidscategorieën prioriteit gegeven in relatie tot de ruimtelijke kwaliteiten. De gebieden kenmerken zich verder door hun ruimtelijke overlap met de EHS. Via die overlap kan de EHS bijdragen aan de verwezenlijking van de doelen voor deze gebieden. En dat blijkt ook te gebeuren. Nationale Parken profiteren van de belevingskwaliteiten die de EHS beoogt te realiseren. De extra inspanningen om deze naar een hoger niveau te brengen voor de Nationale Parken zijn nihil; wel moeten Nationale Parken investeren in de gebruikskwaliteit. De doelstellingen van de EHS voor wat betreft het voorzieningsniveau voor extensieve recreatie zijn immers lager dan die van de Nationale Parken. Ook Belvederegebieden en Nationale Landschappen liften mee met de belevingskwaliteiten groen karakter, rust, ruimte, stilte en donkerte die in de EHS gerealiseerd zullen worden. In Belvederegebieden draagt de EHS het minste bij aan het realiseren van de beleidsopgave. Er zijn veel extra inspanningen nodig, met name op het gebied van culturele kwaliteit.

Recreatieve betekenis EHS aan de hand van de situatie op de kaart

Landelijke GIS-kaartbeelden van de kwaliteiten van het landelijk gebied maken duidelijk dat de huidige EHS zich in positieve zin van het landelijk gebied als geheel onderscheidt op veel belevingskwaliteiten. De natuurgebieden van de EHS kenmerken zich door hun groene karakter, en de relatieve rust, ruimte, stilte en donkerte. Doordat in de EHS relatief veel wandel- en fietspaden en bewegwijzerde routes aanwezig zijn, typeert de toegankelijkheid voor extensieve recreatie en het voorzieningsniveau de EHS ook. In EHS-natuur zijn daarentegen relatief weinig kwaliteiten aanwezig die samenhangen met menselijke invloeden van contrast met de stad, en ook culturele kwaliteit heeft minder betekenis in de EHS. De drie typen EHS-natuur variëren in hun betekenis voor de kernkwaliteiten. Grootchalige natuur herbergt belevingskwaliteiten groen karakter, rust, stilte, donkerte in de grootste mate. Multifunctionele natuur is relatief goed toegankelijk, en kent de meeste culturele waarden en ook het contrast met de stad kan hier het best ervaren worden.

De bijdrage die de EHS momenteel levert aan realisatie van de kernkwaliteiten in het landelijk gebied is over het algemeen groter dan je op grond van enkel de oppervlakte van de EHS binnen het landelijk gebied zou mogen verwachten. Alleen aan culturele kwaliteit draagt de EHS beperkt bij. Het grootst is de bijdrage aan groen karakter. Van het landelijk gebied met groen karakter ligt 51% binnen de EHS, terwijl het aandeel EHS binnen het landelijk gebied slechts 24% bedraagt.

De praktijk uitgelicht: het stadsbos

Vermaatschappelijking van natuur speelt zonder uitzondering in stadsbossen: qua locatie de ideale ontmoetingsplek voor natuur & recreatie. Het Diemberbos nabij Amsterdam is aangewezen als voorbeeldproject van versnelde uitvoering van GIOS-beleid. Het streven is om het in de jaren negentig aangeplante Diemberbos, dat deel uitmaakt van de EHS, op te waarderen tot een aantrekkelijk uitloopgebied voor de stedelijke bevolking. De wijze waarop betrokkenen bij de planvorming zijn omgegaan met de uitdagende opgave om ecologische en recreatieve ambities gelijktijdig te verwezenlijken, stond centraal in onze studie van het

Diemberbos. Via zonering lijken spanningen bij voorbaat te worden weggenomen. Door oog te hebben voor de kansen die de nabijheid van de stad biedt (het plan is om maatschappelijke organisaties een wezenlijke rol in het arbeidsintensieve beheer te laten vervullen) ontstaat niet enkel lokale betrokkenheid bij het bos, maar ook kunnen natuurwaarden naar een hoger niveau worden getild.

Een interessante vraag vanuit ecologisch perspectief is of het gebied in ecologische zin meer in zijn mars had gehad, wanneer het niet de status van stadsbos had gekregen. Waarschijnlijk niet. Door aan het gebied een recreatieve functie toe te kennen, is een groen investeringsklimaat geschapen, waarvan ook de natuurlijke biodiversiteit profiteert: het streven is om een geheimzinnig stadsbos met hoge natuurwaarden te realiseren. Diverse gidssoorten staan op de lijst van doelsoorten voor het gebied. Uitgangspunt is dat de natuurwaarden niet lijden onder de recreatieve ambities. Het Programma van Eisen, dat de basis vormt voor het inrichtingsplan, stelt dat ecologische doelen kaderstellend zijn, en dat de belevingswaarde en de voorzieningen hierop volgend zijn. Een zwakte op dit moment is de aandacht voor het waarmaken van de ecologische ambities. In de toelichting bij het inrichtingsplan gaat alle aandacht uit naar de onderbouwing van keuzes in relatie tot recreatief gebruik. Een equivalent daarvan voor het soortenbeleid, bijvoorbeeld in de vorm van een ecosysteemvisie, is er niet. Kortom, het is voorsnog onduidelijk of de geschapen condities voldoende zijn om de beoogde doelsoorten duurzaam een plek in het stadsbos te geven.

Eerdere studies lieten zien dat het belangrijk is dat de overheid zich sterk maakt voor een EHS die meerdere functies vervult, en dat vooral ook uit te dragen. Het naar elkaar toegroeien van natuurbeleving van mensen en natuurbeleid, kan alleen bij maatschappelijk draagvlak voor het EHS-beleid. De gewone burger staat over het algemeen mijlenver van het EHS-concept af: het is een te abstract verhaal om te wortelen in de samenleving. Een belangrijke waarde van dit onderzoek is dat het onderbouwing biedt om aanzienlijk meer aandacht te geven aan de betekenis van de EHS voor recreatie. Deze studie maakt duidelijk dat de EHS onmisbaar is voor de realisatie van het rijksbeleid met betrekking tot kernkwaliteiten die voor recreatie relevant zijn, dat de rol van de EHS hierin in de toekomst mogelijk nog belangrijker wordt, dat de planologische bescherming van de natuurgebieden hierbij een belangrijke rol speelt, én dat de EHS ook vlakbij de stad betekenis kan hebben, zowel voor de ecologie als voor de samenleving: de uitdagende opgave om hoge ecologische en recreatieve ambities gelijktijdig waar te maken lijkt haalbaar. Gezien de maatschappelijke vraag naar hoogwaardig groen bij steden ligt het uitlichten van het brede EHS-concept op deze locaties wellicht het meest voor de hand.

Summary

The National Ecological Network (EHS) is the most important product and instrument of Dutch nature conservation policy. Although the design of the EHS focuses on plants and animals (biodiversity), the policy recognises that the network could also be of significant value for Dutch society by offering the public opportunities to enjoy nature and to engage in wildlife-oriented recreational activities. These opportunities are, however, undervalued by the officials charged with the day-to-day implementation of the policy. It is important to secure the long-term position of the EHS, and researchers have suggested that the actual political and administrative attention given to the network should reflect the public's commitment to and appreciation of nature. As a result, the Alterra research institute has been invited to study the significance of the EHS for society in terms of other goals than biodiversity.

The study therefore aimed *to examine the current and future significance of the National Ecological Network (EHS) in terms of recreational use, amenity value and identity as laid down in government policies.*

The study focused on the significance of the EHS in relation to the government's objectives for recreational use of rural areas, and the key research question was to what extent the EHS contributes or could contribute to the achievement of these objectives. The study used three approaches to answer this question. The first was that of policy analysis. Our analysis of the government's policy plans for the EHS enabled us to outline the recreational qualities that the EHS will offer after its completion. The second approach to assess the recreational significance of the EHS involved examining the current situation on maps, particularly national GIS maps. The third approach consisted of a case study, as a local practical example to complement the other two analyses, which work at a less detailed, national scale level. This local level case study focused on an urban forest situation to identify possible tensions arising from the simultaneous implementation of ecological and recreational objectives. By studying the subject from three such different perspectives, we tried to provide a sound scientific basis for the potential recreational opportunities offered by the ecological network.

The recreational significance of wildlife areas was specified from three perspectives: use, amenity value and identity. The recreational objectives for these three perspectives were derived from the core qualities of utility value, amenity value and historical value, as defined in the National Spatial Strategy policy memorandum. In an attempt to do at least some justice to the wide variety of habitat types within the EHS, and to the related opportunities for multiple use, we distinguished three types of EHS areas: large-scale habitat areas, rare habitats and multifunctional habitat areas. We put the significance of the EHS for policy plans into perspective by relating the core qualities to three types of areas that represent government priorities for the efforts to improve the kind of spatial qualities that our study focused on, viz. National Parks, National Landscapes and so-called Belvedere areas (defined on the basis of regional historical landscape features). The current situation in EHS areas was compared to that in all Dutch rural areas, the key question being whether the core qualities were more prominently present in the EHS areas than in the Dutch rural areas as a whole.

Recreational significance of the EHS reflected in policy plans

As regards the tasks assigned to rural areas in the implementation of the government policy on core qualities, our main conclusion is that the intended ecological network can provide major contributions to amenity value, and a limited contribution to historical value. The limited contribution to historical value results from the fact that the EHS policy does not include any objectives relating to cultural innovation or architectural design, although it does include certain policy tasks relating to historical values. The three types of EHS areas (large-scale, rare and multifunctional) differ in terms of their significance for the recreational value of natural areas, with multifunctional areas having a high utility value and rare habitat areas having the lowest utility value (as it is difficult to combine recreation with rare habitats). All three types of EHS areas, but especially the large-scale areas, have high amenity value.

The National Ecological Network not only contributes to landscape policy in general, it might also be important for National Parks, National Landscapes and Belvedere areas, areas to which the government has given priority in terms of spatial qualities. Since these areas overlap with the EHS, the EHS concept can contribute to the achievement of the objectives for these three types of area. This is indeed happening, as National Parks will benefit from the amenity values that the EHS is trying to achieve, so that they do not have to invest additional efforts to improve their own amenity value. By contrast, they do have to invest in utility value, as the targets with regard to facilities for low-intensity recreation for the EHS are less ambitious than those for National Parks. National Landscapes and Belvedere areas also benefit from certain amenity values that are to be achieved in the EHS, such as its predominantly green character, tranquillity, spaciousness and nocturnal darkness. The smallest contribution by the EHS to the policy objectives will be made in the Belvedere areas, which will require considerable additional effort, especially to enhance their historical qualities.

Recreational significance of the EHS as reflected in maps

National GIS maps of rural areas quality show that the existing EHS areas have higher amenity value than the rest of the rural areas. The natural areas included in the EHS are characterised by their predominantly green character and their relative tranquillity, spaciousness and nocturnal darkness. The EHS also offers access and facilities for low-intensity recreation, in the form of walking and cycling tracks, many of them signposted. On the other hand, the natural areas in the EHS do not meet the requirement of showing human influence in terms of contrast with urban areas, nor that of showing historical landscape qualities. The three types of EHS areas (large-scale, rare and multifunctional) differ as regards their significance for the core qualities defined by the government. The large-scale natural areas offer significant amenity values because of their predominantly green character, tranquillity and darkness, while the multifunctional areas offer relatively easy access and many historical values, as well as clearly showing the contrast with urban areas.

The contributions that the EHS is currently making to the core qualities defined for rural areas are generally larger than might be expected solely on the basis of the percentage of the total rural area it covers. The only quality to which it contributes little is that of historical values, while its greatest contribution relates to its predominantly green character, as 51% of the rural areas with a predominantly green character are located within the EHS, whereas the EHS covers only 24% of the total rural areas in the Netherlands.

A practical example: urban forest

The drive to make nature more accessible to citizens applies especially to urban forests, that is, woodlands located close to urban centres, which offer ideal opportunities to combine nature and recreation. The Diemberbos forest near Amsterdam has been designated as a pilot project for the accelerated implementation of the government's so-called GIOS (green space in

and around towns and cities) policy. The project intends to develop this forest, which was planted in the 1990s and is part of the EHS, into an attractive area where city-dwellers can go for walks. Our case study of the Diemberbos project centres on the way those involved in the planning effort have dealt with the challenge of combining ecological and recreational objectives. The potential tensions resulting from this combination appear to have been resolved in advance by means of zoning schemes. The project designers are aware of the opportunities offered by the proximity of the city. Their idea is to give civil society organisations a considerable part in the labour-intensive management of the forest. This should not only result in a sense of ownership and commitment among the residents, but should also help to improve the area's ecological values.

From an ecological perspective, an interesting question is whether the area would have offered greater ecological potential if it had not been designated as an 'urban forest'. This is probably not the case. Assigning a recreational function to the area has created a green investment climate which also benefits its natural biodiversity, as the project intends to create a mysterious woodland of high ecological value. The list of target species for the area includes several indicator species for ecological quality. The project is based on the principle that ecological values should not be affected by recreational ambitions. The Programme of Requirements upon which the design plan is based states that the ecological targets form the preconditions for the amenity value and recreational facilities. One of the weak spots in the current stage of the project is that achieving the ecological values does not appear to be getting enough emphasis. The explanatory notes to the design plan focus entirely on justifying the choices made with regard to recreational use, and fail to offer equivalent views on species conservation policy, for instance in the form of an ecosystem strategy. In other words, it is as yet not clear whether the conditions that have been created can ensure that the target species will have a sustainable position in the Diemberbos urban forest.

Previous studies have shown the importance of clear and explicit government support for a multifunctional National Ecological Network. People's perception of nature and the government's nature conservation policy can only become compatible if there is sufficient public support for the EHS policy. Currently, the EHS concept is far from being a matter of interest to ordinary Dutch citizens: it is too abstract an idea for the public at large to evoke a sense of ownership. An important conclusion of the present study is therefore that its findings underpin the view that far more attention should be given to the significance of the network for recreation. Our findings show that the EHS is indispensable for the implementation of the government's policy on core qualities relevant to recreation. They also show that the value of the EHS in this respect may well become even more important in the future, that the use of planning protection for natural areas is a highly important factor in this, and that the EHS can also have major significance near towns and cities, both for ecological values and for the public. In other words, the challenge to simultaneously achieve both ecological and recreational goals seems achievable. In view of the current demand in society for high-quality green space near towns and cities, the best approach is probably to consider the EHS concept in a wider sense, combining biodiversity and recreational goals, especially near these urban locations.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond en aanleiding

De term Ecologische Hoofdstructuur (EHS) werd in 1990 geïntroduceerd in het Natuurbeleidsplan van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV, *thans Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit*). Het streven is om in 2018 circa 728.500 hectare aan EHS-gebieden te hebben. Daarbij komen nog ruim zes miljoen hectare natte natuur. Deze droge en natte natuur vormt dan een aaneengesloten netwerk van beschermde natuurgebieden.

De EHS is het belangrijkste product en instrument van het Nederlandse natuurbeleid: sinds 1990 heeft het nationale natuurbeleid een groot deel van zijn inspanning geconcentreerd op het realiseren van deze samenhangende Ecologische Hoofdstructuur in Nederland. Dit om de doelstelling van het behoud van natuurlijkheid en biodiversiteit te verwezenlijken. In de EHS hebben dier en plant dan ook voorrang. Tegelijkertijd wordt in rijksnota's erkend dat de natuur ook een andere belangrijke betekenis heeft voor de Nederlandse samenleving door de mogelijkheden die ze biedt voor natuurbeleving en natuurgerichte recreatie. Met name het tweede Natuurbeleidsplan, Natuur voor mensen, mensen voor natuur uit 2000, was belangrijk door het toevoegen van de sociale dimensie aan het EHS-concept: verbreding van natuur en participatie (Hermans, *et al.*, 2004). De maatschappelijke invulling van het natuurbeleid werd voortgezet in de Nota Ruimte (2004) en de Agenda Vitaal Platteland (2004). Daarbij moet opgemerkt worden dat de EHS voor de bijdrage aan nevendoelen (recreatie) mogelijkserwijs op onhandige plekken ligt. Immers, de ligging van de EHS is primair afgestemd op de hoofddoelstelling van de EHS: het verbinden van belangrijke natuurgebieden tot een aaneengesloten netwerk en het benutten van ecologisch kansrijke situaties (gradiënten).

Vanuit wetenschappelijke hoek is forse kritiek geuit op de EHS als beleidsconcept om natuurbeleving aandacht te geven (Kuindersma *et al.*, 2004; De Bakker & Dagevos, 2006). Daarmee is ook de discussie over de legitimering van (investeringen in) de EHS aangezwengeld. De EHS is voor bestuurders en traditionele natuurbeschermers, die zich dikwijls goed kunnen vinden in ecologische beleidsdoelen, een verworvenheid, waaraan niet getornd mag worden. Het brede publiek daarentegen staat mijlenver af van het abstracte EHS-concept. Met zijn natuurdoeltypen en hun abiotische randvoorwaarden is het natuurbeleid een te technisch, te ecologisch en te wetenschappelijk verhaal om te kunnen wortelen in de samenleving. Natuurbeleving van mensen lijkt juist vooral verbonden met recreatie en met landschappen waarin natuur en cultuur dikwijls verweven zijn (De Bakker & Dagevos, 2006). Deze spanning is niet zonder gevaar voor het natuurbeleid:

'Dat natuurbeleving van mensen en natuurbeleid in Nederland steeds verder uit elkaar groeien, brengt het risico met zich mee dat draagvlak voor natuurbeleid afkalft. Minder draagvlak leidt uiteindelijk tot uitholling van het beleid. En dat leidt weer tot een gebrek aan mogelijkheden om natuur te ontwikkelen en te behouden' (Kuindersma *et al.*, 2004)

Kortom, de aandacht voor de betekenis van de EHS voor de samenleving komt niet voldoende uit de verf. Idealiter moet het legitimeringvraagstuk met betrekking tot het bestaansrecht van de EHS niet enkel worden gevoed vanuit het perspectief van biodiversiteit, maar ook vanuit andere functies van de natuurgebieden voor de samenleving. Deze noodzaak tot een bredere insteek wordt bekrachtigd doordat in de praktijk is gebleken dat het brede natuurconcept dat beleidsnota's uitdragen, bij de realisatie van de EHS op de achtergrond blijft. En deze beperkte verinnerlijking van de brede natuurvisie bij bestuurders vormt een belangrijke

hindernis bij de uitwerking en doorwerking van het natuurbeleid (Levelink & Nijhoff, 2004). De Raad voor het Landelijk Gebied omschrijft de vaak sectorale invulling van de EHS door het overheidsapparaat –ingegeven door praktische overwegingen dat scheiding van functies overzichtelijker is dan verweving- als een gemiste kans. Moeilijkheid daarbij is –zoals eerder gesteld- dat de ligging van de EHS primair wordt bepaald door de eis dat een aangesloten ecologisch netwerk moet worden gerealiseerd; de geschiktheid voor recreatiedoelen speelt hierbij geen rol.

Samengevat, om de positie van het natuurbeleid duurzaam te waarborgen, zou de politiek-bestuurlijke aandacht die de EHS in de praktijk krijgt, ook moeten uitgaan naar de bijdrage die de gerealiseerde EHS levert aan zaken die de bevolking voor zichzelf belangrijk vindt, zoals recreatie en natuurbeleving. Aan Alterra is gevraagd dit onderzoek naar de betekenis van de EHS voor andere dan biodiversiteitsfuncties uit te voeren.

1.2 Doelstelling

Het doel van het onderzoek luidt:

Inzicht verkrijgen in de betekenis die de EHS nu en in de toekomst heeft voor -in rijksbeleid verwoorde- recreatieve doelen van gebruik, beleving en identiteit.

1.3 Aanpak

Dat de natuur van de EHS betekenis heeft voor mensen staat buiten kijf. Ga maar eens op een willekeurige zondagmiddag op de Veluwe kijken. Het aantal fietsers en wandelaars dat je daar treft, zegt misschien wel genoeg. Kijken we iets ruimer dan die willekeurige zondagmiddag, ook dan ligt het onderbouwende cijfermateriaal voor het oprapen. Van de binnenlandse vakantiebestemmingen voeren de Veluwe en de Noordzeekust al jaren de top 10 aan van meest bezochte toeristengebieden. Met name voor korte binnenlandse vakanties zijn bosrijke gebieden in trek. In 2007 werden ruim drie van de vijf korte binnenlandse vakanties in een omgeving met bos en hei doorgebracht (CBS, 2008). Mensen waarderen een natuurlijke omgeving met name om kenmerken als ongereptheid, variatie, rust, ruimte en stilte (o.a. Goossen *et al*, 1997; Reneman, *et al*, 1999; Roos-Klein Lankhorst, *et al*, 2005). En daar lijken de EHS-natuurgebieden rijk aan.

In dit onderzoek hebben we aandacht voor de betekenis van de EHS in relatie tot de door de rijksoverheid beoogde maatschappelijke functies van het landelijk gebied. Centrale vraag is in hoeverre de EHS nu en in de toekomst bijdraagt aan verwezenlijking van deze rijksdoelen. Om hier achter te komen worden drie wegen bewandeld. De eerste is die van beleidsanalyse. Aan de hand van de *beleidsvoornemens* voor de EHS ontstaat een beeld van de ruimtelijke kwaliteiten die de EHS na realisatie zal herbergen. Daarbij wordt een vergelijking gelegd met drie typen gebieden, waaraan het Rijk prioriteit heeft gegeven in relatie tot versterking van de in het onderzoek centraal staande ruimtelijke kwaliteiten: Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden. Mogelijkerwijs kunnen met de EHS ook recreatiedoelen van deze gebiedscategorieën gerealiseerd worden. Hoewel dat met name bij Nationale Landschappen en Belvederegebieden geen bestaand beleid is, kan dat inzicht wel beschouwd worden als een kans om ook het beleid van deze gebiedscategorieën te realiseren.

Een tweede manier om zicht te krijgen op de maatschappelijke betekenis van de EHS, is door te kijken naar de *situatie op de kaart*. De vraag hier is of de natuurgebieden van de EHS op dit moment kwaliteiten herbergen die belangrijk zijn voor de onderscheiden thema's, en of de EHS zich hiermee in positieve zin onderscheidt van het landelijk gebied als geheel. Als

tegenhanger van beide grove landelijke analyses staat een *praktijksituatie* op lokaal niveau centraal. Op lokaal niveau gaat de aandacht uit naar het mogelijke spanningsveld bij het gelijktijdig verwezenlijken van ecologische en andere maatschappelijke ambities. De meest geëigende vorm waarin biodiversiteit en bevolkingsconcentraties samenkomen zijn stadsbossen. We zijn geïnteresseerd in de creatieve oplossingen die op lokaal niveau, voor het stadsbos, gevonden worden om ecologische en recreatieve doelen samen te laten gaan.

Door de materie vanuit drie wezenlijk verschillende invalshoeken te benaderen, streven we naar een zo goed mogelijke onderbouwing van een mogelijke recreatieve betekenis die de EHS heeft. In figuur 1.1 zijn de drie onderzoekssporen voor dit onderzoek samengevat.

Onderzoekspoor	Focus	Methode	Analyseniveau
Beleidsvoornemens	Toekomstige recreatieve betekenis EHS	Beleidsanalyse	Globale impressie op landelijk niveau
Situatie op de kaart	Recreatieve betekenis EHS nu	Gisanalyse	Globale impressie op landelijk niveau
Stadsbos	Spanningsveld ecologische versus recreatieve ambities	Uitlichten Praktijksituatie (Diemerbos)	Oplossingen in de praktijk

Figuur 1.1: Drieliuk van onderzoekspoten met hun invalshoek

1.4 Afbakening

- Recreatieve betekenis van natuur wordt ingevuld vanuit drie thema's: gebruik, beleving en identiteit.
- De focus is op de recreatieve betekenis die in rijksdoelen is verwoord. Aangesloten wordt bij de kernkwaliteiten gebruikskwaliteit, belevingskwaliteit en culturele kwaliteit die in de Nota Ruimte als beleidsopgave voor het Nederlandse landschap (zogenaamde basiskwaliteiten) zijn onderscheiden.
- De focus is op landnatuur (geen grootschalige wateren).
- Om enigszins recht te doen aan de verscheidenheid van natuurtypen binnen de EHS, en daarmee samenhangend de mogelijkheden van medegebruik, is onderscheid gemaakt in drie typen EHS-natuur: Grootschalige natuur, Bijzondere natuur en Multifunctionele natuur.

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt het onderzoekskader, dat in de vorige paragraaf kort is aangestipt, toegelicht. Een verkenning van het rijksbeleid met betrekking tot de recreatieve natuurdoelen én intrinsieke natuurdoelen vindt plaats, om vervolgens de keuzes voor de insteek van drie kernkwaliteiten en de drie typen EHS-natuur te onderbouwen. Bovendien wordt de keuze voor de beleidscategorieën Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden, die het referentiekader vormen van het eerste onderzoekspoor, onderbouwd. Hoofdstuk 3, 4 en 5 bespreken achtereenvolgens de onderzoeksvraag vanuit beleidsvoornemens, de situatie op de kaart en de praktijksituatie. Voor de praktijksituatie staat het Diemerbos centraal. Het Diemerbos is een voorbeeldproject van versnelde uitvoering van GIOS-beleid. Het EHS-gebied ligt pal tegen Amsterdam aan en er zijn vergevorderde plannen voor herinrichting van het stadsbos tot een kwalitatief hoogwaardig natuurgebied met regionale aantrekkingskracht. Kortom, alle ingrediënten zijn aanwezig voor een interessante casus. Het rapport sluit af met conclusies (hoofdstuk 6), waarbij de bevindingen van de drie onderzoekspoten met elkaar in verband worden gebracht.

2 Verkenning en afbakening

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk verkent de context van het onderzoek, aan de hand van de beleidsopgave verwoord in rijksnota's. Ruim aandacht is er voor de beoogde functie van natuur in relatie tot de thema's gebruik, beleving en identiteit. Ook de rijksdoelen met betrekking tot biodiversiteit zijn geanalyseerd. Aandacht voor deze zogenaamde 'intrinsieke' natuurdoelen is van belang, omdat de mogelijkheden voor het gelijktijdig verwezenlijken van biodiversiteitstreven en recreatieve ambities samenhangt met de robuustheid van de natuur. De verkenning van de beleidsopgave voor intrinsieke natuur en recreatieve natuur leidt tot een afbakening van het onderzoekskader. Voor de verkenning en afbakening zijn (impliciet) de volgende uitgangspunten gehanteerd (tabel 2.1):

Tabel 2.1: Uitgangspunten verkenning en afbakening onderzoekskader

Context	Doelen moeten betrekking hebben op een of meer van de thema's gebruik, beleving en identiteit, dan wel biodiversiteit.
Inhoud	Alleen inhoudelijke doelen zijn relevant, geen procesmatige over wie wat doet.
Robuustheid	Doelen moeten op middellange termijn (2018) nog relevant zijn
Ruimtelijke allocatie	Doelen dienen een ruimtelijke component te hebben met het oog op kwantificering van de EHS-bijdrage
SMART	Bij voorkeur dienen doelen SMART geformuleerd te zijn, en dan met name tot de realisatietermijn (onze focus is 2018), de omvang en de locatie (wel of niet binnen de EHS)

Naast het inhoudelijk spoor (beleidsanalyse) kent het onderzoek ook een ruimtelijk spoor. Hiermee kunnen we de betekenis van de EHS in perspectief plaatsen: in hoeverre draagt de EHS nu of in de toekomst bij aan verwezenlijking van recreatieve natuurdoelen in het landelijk gebied en in specifieke gebieden met bijzondere recreatieve of landschappelijke waarden, waarmee de EHS ruimtelijk samenvalt? De typen gebieden (beleidscategorieën) die we in het onderzoek uitlichten, beschrijven we in dit hoofdstuk waarbij het accent ligt op de beoogde recreatieve functie.

De beleidsopgaven voor intrinsieke natuur en recreatieve natuur komen in de paragrafen 2.2 en 2.3 aan de orde. In paragraaf 2.4 staan de drie typen gebieden van het ruimtelijk spoor centraal. Paragraaf 2.5 tot slot zet het afgebakende onderzoekskader nogmaals uiteen. Een overzicht is opgenomen, dat het fundament voor ieder van de drie onderzoekspijlers weergeeft.

2.2 Intrinsieke natuurdoelen

*Intrinsieke natuurdoelen:
Grootschalige natuur, Bijzondere natuur, Multifunctionele natuur*

Het soortenbeleid vormt de kern van het (intrinsieke) natuurbeleid. Centraal in het soortenbeleid staat het behoud van biodiversiteit. De algemene doelstelling van dit beleid,

geformuleerd in het Natuurbeleidsplan (1990) en herbevestigd in de Nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur (NMMN) en de Agenda Vitaal Platteland (AVP), is:

“voor alle in 1982 in Nederland voorkomende soorten en populaties zijn in 2020 duurzame condities voor hun voortbestaan gegarandeerd, zowel binnen als buiten de Ecologische Hoofdstructuur”.

De EHS vormt een belangrijk instrument voor het verwezenlijken van de beoogde duurzame condities. Deze 'ruggengraat' van de natuur in Nederland werd voor het eerst gepresenteerd in het Natuurbeleidsplan. Het belang ervan werd in de nota NMMN bekrachtigd en ruimtelijk verankerd in de Nota Ruimte. Het streven is om dit samenhangend netwerk van kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden en robuuste verbindingen in 2018 gerealiseerd te hebben. De omvang van de EHS zal dan 728.500 ha droge natuur (binnen de grenzen van het Nederlandse vaste land) en 6 miljoen hectare natte natuur omvatten.

De beoogde natuurkwaliteit van de EHS is vastgelegd in kwaliteitsdoelen. De gemeenschappelijke taal van het natuurbeleid, waarin de kwaliteitsdoelen zijn vastgelegd, is het natuurdoeltypenstelsel. In totaal 92 natuurdoeltypen (ecosystemen) zijn onderscheiden, die variëren in de mate van biodiversiteit en natuurlijkheid. In de nota NMMN zijn deze geaggregeerd tot clusters van natuurdoeltypen: zogenaamde natuurdoelen. Deze 27 natuurdoelen zijn ruimtelijk weergegeven in een Landelijke Natuurdoelenkaart. De kaart biedt het kader voor de gedetailleerde uitwerking van het natuurbeleid op provinciaal niveau, én voor de doorwerking naar het water- en milieubeleid. Om de verschillende natuurdoelen te kunnen behouden en verder te kunnen ontwikkelen, moeten immers de voor hen gewenste milieu- en watercondities geschapen worden.

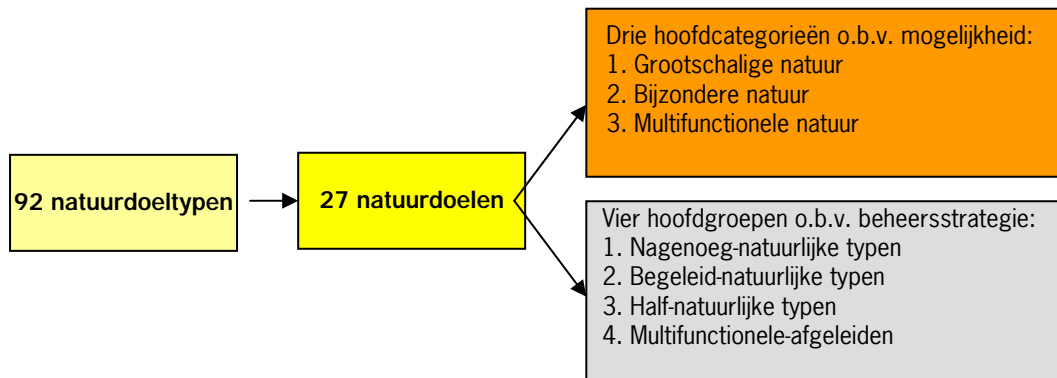
In relatie tot de recreatieve functie van natuur, achten wij het relevant om aandacht te geven aan de variatie aan beoogde natuurdoelen binnen de EHS. Immers, het is aannemelijk dat de mogelijkheden om recreatieve functies te verwezenlijken, variëren met het type natuur. Het ene type natuur is kwetsbaarder dan het andere, zoals bijgaand citaat illustreert.

De natuurterreinen van de EHS worden opengesteld voor het publiek, tenzij bijzondere soorten of ecosystemen daardoor niet goed kunnen voortbestaan. (MJP2 AVP, 2006).

De 92 natuurdoeltypen en de 24 natuurdoelen vormen een te groot aantal om in dit onderzoek systematisch te analyseren. Voor het onderscheid in typen natuur, haken we aan bij de driedeling van hoofdcategorieën natuur die de nota NMMN introduceert, en die het Handboek Natuurdoeltypen (Bal, 2001) heeft overgenomen:

1. Grootschalige natuur
2. Bijzondere natuur (in NMMN aangeduid als Gevoelige natuur)
3. Multifunctionele natuur.

De drie hoofdcategorieën verschillen van elkaar in de (letterlijke) ruimte die aan het Rijksbeleid wordt gelaten om de kwaliteitsdoelen te realiseren. Deze ruimte is ingeperkt indien er een beperkt aantal kansrijke plekken is voor het realiseren van een natuurdoeltype (Bal, 2001). Op het moment dat de plekken om een beoogde natuursoort te realiseren beperkt zijn, ligt het voor de hand dat de mogelijkheden om op deze plekken rekening te houden met de (recreatieve) wensen vanuit de samenleving niet groot is. Immers, dit zou een verdere inperking van de keuzemogelijkheden in de hand werken. Ofwel de driedeling van hoofdcategorieën natuur zegt -indirect- iets over de mogelijkheden van het verweven van biodiversiteitsdoelen met recreatieve doelen. Een andere veelgebruikte samenvattende maat voor het scala aan natuurdoeltypen, betreft een indeling op grond van beheersstrategieën (figuur 2.1). Omdat het accent in dit onderzoek ligt op functiecombinaties, en niet op beheer, is ervoor gekozen om voor dit onderzoek de indeling in Grootschalige, Bijzondere en Multifunctionele natuur als uitgangspunt te nemen.



Figuur 2.1: Aggregatie van natuurdoeltypen naar hoofddelingen natuurdoelen

Grootschalige natuur (tabel 2.2) omvat nagenoeg- en begeleid-natuurlijke natuur, waarin grootschalige natuurlijke processen –al dan niet gestuurd door beheer- het resultaat bepalen. Het te realiseren areaal Grootschalige natuur bedraagt volgens NMMN 125.000 ha. Dit betekent een forse uitbreiding van dit type natuur.

Tabel 2.2: Omvang-top 3 van natuurtypen binnen categorie Grootschalige natuur. (Bron: Nota NMMN)

	Oppervlakte land (ha)	
Grootschalige natuur	125.000	
1. Beek- en zandboslandschap	51.000	41%
2. Duinlandschap	25.000	20%
3. Moerasboslandschap	22.000	18%

Bijzondere natuur (tabel 2.3) bestaat uit halfnatuurlijke natuur, waarvan het oppervlakte te klein is voor het behoud van de bijbehorende doelsoorten. De planning van het natuurbeheer vindt daardoor kleinschalig plaatsvindt, al dan niet in grote gebieden. De taakstelling van 102.000 hectare Bijzondere natuur (Bron: NMMN) betekent, in vergelijking tot de taakstelling voor Grootschalige natuur, een forse uitbreiding ten opzichte van de uitgangssituatie.

Tabel 2.3: Omvang-top 3 van natuurtypen binnen categorie Bijzondere natuur (Bron: Nota NMMN)

	Oppervlakte land (ha)	
Bijzondere natuur	102.000	
1. Natte schraalgraslanden	25.000	25%
2. Bos van arme + rijke gronden	20.000 + 20.000	39%
3. Natte heide en hoogveen	15.000	15%

Multifunctionele natuur (tabel 2.4) bestaat in hoofdzaak uit natuur met een afgeleide natuurkwaliteit als gevolg van medegebruikfuncties, zoals de visserij, landbouw, bosbouw en scheepvaart. Het streven voor de 468.000 hectares aan Multifunctionele natuur is primair kwaliteitsverbetering.

Tabel 2.4: Omvang-top 3 van natuurtypen binnen categorie Multifunctionele natuur (Bron: Nota NMMN)

	Oppervlakte land (ha)	
Multifunctionele natuur	468.000	
1. Multifunctioneel bos	189.000	40%
2. Weidevogelgrasland voor niet-kritische +kritische soorten (respectievelijk Kievit-type + grutto-type)	70.000 + 50.000	26%
3. Wintergastengraslanden	50.000	11%

2.3 Recreativeive natuurdoelen

*Recreatieve natuurdoelen:
Gebruikskwaliteit, belevingskwaliteit, culturele kwaliteit*

Onderstaand worden de recreatieve doelen voor het landelijk gebied beschreven. Hoewel deze beleidsopgave voor het gehele landelijk gebied niet 1:1 van toepassing is op de EHS-beleidsopgave, is het zeer wel mogelijk met de EHS een deel van de doelen voor het landelijk gebied te realiseren. Om de potenties van deze kans te kunnen beoordelen, leggen we in dit onderzoek de link tussen de doelen voor het landelijk gebied en de mogelijkheden die de EHS biedt voor verwezenlijking daarvan.

Vanaf de jaren negentig heeft het besef dat natuur en landschap een essentiële bijdrage leveren aan een leefbare samenleving zijn weerslag gehad op de beleidsvorming door de rijksoverheid. Het natuurbeleid heeft zich ontwikkeld tot een integraal groenbeleid, dat ruim oog heeft voor het maatschappelijk belang van natuur. Een impuls gaf de nota NMMN. Als hoofddoelstelling voor het verbrede natuurbeleid is geformuleerd:

Behoud, herstel, ontwikkeling en duurzaam gebruik van natuur en landschap, als essentiële bijdrage aan een leefbare en duurzame samenleving. (NMMN)

Benadrukt wordt dat de hoofddoelstelling nadrukkelijk moet worden gezien als een culturele opgave. Het gaat om natuur en landschap voor en door mensen. Met 'natuur voor mensen' wordt bedoeld dat natuur moet aansluiten bij de wensen van mensen en goed bereikbaar, toegankelijk en bruikbaar moet zijn (NMMN, p. 9 en p. 17). Omgekeerd legt de nota met het motto 'mensen voor natuur' ook een verantwoordelijkheid neer bij de samenleving: de natuur is in beginsel een collectief goed, omdat de gehele samenleving –nu en in de toekomst– profiteert en omdat natuur niet automatisch via het vrije spel van maatschappelijke krachten tot stand komt en behouden blijft. Het kabinet verwacht dat de verantwoordelijkheid voor natuur in de samenleving breed wordt opgepakt, en beseft in het verlengde daarvan dat het nodig is dat natuur stevig verankerd wordt in de harten van mensen.

Het gedachtegoed van NMMN komt terug in de Nota Ruimte. In deze integrale ruimtelijke nota op rijksniveau worden de verschillende functies van het landelijk gebied in hun samenhang benaderd. De strategische nota beschrijft het ruimtelijk beleid voor het landelijk gebied op hoofdlijnen. Algemene doelstellingen voor het landelijk gebied zijn: (1) bevordering van een vitaal platteland en (2) borging en ontwikkeling van belangrijke ruimtelijke waarden. Tegelijkertijd met de Nota Ruimte verschijnt de Agenda Vitaal Platteland (AVP), waarin het plattelandsbeleid dat in de Nota Ruimte op hoofdlijnen is verwoord, is uitgewerkt. De AVP is daarmee het meest recente regeringsstandpunt ten aanzien van het plattelandsbeleid. De AVP gaat uit van een integraal perspectief en richt zich op de economische, ecologische en sociaal-culturele aspecten van het platteland. De AVP bestaat uit een beleidsnota met uitvoeringsprogramma. In het uitvoeringsprogramma (MJP2 AVP, 2006) zijn de rijksdoelen ondergebracht in acht thema's, waarvan natuur (veelzijdige natuur), recreatie (recreatief aantrekkelijk Nederland) en landschap (landschap met kwaliteit) in relatie tot de voor dit onderzoek relevante thema's gebruik, beleving en identiteit de meest belangrijke zijn.

De essentie van het vigerend plattelandsbeleid is dat ontwikkelingen zijn toegestaan, mits de kwaliteit van het landschap verbetert of tenminste niet achteruitgaat. Dit gedachtegoed van 'landschap ontwikkelen met kwaliteit' (LOK) is een reactie op processen als verrommeling, nivellering en versnippering die in het verleden tot een kwaliteitsafname van het landschap leidden. LOK gaat ervan dat het landschap voortdurend in ontwikkeling is. Koppelen en combineren van verschillende functies is dan van belang. Ontwikkelingen in het landelijk gebied

moeten erop gericht zijn om de ruimtelijke kwaliteit van het landschap te behouden en versterken. Verantwoord en mooi ontwikkelen en verbeteren, vanuit de gedachte dat nú gewerkt wordt aan de ruimtelijke kwaliteit van de toekomst is het credo van LOK. Voor de kwaliteit van het landschap is daartoe een gemeenschappelijke taal ontwikkeld: de kernkwaliteiten van het landschap. Vier algemene kernkwaliteiten zijn in heel Nederland van toepassing: binnen en buiten de Nationale Landschappen en binnen en buiten de EHS:

- gebruikskwaliteit
- belevingskwaliteit
- culturele kwaliteit
- (natuurlijke kwaliteit).

Natuurlijke kwaliteit heeft betrekking op plant- en diersoorten in relatie tot hun (abiotische) leefomgeving: bodem, reliëf, aardkunde en water. Omdat de intrinsieke natuurdoelen in het onderzoek al aandacht krijgen via categorieën van natuurdoeltypen (zie paragraaf 2.2), besteden we in het verdere onderzoek geen aandacht aan de kernkwaliteit natuurlijke kwaliteit. De overige drie kernkwaliteiten komen bijna 1 op 1 overeen met de voor het onderzoek onderscheiden recreatieve functies van recreatief gebruik, landschapsbeleving en landschappelijke identiteit. Omdat ze bovendien een zekere mate van SMART-heid kennen, is besloten om bij het operationaliseren van recreatieve natuurdoelen aan te haken bij deze drie kernkwaliteiten.

Provincies hebben de taak deze kernkwaliteiten op een passend schaalniveau vorm te geven. In de Handreiking Kwaliteit Landschap wordt het beleid van de kernkwaliteiten handen en voeten gegeven. *Gebruikskwaliteit* wordt daarin opgevat als de functionaliteit van het landschap en de mate waarin efficiënt van het landschap gebruik wordt gemaakt. *Belevingskwaliteit* wordt omschreven als de waardering van het landschap. *Culturele kwaliteit* heeft betrekking op de structuren en elementen die door menselijk ingrijpen zijn ontstaan. Herkenning van het verleden en vernieuwing in het landschap staan daarbij centraal. De kernkwaliteiten zijn uitgewerkt in zogenaamde subkwaliteiten. In figuur 2.2 zijn deze weergegeven.

Gebruikskwaliteit	Belevingskwaliteit	Culturele kwaliteit
1. (recreatieve) toegankelijkheid	1. ruimtelijke afwisseling	1. cultuurhistorie
2. bereikbaarheid	2. informatiewaarde	2. culturele vernieuwing
3. meervoudig ruimtegebruik	3. contrast met de stedelijke omgeving	3. architectonische vormgeving
4. toeristisch-recreatieve voorzieningen	4. groen karakter	
	5. rust	
	6. ruimte	
	7. stilte	
	8. donkerte	

Figuur 2.2: Overzicht van kernkwaliteiten en hun subkwaliteiten (Bron: Nota Ruimte)

De subkwaliteiten worden in rijksnota's niet nader gedefinieerd. De Handreiking kwaliteit landschap doet dit wel voor een aantal subkwaliteiten, met name die van Culturele kwaliteit.

Voor het onderzoek is het belangrijk om voor alle subkwaliteiten een eenduidige omschrijving te hanteren. Waar rijksnota's geen definities geven, bieden zij vaak wel handreikingen voor een omschrijving die aansluit bij de beleidsopgave. In beleidsdoelstellingen worden dan accenten gelegd, waar de definitie van subkwaliteiten van kan worden afgeleid. Dit geldt met name voor de subkwaliteiten van gebruikskwaliteit. De subkwaliteiten van belevingskwaliteit (rust, ruimte, stilte, donkerte, afwisseling, et cetera) worden in beleidsnota's wel genoemd, maar niet nader gespecificeerd via doelstellingen. Wel vonden we citaten die iets zeggen over de betekenis van de begrippen. Zo komt het begrip afwisseling voor in het volgende citaat:

Het behoud van afwisselende panorama's op steden, dorpen en landschap is zowel belangrijk voor de reisbeleving als voor het algemene welbehagen van de burgers. (Nota Ruimte, p. 90)

Het aantal citaten dat betekenis geeft aan de beleidsopgave voor deze subkwaliteiten is echter dermate beperkt, dat ervan afgezien wordt om op basis hiervan nadere accenten aan de omschrijving van de subkwaliteit te verbinden. Voor die subkwaliteiten waarvoor in beleidsstukken niet helder is verwoord wat hieronder wordt verstaan, hebben we teruggegrepen op de gangbare definitie uit onderzoek.

Onderstaand de definitie die aan de subkwaliteiten is gegeven, inclusief een onderbouwing:

Recreatieve toegankelijkheid	De vrij toegankelijke openstelling én interne ontsluiting via paden en routenetwerken van het landelijk gebied <i>Definitie afgeleid van uitvoeringsdoelstellingen in de Nota Ruimte, waarin staat dat de toegankelijkheid van het landelijk gebied als geheel moet worden vergroot door de aanleg van wandel-, fiets- en ruiterspaden, vooral in landbouw- en natuurgebieden. Lijnvormige elementen, zoals dijken, oevers en houtwallen moeten toegankelijker worden gemaakt voor wandelen, fietsen en varen.</i>
Bereikbaarheid	De afstand van het groen tot grote steden <i>Definitie afgeleid van uitvoeringsdoelstellingen in de Nota Ruimte. Bereikbaarheid heeft met name betrekking op gebieden voor natuurgerichte recreatie in en rondom de grotere steden. Binnen de nationale stedelijke netwerken dienen voldoende dagrecreatieve voorzieningen en duurzame recreatieve landschappen te ontstaan en worden behouden. Er moet voldoende ruimte zijn voor groene en blauwe gebieden op loop- en fietsafstand.</i>
Meervoudig ruimtegebruik	Het gebruik van de ruimte voor verschillende functies (zoals wonen en werken, en ook recreëren en verplaatsen), die elkaar niet hinderen, elkaar zo mogelijk versterken en voor alle bevolkingslagen en – groepen toegankelijk zijn <i>Afgeleid van diverse citaten in Nota Ruimte</i>
Aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	Voorzieningen die de mogelijkheden van het gebruik van het landelijk gebied voor natuurgerichte recreatievormen stimuleren <i>Definitie afgeleid van uitvoeringsdoelstellingen in de Nota Ruimte en accenten gelegd in de AVP. Enerzijds gaat het om de inrichting van rijksbufferzones en strategische groenprojecten voor dagrecreatieve functies met diverse mogelijkheden voor ontspanning en dagrecreatie. Daarnaast heeft het voorzieningenniveau betrekking op meer extensieve vormen van recreatie. Het gaat dan met name om de infrastructuur (paden en vaarwegen) voor de recreatievormen fietsen, wandelen en varen. Landelijke routenetwerken moeten verder ontwikkeld worden.</i>
Ruimtelijke afwisseling	(het ervaren van) de verscheidenheid van de ruimtelijke maat van het landschap <i>Definitie in Handreiking kwaliteit landschap, p61</i>

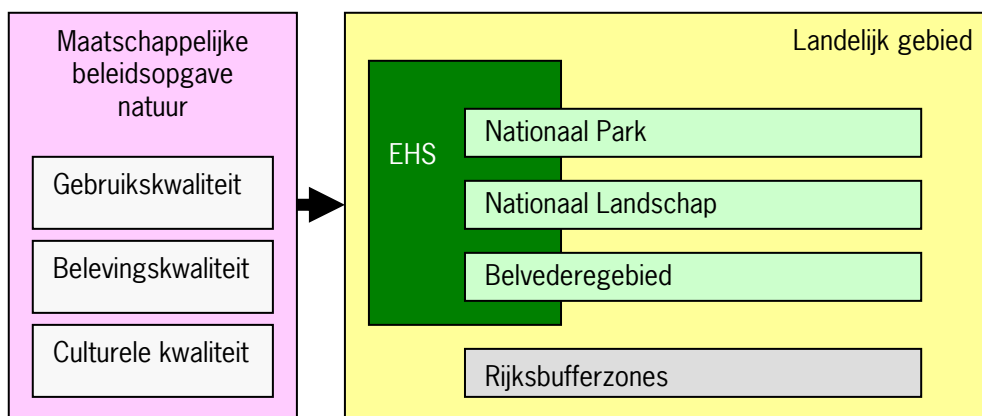
Informatiewaarde	(het ervaren van) de betekenis van het landschap als bron van kennis, incl. de mogelijkheden om deze kennis te kunnen lezen en begrijpen <i>Gangbare definitie uit onderzoek</i>
Contrast met de stedelijke omgeving	(het ervaren van) de harde overgang tussen landelijk en stedelijk gebied <i>Definitie in Handreiking kwaliteit landschap, p61</i>
Groen karakter	(het ervaren van) de natuurlijkheid van de omgeving door de aanwezigheid van (opgaande) begroeiing <i>Gangbare definitie uit onderzoek</i>
Rust	(het ervaren van) de afwezigheid van (hinder van) andere bezoekers <i>Gangbare definitie uit onderzoek</i>
Ruimte	(het ervaren van) de heilheid of eenheid van het landschap <i>Definitie in Handreiking kwaliteit landschap, p61</i>
Stilte	(het ervaren van) de afwezigheid van niet-gebiedseigen geluid van bijvoorbeeld weg-, rail- of luchtverkeer <i>Definitie in Handreiking kwaliteit landschap, p61</i>
Donkerte	(het ervaren van) de afwezigheid van kunstlicht in het landelijk gebied gedurende de avond en/ of nacht <i>Gangbare definitie uit onderzoek</i>
Cultuurhistorie	Cultuurhistorie omvat bouwhistorie (kastelen, bruggen, sluizen, etc), archeologie (inclusief zichtbare landschapselementen zoals hunebedden, schansen, dijken en landweren) en historische geografie (de restanten van vroeger bodemgebruik, zoals essen, hoogstamfruitboomgaarden, heidevelden en bebossingen, historische verkavelingspatronen, wegen, waterlopen, kanalen, nederzettingsstructuren, dijken, poelen en wielen) <i>Definitie in Handreiking kwaliteit landschap, p70</i>
Culturele vernieuwing	Culturele vernieuwing kan plaatsvinden door herinrichting, het incidenteel toevoegen van landschapselementen en versterking van kernkwaliteiten <i>Definitie in Handreiking kwaliteit landschap, p59</i>
Architectonische vormgeving	Architectonische vormgeving heeft betrekking op nieuwe bebouwing, denk bijvoorbeeld aan het vertalen van streekeigen bouwstijlen in nieuwe verschijningsvormen <i>Definitie in Handreiking kwaliteit landschap, p59</i>

2.4 Relevante gebieden

*Relevante gebiedscategorieën:
Nationale Parken, Nationale Landschappen, Belvédèregebieden*

Door de natuurwaarden in de gebieden van de EHS te verhogen, draagt de EHS bij aan de kwaliteitsimpuls van het landelijk gebied in Nederland als geheel, de centrale beleidsopgave van het generieke landschapsbeleid. Maar ook specifieke gebieden, die gedeeltelijk samenvallen met de EHS, kunnen meeliften met de inspanningen die in de EHS worden gerealiseerd. Dat geldt met name voor gebieden die doelen hebben die gerelateerd zijn aan de onderscheiden kernkwaliteiten (figuur 2.3). We onderscheiden de volgende gebieden:

- Nationale Parken
- Nationale Landschappen
- Belvédèregebieden
- (Rijksbufferzones).



Figuur 2.3: Mogelijke bijdrage van de EHS aan de beleidsopgave op verschillende ruimtelijke niveaus

Om te kunnen profiteren van de inspanningen van de EHS, is een zekere ruimtelijke overlap met de EHS een voorwaarde. Rijksbufferzones vallen nagenoeg niet samen met de EHS. Daarom wordt dit type gebied in het onderzoek verder buiten beschouwing gelaten.

Onderstaand een typering van de gebieden, met aandacht voor de beleidsmatige speerpunten in relatie tot de kernkwaliteiten.

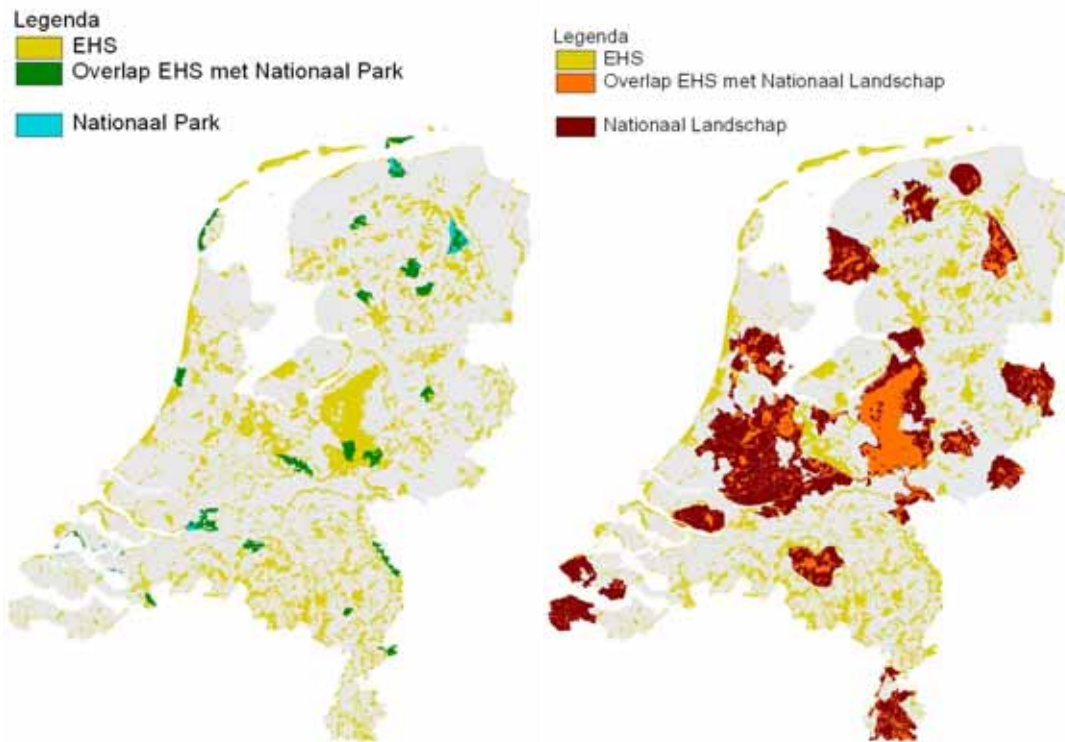
Nationale Parken

Nederland kent twintig Nationale Parken, die tezamen een staalkaart van de Nederlandse natuur vormen. De Hoge Veluwe en de Veluwezoom zijn in de jaren dertig ontstaan uit particulier initiatief, alle overige parken zijn sinds de jaren tachtig aangewezen door het

Ministerie van LNV. De Nationale Parken zijn er voor het publiek en natuurgerichte recreatie wordt dan ook gestimuleerd. Bovendien biedt de status van Nationaal Park een extra borging voor het beschermen van belangrijke ecosystemen. Het belang van natuurontwikkeling en recreatie komt tot uitdrukking in de opgave die het Samenwerkingsverband Nationale Parken (SNP) uitdraagt: de Nationale Parken richten zich in beginsel op bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap, natuurgerichte recreatie, educatie en voorlichting en onderzoek (zie ondermeer SNP, 2005). In de nota NMMN (p.62) is versterking van de educatieve, recreatieve en belevingswaarde-functie als inhoudelijk speerpunt verwoord voor de kwalitatieve versterking van het parkenstelsel, naast een aantal speerpunten in meer bestuurlijk-organisatorische sfeer. De meeste Nationale Parken liggen binnen de EHS (figuur 2.4).

Nationale Landschappen

De Tweede Kamer heeft bij de behandeling van de Nota Ruimte (2006) aangegeven het Nederlandse landschap te willen behouden en 'ontwikkelen met kwaliteit'. Daartoe zijn 20 Nationale Landschappen aangewezen. Ze vormen min of meer het equivalent van Nationale Parken op landschapsgebied: de Nationale Landschappen hebben elk een unieke combinatie van cultuurhistorische en natuurlijke elementen en vertellen daarmee het verhaal van het Nederlandse landschap. De Nationale Landschappen kenmerken zich door de specifieke samenhang tussen de verschillende onderdelen van het landschap, zoals natuur, reliëf (bijvoorbeeld beekdalen en terpen), grondgebruik en bebouwing (bijvoorbeeld dorpsgezichten en forten). Nationale Landschappen zijn geen musea, maar gebieden waar mensen gewoon wonen, werken, ondernemen en recreëren. Bij de omgeving passende uitbreidingen van bijvoorbeeld de woningvoorraad blijven mogelijk. Dit ontwikkelen met kwaliteit wordt gerealiseerd door financiële middelen aan te wenden om de kernkwaliteiten die kenmerkend zijn voor de gebieden te benadrukken. Figuur 2.5 laat zien dat een aantal Nationale Landschappen overlapt met de EHS, andere in hun geheel niet.



Figuur 2.4: Overlap van EHS met Nationale Parken (links) en met Nationale Landschappen (rechts)



Figuur 2.5: Overlap van EHS met Belvederegebieden

Belvederegebieden

De rijksoverheid introduceerde in de Nota Belvedere 69 Belvederegebieden. Deze gebieden hebben cultuurhistorisch belangrijke waarden en mogelijkheden. Uitgangspunt in de gebieden is 'behoud door ontwikkeling'. In deze nieuwe ontwikkelingsgerichte strategie vormt de cultuurhistorie uitgangspunt voor ruimtelijke planvormingsprocessen. Met een tweeledig doel: verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving en behoud van het cultuurhistorisch erfgoed. In totaal 34 Belvederegebieden hebben een aanvullende planologische bescherming gekregen, omdat zij geheel of gedeeltelijk gebruikt zijn om de Nationale Landschappen aan te kunnen aanwijzen. De Belvederedoelen en het bijbehorende budget voor deze gebieden zijn overgeheveld naar het ILG-budget voor Nationale Landschappen, voor realisatie ontwikkelingsgerichte cultuurhistorische projecten binnen de Nationale Landschappen. Belvederegebieden die geen deel uitmaken van een Nationaal Landschap kunnen gebruik maken van de subsidieregeling Belvedere om de Belvederedoelen te realiseren (figuur 2.5).

2.5 De uitgangspunten in de drie onderzoekspijlers

In bijgaand schema is het onderzoekskader, uitgesplitst voor de drie onderzoekssporen, weergegeven. De indeling in drie natuurdoelen hanteren we voor zowel het onderzoek naar de betekenis van de EHS op grond van beleidsvoornemens, als voor de situatie op de kaart. Voor de casestudie is deze indeling te grof, en gaan we terug naar de 26 natuurdoelen die zijn onderscheiden op de Landelijke Natuurdoelenkaart. De bouwstenen voor de invulling van de recreatieve betekenis van natuur zijn voor alle drie de onderzoekspoten de kernkwaliteiten. Voor de casus maken we geen onderscheid naar subkwaliteiten, omdat we daarmee geen recht zouden doen aan de wijze waarop op lokaal niveau moet worden omgegaan met subkwaliteiten, namelijk die kwaliteiten verwezenlijken die typerend zijn voor het gebied. De ruimtelijke focus verschilt per onderzoekspoot. In relatie tot beleidsvoornemens kijken we naar de bijdrage die de EHS levert aan het beleid voor de drie onderscheiden beleidscategorieën. Voor de huidige situatie volstaan we met een vergelijking van de EHS met het landelijk gebied als geheel: herbergt de EHS in vergelijkbare mate de onderscheiden kernkwaliteiten, of draagt het juist meer of minder bij?

Onderzoeksspoor	Intrinsieke natuurdoelen EHS	Recreatieve betekenis natuur	Ruimtelijk referentiekader
<i>1. Beleidsvoornemens</i>	1. Grootschalige natuur 2. Bijzondere natuur 3. Multifunctionele natuur	1. Gebruikskwaliteit 2. Belevingskwaliteit 3. Culturele kwaliteit	1. Nationaal Park 2. Nationaal Landschap 3. Belvederegebied
<i>2. Situatie op de kaart</i>	1. Grootschalige natuur 2. Bijzondere natuur 3. Multifunctionele natuur	1. Gebruikskwaliteit 2. Belevingskwaliteit 3. Culturele kwaliteit	landelijk gebied
<i>3. Stadsbos</i>	Aanwezige natuurtypen (landsdekkend 26)	1. Gebruikskwaliteit 2. Belevingskwaliteit 3. Culturele kwaliteit	n.v.t.

Figuur 2.6: Onderzoekskader

3 Beleidsvoornemens

In dit hoofdstuk wordt een eerste stap gezet in de onderbouwing van de recreatieve betekenis van de EHS. De focus is op de *toekomstige* bijdrage van de EHS aan de vermaatschappelijking van natuur, dat wil zeggen de bijdrage die van de EHS mag worden verwacht als de beleidsdoelen ten aanzien van de EHS zijn gerealiseerd.

3.1 Werkwijze

De recreatieve betekenis van het landelijk gebied voor de thema's gebruik, beleving en identiteit is uitgedrukt in drie kernkwaliteiten: gebruikskwaliteit, belevingskwaliteit en culturele kwaliteit. Op grond van een analyse van beleidsstukken wordt de beleidsopgave van de EHS voor deze kernkwaliteiten vastgesteld. Daarbij wordt onderscheid gemaakt in drie typen natuur(doelen) binnen de EHS: Grootschalige natuur, Bijzondere natuur en Multifunctionele natuur. De beleidsopgave wordt uitgedrukt in een kleurschakering (stoplichtkleuren), die aangeeft in welke mate een type natuur beleid ontwikkelt op de kernkwaliteiten.

Intrinsieke natuurdoelen EHS	Recreatieve betekenis natuur	Ruimtelijk referentiekader
1. Grootschalige natuur 2. Bijzondere natuur 3. Multifunctionele natuur	1. Gebruikskwaliteit 2. Belevingskwaliteit 3. Culturele kwaliteit	1. Nationaal Park 2. Nationaal Landschap 3. Belvederegebied

Figuur 3.1: Onderzoekskader beleidsvoornemens

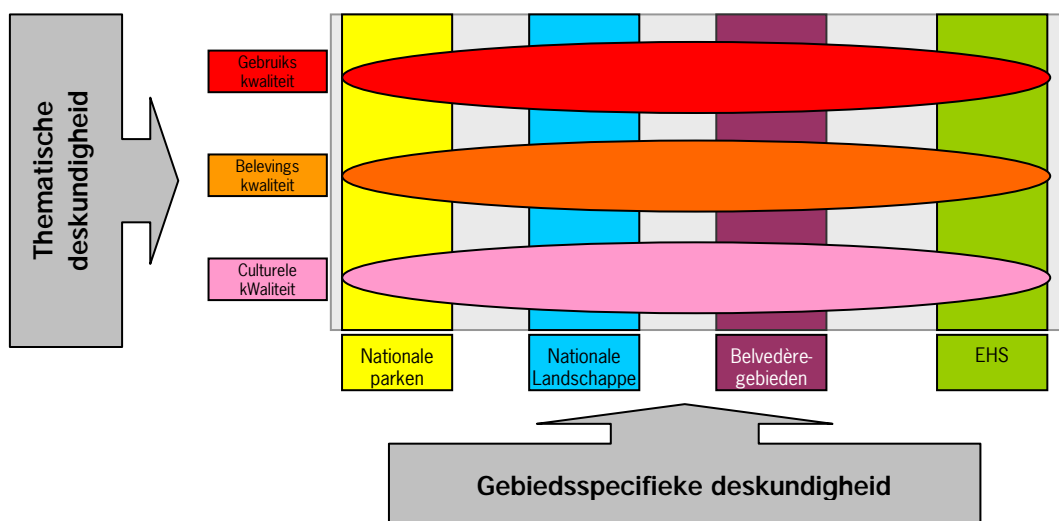
Voor Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden vindt een vergelijkbare beleidsanalyse plaats. Deze drie typen gebieden kenmerken zich door de ruimtelijke kwaliteiten die zij ontwikkelen in relatie tot minstens één van de onderscheiden kernkwaliteiten. Bovendien overlappen de gebieden met de EHS. Door deze overlap is het mogelijk dat de EHS bijdraagt aan de beleidsopgave voor de betreffende gebieden. In de meest 'luke' situatie liften de beleidscategorieën zodanig met de EHS mee, dat er geen extra inspanningen meer nodig zijn om de beleidsopgave voor het gebied zelf te realiseren. Om zicht te krijgen op de bijdrage van de EHS wordt de beleidsopgave van de EHS vergeleken met die van ieder van de drie categorieën gebieden. Daarbij wordt gecorrigeerd voor de mate waarin de EHS en de beleidscategorieën samenvallen.

De analyse van de beleidsopgave van de EHS en de drie categorieën gebieden kent een aantal beperkingen:

- In beleidsstukken is veelal slechts in algemene bewoordingen aandacht voor de ontwikkeling van kernkwaliteiten, waarbij de link met beleidscategorieën vaak niet expliciet gelegd wordt.
- Bij het bepalen van de beleidsopgave kan niet slechts worden afgegaan op de absolute uitspraken in nota's over het te voeren kwaliteitsbeleid. Een relatieve afweging van de uitspraken is steeds noodzakelijk, bijvoorbeeld over de mate waarin recreatiedoelstellingen meer of minder van belang zijn voor Nationale Parken dan voor Nationale Landschappen (zie ook figuur 3.2).

- De analyse op hoofdlijnen mondt uit in een oordeel over de ‘gemiddelde’ situatie voor de beleidscategorieën, terwijl er in de praktijk sprake is van een grote diversiteit binnen ieder categorie.

Kortom, de voorlopige resultaten op basis van de beleidsnota's vragen om een reflectie. Tijdens een workshop met deskundigen binnen het Planbureau voor de Leefomgeving zijn de bevindingen getoetst. Het deskundigen'panel' kende een brede samenstelling in de zin dat zowel thematische als gebiedsspecifieke expertise (de horizontale en verticale invalshoek van figuur 3.2) gewaarborgd was. Beoordeling van de voorlopige resultaten gebeurde in twee stappen: (1) een creatieve sessie ('kleuren oefening') los van de bevindingen uit de documentenanalyse en (2) vergelijking met de documentenanalyse met als kernvraag: in hoeverre zijn de bevindingen consistent? De mate van consistentie is een belangrijke indicator voor de geschiktheid van de methode, waarmee een globaal beeld op het niveau van kernkwaliteiten en beleidscategorieën geschetst wordt, in relatie tot het doel van het onderzoek.



Figuur 3.2: Noodzaak van twee perspectieven bij het vellen van een oordeel over de recreatieve beleidsopgave van beleidscategorieën

3.2 Resultaten

De recreatieve beleidsopgave van de EHS én van de Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden is verwoord in paragraaf 3.2.1 en 3.2.2, en samengevat in de matrices 3.1 en 3.2. Automatisch volgt dan de bijdrage die de EHS levert aan het beleid van de drie beleidscategorieën (matrices 3.3 en 3.4, paragraaf 3.2.3). De kern van de bevindingen is verwoord in de vorm van boodschappen. Hierbij moet worden bedacht dat het gaat om een globale impressie op basis van gemiddelden. In de praktijk zal er bij het geheel of gedeeltelijk samenvallen van (gerealiseerde) EHS en een beleidscategorie sprake zijn van specifieke natuurdoeltypen (EHS) en specifieke beleidsopgaven ten aanzien van de kernkwaliteiten (beleidscategorie).

3.2.1 Beoogde recreatieve betekenis EHS

In de nota NMMN wordt het toekomstperspectief van de EHS omschreven als 'een netwerk van kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden die de ecologische en recreatieve ruggengraat van Nederland vormt' (NMMN, p. 22). De volgende algemene beleidsdoelstellingen voor de EHS in relatie tot de recreatieve functie van de natuurgebieden zijn geformuleerd:

1. Bescherming van landschappelijke, cultuurhistorische, archeologische en aardkundige waarden;
2. Het voldoen aan de recreatieve behoeften in de samenleving;
3. Het creëren van een aantrekkelijk leefklimaat en vestigingsklimaat (Tweede Kamer der Staten Generaal, 2003).

Gebruikskwaliteit EHS

Het LNV-dossier EHS (zie Website Groene ruimte) omschrijft de huidige betekenis van de EHS voor recreatie en werpt daarbij ook een blik naar de toekomst:

Verreweg het grootste deel van de EHS is goed toegankelijk voor recreanten via wegen en paden. Sommige delen zijn geheel vrij toegankelijk, dus ook buiten wegen en paden. De EHS biedt mogelijkheden voor wandelen, fietsen, kanoën en allerlei andere vormen van natuurgerichte openlucht recreatie. [...] Omdat mensen meer vrije tijd hebben dan vroeger en zich gemakkelijker verplaatsen, is het bezoek aan bossen en natuurgebieden enorm gestegen. Er is daarom meer ruimte nodig voor recreatie.

Om de toegankelijkheid van de EHS voor recreatief gebruik te vergroten en te verbeteren, financiert het Rijk de aanleg van recreatieve routes en voorzieningen in de EHS (MJP2 AVP, 2006, p37). De mogelijkheden om een voor openlucht recreatie passend voorzieningenniveau te realiseren, zijn het grootst binnen het EHS-natuurtype Multifunctionele natuur. Bij dit type natuur wordt een natuurkwaliteit nagestreefd binnen de beperkingen die de hoofd- en nevengebruiksfuncties stellen (Handboek Natuurdoeltypen, p47). In Bijzondere natuur is de gewenste gebruikskwaliteit aanzienlijk lager: alleen menselijk gebruik dat niet conflicteert met het bereiken van een optimale natuurkwaliteit wordt toegelaten (Handboek natuurdoeltypen, p. 44). De omvang van Grootchalige natuur maakt dat deze gebieden over het algemeen bestand zijn tegen verstoring van buitenaf. Deze grote natuurgebieden bieden dan ook wel degelijk mogelijkheden voor recreatie (dossier EHS). Kortom, gebruikskwaliteit wordt in de EHS nagestreefd, maar de opgave verschilt aanzienlijk per natuurtype, zoals ook matrix 3.1 weergeeft.

Belevingskwaliteit EHS

Belevingskwaliteit wordt in de EHS bijna als vanzelfsprekend gerealiseerd bij de uitvoering van het biodiversiteitsbeleid. Dat het ontstaan van een netwerk van kwalitatief hoogwaardige natuurlijke terreinen in positieve zin bijdraagt aan de subkwaliteit groen karakter hoeft weinig betoog: groen karakter duidt immers op het ervaren van de natuurlijke omgeving door de aanwezigheid van (opgaande)_begroeiing, een situatie die met de realisatie van de EHS op de meeste plekken verwezenlijkt wordt. Maar ook andere subkwaliteiten liften mee met de inspanningen om de biodiversiteitsdoelstellingen te verwezenlijken. Milieumaatregelen die ervoor moeten zorgen dat de natuur schoner en stiller wordt, komen ook de belevingskwaliteit ten goede. De planologische bescherming van de EHS, bijvoorbeeld via het nee-tenzij beginsel, maakt dat stedelijke invloeden nauwelijks binnendringen in natuurgebieden. En ook hiermee draagt de EHS bij aan hoge waarderingen voor de subkwaliteiten rust, ruimte, stilte en donkerte. Grootchalige natuur heeft de meeste potentie om de genoemde belevingskwaliteiten te kunnen ervaren. Hier zijn ook mogelijkheden voor woeste natuur die

zichzelf regelt, zoals voor de komst van de mens. Het contrast met de stedelijke omgeving is in deze grootschalige gebieden groot. Overigens is ook de beleidsopgave van Multifunctionele natuur groter dan wat wel 'algemene natuurkwaliteit' wordt genoemd (Handboek Natuurdoeltypen). Binnen dit natuurtype is nog steeds sprake van natuur van internationale betekenis die een plaats verdient binnen de EHS. En in het verlengde hiervan is te verwachten dat ook de belevingskwaliteit in Multifunctionele natuur hoger is dan de 'algemene belevingskwaliteit'.

Culturele kwaliteit EHS

In de natuurgebieden van de EHS geldt het nee, tenzij-regime (Nota Ruimte). Omdat de mogelijkheden voor bebouwing in de EHS marginaal zijn, mag van de EHS niet worden verwacht dat zij een grote bijdrage levert aan de subkwaliteiten architectonische vormgeving of culturele vernieuwing. De betekenis van de EHS voor cultuurhistorie is wel aanwezig. De natuurgebieden zijn in het verleden relatief met rust zijn gelaten, waardoor talrijke cultuurhistorische waarden behouden zijn gebleven, zoals historische verkavelingspatronen en ook restanten van vroeger bodemgebruik zijn nog zichtbaar. Vaak hebben historische elementen in de loop der eeuwen een natuurfunctie gekregen, zoals houtsingels, vijvers, bunkers en stadsmuren. In de nota Belvedere wordt over de cultuurhistorische opgave van de EHS het volgende opgemerkt:

Natuurbeheer binnen de EHS is voor een deel in feite cultuurbeheer, daar het een voortzetting is van het menselijk gebruik in het verleden, dat hoge natuurwaarden heeft voortgebracht (bijvoorbeeld loofbossen, heidevelden, schraalgraslanden). Het betreft zowel agrarische beheersvormen als bijvoorbeeld het beheer van landgoederen. Waar dit aan de orde is, met name in de halfnatuurlijke landschappen, wordt de cultuurhistorische component nadrukkelijk betrokken bij het maken van keuzen voor inrichting en beheer. (nota Belvedere, p. 61)

Het handboek Natuurdoeltypen besteedt met het oog op beslissingen in het beheer aandacht aan aardkundige en cultuurhistorische waarden van natuurdoeltypen. De (geologische) wordingsgeschiedenis van Grootschalige natuur krijgt aandacht en ook wordt voor de half-natuurlijke typen de historische invloed van de mens toegelicht. Benadrukt wordt dat het natuurlijk beheer van half-natuurlijke typen vaak goed te combineren is met het behoud of de ontwikkeling van landschappelijke waarden zoals oude landgebruiksvormen en historische landschapspatronen. Toch kan de realisatie van de EHS ook een reële bedreiging zijn voor cultuurhistorische waarden. In de praktijk blijkt dit ook daadwerkelijk het geval. Renes (2006) wijt dit aan de nadruk die bij de inrichting van de EHS is komen te liggen op de aanleg van nieuwe wilde natuur. Met het graafwerk dat met natuurontwikkeling in met name Grootschalige natuur gepaard gaat, worden links en rechts wel bestaande waarden vernield.

De mate van consensus tijdens de workshop omtrent de bijdrage van de EHS-natuurtypen, geeft een beeld van de 'hardheid' van de bevindingen:

- Er is grote consensus over de belevingskwaliteiten van Grootschalige natuur. Enkel informatiewaarde blijkt een kwaliteit waar de meningen over verschillen.
- Verdeeldheid is er rondom de belevingskwaliteiten van Bijzondere natuur, en dan met name groen karakter, rust, ruimte, stilte, donkerte.
- Over de bijdrage van Bijzondere natuur aan gebruikskwaliteit en culturele kwaliteit is daarentegen grote eensgezindheid.
- Multifunctionele natuur laat een vergelijkbaar beeld zien: enige verdeeldheid omtrent de bijdrage aan belevingskwaliteit, gelijkgestemdheid over de bijdrage aan culturele kwaliteit en ook redelijke consensus over gebruikskwaliteit.

Matrix 3.1: Recreatieve beleidsopgave EHS

Kern- en subkwaliteiten	Grootschalige natuur	Bijzondere natuur	Multifunctionele natuur	EHS totaal
Gebruikskwaliteit	3	2	4	3
(recreatieve) toegankelijkheid	3	2	4	4
bereikbaarheid	2	2	4	3
meervoudig ruimtegebruik	2	1	4	3
aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	3	2	4	4
Belevingskwaliteit	5	4	3	4
ruimtelijke afwisseling	4	3	3	3
informatiewaarde	3	4	3	3
contrast met de stedelijke omgeving	4	4	3	4
groen karakter	5	4	4	5
rust	5	4	3	4
ruimte	5	3	4	4
stilte	5	3	3	4
donkerte	5	4	3	4
Culturele kwaliteit	1	2	3	2
Cultuurhistorie	2	4	4	3
Culturele vernieuwing	2	2	2	2
Architectonische vormgeving	1	1	2	1

Legenda bij matrix 3.1

1	Geen bijdrage (geen beleidsopgave)	4	Redelijke bijdrage
2	Nauwelijks bijdrage	5	Grote bijdrage (belangrijke beleidsopgave)
3	Enige bijdrage		

Boodschappen matrix 3.1:

- De EHS levert de grootste bijdrage aan belevingskwaliteit, vervolgens aan gebruikskwaliteit en de minste bijdrage aan culturele kwaliteit.
- De belevingskwaliteit is voor alle drie natuurtypen hoog, en het hoogst voor Grootschalige natuur.
- Wanneer het accent meer bij biodiversiteit ligt, neemt de gebruikskwaliteit af. Multifunctionele natuur heeft een hoge gebruikskwaliteit. De recreatiefunctie gaat het minst samen met Bijzondere natuur, hier is de gebruikskwaliteit het laagst.
- De culturele kwaliteit van de EHS is laag, dat geldt voor alle drie natuurtypen. Dat komt omdat de EHS geen beleidsopgave kent voor culturele vernieuwing of architectonische vormgeving. Op het gebied van cultuurhistorie voert de EHS wel beleid, maar tegelijkertijd blijkt dat bij de aanleg van wilde natuur (natuurontwikkeling) soms bestaande

cultuurhistorische waarden worden vernield. Voor Bijzondere en Multifunctionele natuur geldt dit laatste minder omdat met het halfnatuurlijke (patroongericht) beheer cultuurhistorische patronen in stand kunnen worden gehouden, dit in tegenstelling tot het zelfregulerende ecosysteem dat Grootschalige natuur kenmerkt.

- Van alle kwaliteiten levert de EHS als geheel de grootste bijdrage aan het groene karakter van het landelijk gebied (score 5).

3.2.2 Beoogde recreatieve betekenis andere beleidscategorieën

Nationale Parken

De nota NMMN omschrijft Nationale Parken als de visitekaartjes van de EHS. Met dezelfde omschrijving bekrachtigt de AVP dit publieksvriendelijke karakter. Nationale Parken worden als operationele doelstelling in de MJP AVP naar voren gebracht:

Realisatie van grootschalige (>1.000 ha) natuurgebieden met voor Nederland representatieve ecosystemen en landschappen, gericht op natuur, recreatie, voorlichting/educatie en onderzoek. (MJP2 AVP, 2006)

Recente beleidsnota's bieden weinig aanknopingspunten om matrix 3.2 in te kleuren. Wel verwijst de MJP2 AVP naar een investeringsprogramma dat het Samenwerkingsverband Nationale Parken (het SNP) zal opzetten om de kwaliteit van parken te verhogen. Het Rijk cofinanciert dit programma. Dit werkplan biedt tezamen met het LNV-Dossier Nationale Parken en de website van het SNP wel voer voor invulling van de matrix. Een ideaalplaatje van deze beleidscategorie wordt geschetst, dat expliciet ingaat op een groot aantal subkwaliteiten van gebruikskwaliteit en belevingskwaliteit die het Rijk beoogt.

Gebruikskwaliteit

Toegankelijkheid, medegebruik en een hoog voorzieningenniveau zijn belangrijke pijlers in het beleid van Nationale Parken. De Nationale Parken zijn er voor het publiek, is het credo. De parken zijn -in principe gratis- toegankelijke natuurgebieden. Het voorzieningenniveau is afgestemd op natuurgerichte recreatie. Uitgebreide netwerken van wandel- en fietspaden, en in de waterrijke gebieden ook kanoroutes, worden nagestreefd. Ook observatiehutten, uitkijkposten, bankjes, bewegwijzeringen recreatiekaarten en informatiepanelen behoren tot de standaarduitrusting van de parken. Waar mogelijk is in elk gebied ten minste één wandelroute geschikt voor minder validen en worden begeleide excursies aangeboden. Intensieve vormen van recreatie of activiteiten die verstorend zijn voor de natuur, worden geweerd.

Belevingskwaliteit

Het SNP betitelt Nationale Parken als 'de parels van de EHS', vanwege de mooie natuur en het publieksvriendelijke karakter. In de schets van Nationale Parken blijkt de beleidsmatige aandacht die uitgaat naar het kunnen ervaren van afwisseling, stilte, rust en ruimte. Onderstaande omschrijving illustreert dit:

Nationale Parken bieden bezoekers de gelegenheid om de mooiste en meest kenmerkende Nederlandse natuurgebieden te zien en er van te genieten. [...] De parken vormen een staalkaart van de Nederlandse natuur. Ieder park heeft een fraai landschap en bijzondere planten- en diersoorten. [...] U kunt in de Nationale Parken de natuur beleven en genieten van stilte, rust en grootsheid. Laat u verrassen door de grote afwisseling. (LNV Dossier, en website)

Educatie is als beleidsopgave geformuleerd. In de vorm van excursies, cursussen en projecten voor scholen wordt aandacht besteed aan voorlichting en natuur- en milieueducatie. Elk

Nationaal Park heeft een bezoekerscentrum van waaruit de educatieve activiteiten worden georganiseerd.

Culturele kwaliteit

Culturele kwaliteit krijgt in het beleid van het SNP niet expliciet aandacht. Nationale Parken liggen bijna geheel binnen de EHS, en kennen dan ook dezelfde planologische bescherming. Het is aannemelijk dat de beoogde culturele kwaliteiten in grote lijnen vergelijkbaar zijn met de beleidsopgave van de EHS. Aandacht voor architectonische vormgeving en culturele vernieuwing is er beperkt, bijvoorbeeld (hooguit) in het ontwerp van bezoekerscentra. Een voorbeeld hiervan is het eigentijds vormgegeven bezoekerscentrum Veluwezoom. De Hoge Veluwe is een cultureel erfgoed met monumenten van architecten als Van de Velde en Berlage. Aandacht voor bouwhistorie vindt hier zijn weg via ondermeer Jachthuis Sint Hubertus en het Kröller-Müller-museum.

Nationale Landschappen

De 20 regio's van de nieuwste beleidscategorie Nationale Landschappen kenmerken zich als gebieden met internationaal zeldzame of unieke en nationaal kenmerkende landschapskwaliteiten, en in samenhang daarmee bijzondere natuurlijke en recreatieve kwaliteiten. De Nota Ruimte geeft aan dat de landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke kwaliteiten van Nationale Landschappen behouden moeten blijven en waar mogelijk moeten worden versterkt. In samenhang hiermee zal de toeristisch-recreatieve betekenis moeten toenemen. De uitvoeringsdoelstelling voor Nationale Landschappen luidt:

Behoud en versterking van landschappelijke, cultuurhistorische en andere kernkwaliteiten van Nationale Landschappen. (Nota Ruimte, p. 185)

De doelstelling maakt duidelijk dat Nationale Landschappen een beleidsopgave hebben voor alle kernkwaliteiten. In de Nota Ruimte heeft het Rijk kwaliteiten per gebied benoemd, die het landschap dat typerend is voor het gebied verder versterkt. Behoud door ontwikkeling is het uitgangspunt voor het ruimtelijk beleid. De accentverschillen in de beleidsopgave van afzonderlijke Nationale Landschappen komen niet terug in matrix 3.2, vanwege het grove analyseniveau. Uitgangspunt voor de inkleuring van de tabel is het beleid voor Nationale Landschappen op hoofdlijnen.

Gebruikskwaliteit

De Nota Ruimte stelt dat de toeristisch-recreatieve betekenis van Nationale Landschappen groot is en dat het belangrijk is dat deze in de toekomst toeneemt. Voor extensieve recreatie moet de publieke toegankelijkheid worden vergroot door middel van de aanleg van wandel-, fiets-, en ruiterspaden, vooral in landbouw- en natuurgebieden. Ook moet rekening worden gehouden met ruimte voor nieuwe vormen van toerisme en recreatie en uitbreiding van bestaande voorzieningen, zoals horeca en verblijfsrecreatie, voor zover die aansluiten en passen in de kernkwaliteiten van het betreffende gebied (Nota Ruimte). Kortom, in de Nota Ruimte is een duidelijke beleidsopgave voor toegankelijkheid en het recreatief voorzieningenniveau, en in meer algemene zin het recreatief medegebruik verwoord.

Belevingskwaliteit

De Nota Ruimte wijst in relatie tot de belevingswaarde van Nationale Landschappen op het groene karakter van de gebieden. Zowel de natuurgebieden als het overige landelijk gebied kennen een hoge natuurkwaliteit, waarvoor verdere versterking gewenst is (Nota Ruimte). Hoewel het groene karakter voor Nationale Landschappen relevant is, worden de ambities voor de gebieden breder ingevuld met ook oog voor andere functies.

In Nationale Landschappen wordt gewoon gewerkt, gewoond en gerecreëerd. Om de leefbaarheid te behouden, wordt geïnvesteerd in sociaal-economische ontwikkelingen waarbij bijzondere kwaliteiten van het gebied worden behouden of versterkt (zie Website Nationale Landschappen).

Voor natuurbeleving relevante kwaliteiten als rust, stilte en donkerte hebben dan ook mindere prioriteit in vergelijking tot bijvoorbeeld de Nationale Parken.

Culturele kwaliteit

Voor de aanwijzing van Nationale Landschappen is Belvedere richtinggevend geweest: dertien Nationale Landschappen zijn volledig Belvederegebied, de overige zeven zijn dat gedeeltelijk (zie Website Belvedere). Het belang voor cultuurhistorie blijkt hieruit. Bovendien wordt dit belang bekrachtigd door de aard van de kernkwaliteiten die de Nota Ruimte voor de afzonderlijke Nationale Landschappen onderscheidt: het gaat daarbij in vrijwel alle gevallen om landschapselementen met cultuurhistorische betekenis (kavelpatronen, terpen, etc). Dat cultuurhistorie prioriteit heeft, blijkt tot slot uit de eerder geciteerde uitvoeringsdoelstelling, waarin cultuurhistorie expliciet wordt genoemd. Het ruimtelijk uitgangspunt van 'behoud door ontwikkeling' wijst erop dat er in de Nationale Landschappen ruimte is voor culturele vernieuwing en architectonische vormgeving. Onderstaande toelichting sluit volledig aan bij de vernieuwingen die onder het mom van culturele kwaliteit in het landschap nagestreefd worden:

Zo moet de uitbreiding van een fabriek mogelijk blijven, al zal de aanbouw wel moeten passen in de omgeving. Dit vergt kennis van de omgeving, creativiteit en soms een iets grotere financiële investering (zie Website Nationale Landschappen)

Belvederegebieden

De principes achter Belvederegebieden zijn verwoord in de Nota Belvedere (1999), die een pleidooi houdt voor een grotere invloed van de cultuurhistorie op de ruimtelijke inrichting van Nederland. Het Belvederebeleid is ontstaan als reactie op de ruimtelijke dynamiek waarbij sporen uit voorafgaande fasen van de landschappelijke ontwikkeling zonder expliciete afweging werden uitgewist en vervangen door uniforme ruimtelijke concepten. Belvedere beoogt om bij ruimtelijke opgaven het oude met het nieuwe te combineren, met als motto behoud door ontwikkeling. Het Actieprogramma Ruimte en Cultuur (2005) actualiseert het Belvederebeleid. Het Actieprogramma geeft vervolg aan de ambities en beleidsdoelen van Belvedere; het belangrijkste doel van het Actieprogramma voor het landelijk gebied is versterking van de ruimtelijke kwaliteit vanuit cultureel perspectief. Gebruikskwaliteit en belevingskwaliteit krijgen slechts zijdelings aandacht in het (geactualiseerde) Belvederebeleid.

Gebruikskwaliteit

Het verhogen van de gebruikskwaliteit an sich is geen beleidsopgave van de Belvederegebieden. Wel beoogt het Belvederegedachtegoed om cultuurhistorie als inspiratiebron te gebruiken bij inrichtingsvraagstukken om de gebruikskwaliteit te verbeteren. In die gebieden waar de (recreatieve) toegankelijkheid wordt verhoogd door verdere verdichting van het infrastructurele netwerk, streeft het Belvederebeleid bijvoorbeeld naar een inpassing en vormgeving van de routes die past bij de omgeving. In dit kader kan gedacht worden aan het (her)gebruik van de nog bestaande kerkpaden, kaden en tiendwegen. Een ruimtelijke kwaliteit die tot dusver onvoldoende wordt erkend en ontwikkeld, aldus het Actieprogramma ruimte en cultuur.

Belevingskwaliteit:

Het Belvederegedachtegoed dat ruimtelijke ingrepen een culturele opgave zijn, beoogt een zodanige inrichting te bewerkstelligen dat een betekenisvolle nieuwe laag aan het landschap wordt toegevoegd. En daarmee komt het Belvederebeleid de belevingswaarde ten goede in de zin van cultureel besef en leesbaarheid van het landschap. Leesbaarheid van de rijke culturele gelaagdheid van het landschap heeft betrekking op de subkwaliteit informatiewaarde, die dan ook als speerpunt in het Belvederebeleid kan worden beschouwd. Belvedere wil de streekeigen identiteit behouden, waardoor afwisseling gewaarborgd blijft, via kleinschalige landschapselementen afwisseling op lokaal niveau en via het 'Grand Design' afwisseling op bovenlokaal niveau.

Sommige cultuurhistorische kenmerken zijn kleinschalig, zoals molens in een weidelandschap, hunebedden op de Drentse heide of oude gebouwen langs een gracht. Andere daarentegen zijn grootschalig, zij vertegenwoordigen het 'Grand Design' van ons land. Het zijn deze grachtengordels, polders en droogmakerijen of militaire waterlinies die de culturele identiteit van Nederland in internationaal verband sterk bepalen en kleuren (Nota Belvedere, 1999, p. 6).

De overige subkwaliteiten (rust, ruimte, stilte, et cetera) zijn niet expliciet als beleidsopgave voor de Belvederegebieden geformuleerd.

Culturele kwaliteit

Belvederegebieden zijn de cultuurhistorisch meest waardevolle gebieden van Nederland. Op basis van een stapeling van basiskaarten van archeologisch waardevolle gebieden, historisch-bouwkundige en stedenbouwkundige waarden én historisch-geografische waarden zijn zij aangewezen. Het motto is behoud door ontwikkeling, en dat betekent dat er oog is voor geschiedenis én vernieuwing. Kortom, aan alle drie de subkwaliteiten van culturele kwaliteit wordt in het beleid voor de Belvederegebieden prioriteit gegeven.

De mate van consensus tijdens de workshop omtrent de bijdrage van de beleidscategorieën, geeft een beeld van de 'hardheid' van de bevindingen:

- Er is redelijk veel consensus over Nationale Parken; dat geldt voor alle kernkwaliteiten;
- De meningen over de beleidsopgave voor gebruikskwaliteit van Nationale Landschappen variëren;
- Opvallend is de grote consensus over de beleidsopgave van culturele vernieuwing en architectonische vormgeving, voor alle drie de beleidscategorieën.

Boodschappen matrix 3.2 (zie volgende pagina):

- Nationale Parken hebben een hoge gebruikskwaliteit als beleidsopgave;
- In Belvederegebieden ligt het accent op culturele kwaliteit;
- De belevingskwaliteit neemt af met het toenemen van de stedelijke invloed (ofwel het afnemen van de natuurlijkheid);
- Nationale Parken en Belvederegebieden vormen wat betreft de kernkwaliteiten elkaars spiegelbeeld, de Nationale Landschappen 'fietsen' daar tussen door (hebben ambities op alle kernkwaliteiten);
- Informatiewaarde is de belangrijkste beleidsopgave binnen belevingskwaliteit voor Belvederegebieden.

Matrix 3.2: Recreatieve beleidsopgave andere beleidscategorieën

Kernkwaliteit met subkwaliteiten	Nationale Parken	Nationale Landschappen	Belvederegebieden
Gebruikskwaliteit	5	4	2
(recreatieve) toegankelijkheid	5	4	2
bereikbaarheid	4	3	2
meervoudig ruimtegebruik	4	4	3
aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	5	3	2
Belevingskwaliteit	5	4	2
ruimtelijke afwisseling	4	4	3
informatiewaarde	4	3	4
contrast met de stedelijke omgeving	4	3	2
groen karakter	5	4	2
rust	4	3	2
ruimte	4	3	3
stilte	4	3	2
donkerte	4	2	2
Culturele kwaliteit	2	4	5
Cultuurhistorie	3	4	5
culturele vernieuwing	2	4	4
Architectonische vormgeving	2	4	4

Legenda bij matrix 3.2

1	Geen beleidsopgave	4	Redelijke beleidsopgave
2	Nauwelijks beleidsopgave	5	Grote beleidsopgave
3	Enige beleidsopgave		

3.2.3 Bijdrage EHS aan beleidsopgave gebieden

Matrix 3.3 is het resultaat van vergelijking van de beleidsopgave van de EHS met die van de andere drie beleidscategorieën. De matrix geeft de uitkomst weer van de simpele rekensom 'matrix 3.1 – matrix 3.2'. Daarbij is nog geen rekening gehouden met de mate van overlap tussen de EHS en de beleidscategorie. De tabel geeft dus weer of er –in de situatie dat EHS en de beleidscategorie ruimtelijk samenvallen– sprake is van een bijdrage van de EHS aan het beleid van Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden.

Als de beleidsopgave van de EHS gelijk of groter is dan de beleidsopgave van de beleidscategorie, dan is er sprake van een volledige bijdrage: bij realisatie van de EHS is tegelijkertijd de beleidsopgave van de beleidscategorie gerealiseerd. Indien de beleidsopgave van de EHS lager is dan die van de beleidscategorie, dan is sprake van een beperkte bijdrage. Er blijven inspanningen nodig om de beoogde kwaliteiten van de beleidscategorie te realiseren. Van geen bijdrage is sprake op het moment dat de EHS geen beleid heeft geformuleerd voor de kernkwaliteit, terwijl de beleidscategorie dat wel heeft gedaan.

Matrix 3.3: Tussenresultaat: Betekenis EHS voor realiseren recreatieve beleidsopgave andere beleidscategorieën (*niet* rekening gehouden met mate van overlap EHS-andere beleidscategorie)

Kernkwaliteit met subkwaliteiten	Nationale Parken	Nationale Landschappen	Belvederegebieden
Gebruikskwaliteit	-2	-1	1
(recreatieve) toegankelijkheid	-1	0	2
bereikbaarheid	-1	0	1
meervoudig ruimtegebruik	-1	-1	0
aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	-1	1	2
Belevingskwaliteit	-1	0	2
ruimtelijke afwisseling	-1	-1	0
informatiewaarde	-1	0	-1
contrast met de stedelijke omgeving	0	1	2
groen karakter	0	1	3
rust	0	1	2
ruimte	0	1	1
stilte	0	1	2
donkerte	0	2	2
Culturele kwaliteit	0	-2	-3
Cultuurhistorie	0	-1	-2
culturele vernieuwing	0	-2	-2
Architectonische vormgeving	-9	-9	-9

Legenda bij matrix 3.3

-9	Geen bijdrage EHS	≥ 0	Volledige bijdrage EHS
< 0	Enige bijdrage EHS		

Boodschappen matrix 3.3:

- In vergelijking tot de EHS hebben Nationale Parken hogere ambities met betrekking tot gebruikskwaliteit;
- Ook voor Nationale Landschappen geldt dat de beleidsopgave voor gebruikskwaliteit hoger is dan de opgave van de EHS. Daar levert de EHS dus maar een beperkte bijdrage aan;
- De bijdrage van de EHS aan de belevingskwaliteit is over het algemeen aanzienlijk hoger dan de beleidsopgave die de Nationale Landschappen en Belvederegebieden zich stellen;
- Bij Nationale Landschappen en met name Belvederegebieden ligt het accent veel sterker op culturele kwaliteit dan binnen de EHS. De bijdrage van de EHS is gering en voor architectonische vormgeving nihil.

Een correctie van de resultaten uit matrix 3.3 is noodzakelijk, omdat de EHS en de beleidscategorieën niet volledig samenvallen. In hoofdstuk 2 is de overlap tussen EHS en de beleidscategorieën via kaartbeelden weergegeven. Tabel 3.1 geeft de overlap in procenten weer.

Tabel 3.1: Mate van overlap, en daaraan verbonden gewicht

	Aandeel in EHS	Correctiefactor
Nationaal Park	80%	0
Nationaal Landschap	31%	-1
Belvederegebied	23%	-1

Omdat 80% van de oppervlakte van Nationale Parken overlapt met de EHS, is hier het oordeel over de bijdrage gehandhaafd. Omdat er bij de beide andere beleidscategorieën van een veel geringere overlap sprake is (respectievelijk 30% en 23%), is hier het oordeel één categorie naar beneden bijgesteld. Matrix 3.4 geeft de bijdrage van de EHS aan de beleidsopgave van Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden na correctie weer.

Matrix 3.4: Eindresultaat: Betekenis EHS voor realiseren recreatieve beleidsopgave mensenwensen andere beleidscategorieën (wel rekening gehouden met mate van overlap EHS-andere beleidscategorie)

Kernkwaliteit met subkwaliteiten	Nationale Parken	Nationale Landschappen	Belvederegebieden
Gebruikskwaliteit	-2	-2	0
(recreatieve) toegankelijkheid	-1	-1	1
bereikbaarheid	-1	-1	0
meervoudig ruimtegebruik	-1	-2	-1
aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	-1	0	1
Belevingskwaliteit	-1	-1	1
ruimtelijke afwisseling	-1	-2	-1
informatiewaarde	-1	-1	-2
contrast met de stedelijke omgeving	0	0	1
groen karakter	0	0	2
rust	0	0	1
ruimte	0	0	0
stilte	0	0	1
donkerte	0	1	1
Culturele kwaliteit	0	-3	-4
Cultuurhistorie	0	-2	-3
culturele vernieuwing	0	-3	-3
Architectonische vormgeving	-9	-9	-9

Legenda bij matrix 3.4

-9	Geen bijdrage EHS; volledige inspanningen nodig (voor verwezenlijking beleidsopgave beleidscategorie)
< 0	Enige bijdrage EHS; extra inspanningen nodig
≥ 0	Volledige bijdrage EHS; geen extra inspanningen nodig

Boodschappen matrix 3.4 (na correctie voor mate van overlap):

- In Nationale Parken zijn relatief weinig extra inspanningen nodig. De vereiste extra inspanningen spelen voornamelijk op het gebied van gebruikskwaliteit (voorzieningen voor natuurgerichte recreatie);
- In Belvederegebieden draagt de EHS het minste bij aan het realiseren van de beleidsopgave. Er zijn veel extra inspanningen nodig, met name op het gebied van culturele kwaliteit;
- Belvederegebieden liften wel mee met de belevingskwaliteit van de EHS. Dit geldt ook voor Nationale Landschappen;
- De beleidsopgave voor de gebruikskwaliteit van Belvederegebieden is lager dan die de bijdrage van de EHS. Om die reden zijn er geen extra inspanningen nodig op dit vlak.
- Ruimtelijke afwisseling en informatiewaarde zijn zulke specifieke eigenschappen dat hiervoor altijd extra inspanningen nodig zijn;
- Omdat de ambities van Belvederegebieden qua natuurlijkheid relatief laag zijn, worden deze ruimschoots door de EHS ingevuld.

3.3 Samenvatting

Aan de hand van een analyse van beleidsvoornemens, is in dit hoofdstuk de toekomstige betekenis van de EHS voor recreatief gebruik, beleving en identiteit bepaald. Het betreft een grove impressie van de bijdrage van de EHS aan het generieke beleid voor het landelijk gebied, en aan de beleidsopgave van prioritaire gebieden met betrekking tot de kwaliteiten.

Ten aanzien van de beleidsopgave van het landelijk gebied voor de kernkwaliteiten is de voornaamste conclusie dat de beoogde EHS een grote bijdrage levert aan belevingskwaliteit en slechts beperkt bijdraagt aan culturele kwaliteit. De lage bijdrage aan culturele kwaliteit komt doordat de EHS geen beleidsopgave kent voor culturele vernieuwing of architectonische vormgeving. Op het gebied van cultuurhistorie voert de EHS wel beleid. De EHS natuurtypen Grootschalige natuur, Bijzondere natuur en Multifunctionele natuur variëren in de betekenis die zij hebben voor recreatieve functies van natuur. Multifunctionele natuur heeft een hoge gebruikskwaliteit. De gebruiksfunctie gaat het minst samen met Bijzondere natuur, hier is de gebruikskwaliteit het laagst. De belevingskwaliteit is voor alle drie EHS-natuurtypen hoog, en het hoogst voor Grootschalige natuur.

Naast een bijdrage aan het generieke landschapsbeleid, heeft de EHS ook betekenis voor Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden. Het Rijk heeft aan deze beleidscategorieën prioriteit gegeven in relatie tot de ruimtelijke kwaliteiten. De gebieden kenmerken zich verder door hun ruimtelijke overlap met de EHS, en via die overlap kan de EHS ook bijdragen aan de verwezenlijking van de doelen voor deze gebieden. En dat blijkt ook het geval. Nationale Parken profiteren van de belevingskwaliteiten die de EHS beoogt te realiseren. De extra inspanningen om deze naar een hoger niveau te brengen voor de Nationale Parken zijn nihil; wel moeten Nationale Parken investeren in de gebruikskwaliteit. De doelstellingen van de EHS voor wat betreft het voorzieningenniveau voor extensieve recreatie zijn immers lager dan die van de Nationale Parken. Ook Belvederegebieden en Nationale Landschappen liften mee met de belevingskwaliteiten groen karakter, rust, ruimte, stilte en donkerte die in de EHS gerealiseerd zullen worden. In Belvederegebieden draagt de EHS het minste bij aan het realiseren van de beleidsopgave. Er zijn veel extra inspanningen nodig, met name op het gebied van culturele kwaliteit.

4 Situatie op de kaart

Waar in hoofdstuk 3 de focus ligt op de recreatieve bijdrage die van de EHS mag worden verwacht als haar beleidsdoelen zijn gerealiseerd, staat in dit hoofdstuk de feitelijke situatie centraal: de kernkwaliteiten die nu reeds in de natuurgebieden van de EHS aanwezig zijn, afgeleid van GIS-kaartbeelden.

4.1 Werkwijze

Kernvraag voor de analyse van de situatie op de kaart is of de natuurgebieden van de EHS op dit moment kwaliteiten herbergen die belangrijk zijn voor gebruikskwaliteit, belevingskwaliteit en culturele kwaliteit, én of de EHS zich hiermee in positieve zin onderscheidt van het landelijk gebied als geheel. Daarbij wordt nagegaan of zich hierbij verschillen voordoen tussen de drie typen EHS-natuur (zie figuur 4.1).

Intrinsieke Natuurdoelen EHS	Recreatieve betekenis natuur	Ruimtelijk referentiekader
1. Grootschalige natuur 2. Bijzondere natuur 3. Multifunctionele natuur	1. Gebruikskwaliteit 2. Belevingskwaliteit 3. Culturele kwaliteit	landelijk gebied

Figuur 4.1: Onderzoekskader situatie op de kaart

4.1.1 De basisdata

De analyse van de situatie op de kaart is uitgevoerd op basis van landsdekkende GISbestanden. Voor alle subkwaliteiten is nagegaan welke landsdekkende GISbestanden geschikt zijn, of kunnen worden gemaakt, als meetvariabele. Hiertoe is ondermeer gebruik gemaakt van de resultaten van de eerdere studie Indicatoren voor landschapskwaliteit (Koomen *et al*, 2005). Conclusie van deze studie is dat voor vrijwel alle kwaliteiten geografische gegevens beschikbaar zijn, maar dat de mate van uitwerking verschillen laat zien. Sommige meetvariabelen vragen om aanpassingen die zodanig bewerkelijk en tijdrovend zijn dat een steekproefsgewijze benadering wellicht een betere optie is, aldus Koomen. Sinds 2005 zijn studies opgezet om tot algemeen gangbare kaartbeelden voor de kernkwaliteiten te komen. Dit heeft tot nu toe nog niet geleid tot nieuwe GISbestanden die voor dit onderzoek gebruikt kunnen worden.

In tabel 4.1 is beknopt weergegeven welke GISbestanden gebruikt zijn om de kwaliteiten te representeren. Omdat steekproefsgewijze benadering voor dit onderzoek geen optie is, bleek het voor een aantal subkwaliteiten niet mogelijk om deze als kaartbeeld weer te geven. Met name culturele kwaliteit heeft daar 'onder te lijden'; van de drie subkwaliteiten van culturele kwaliteit kan alleen cultuurhistorie ruimtelijk worden weergegeven. Voor de belevingskwaliteiten kon dankbaar gebruik worden gemaakt van het BelevingsGIS (Alterra). Via ondermeer BORIS, het Basis Openluchtrecreatie Informatiesysteem, was het mogelijk invulling te geven aan gebruikskwaliteit. Voor de gebruiks- en belevingskwaliteiten zijn op respectievelijk meervoudig ruimtegebruik en ruimtelijke afwisseling na alle kwaliteiten ruimtelijk vertaald. Voor de kernkwaliteiten zelf is niet gezocht naar beschikbare GISbestanden. Omdat de kernkwaliteit is opgebouwd uit de resultaten van de subkwaliteiten, is ervoor gekozen om - vergelijkbaar met werkwijze bij beleidsvoornemens- het oordeel over de kernkwaliteit af te leiden van de betekenis die de onderliggende subkwaliteiten hebben voor de EHS. Voor de begrenzing van de EHS is uitgegaan van de toekomstige begrenzing bij volledige realisatie (landoppervlakte circa 730.000 ha), zodat met de resultaten inzicht ontstaat in de kernkwaliteiten die nu al aanwezig zijn in dit beoogde EHS-gebied.

Tabel 4.1: Overzicht van gisbestanden als meetvariabelen voor de subkwaliteiten

Subkwaliteiten	Omschrijving GIS-bestand
<i>Gebruikskwaliteit</i>	
(recreatieve) toegankelijkheid	Ontsluiting van het landelijk gebied via lengte aan wandel- en fietspaden en secundaire wegen
bereikbaarheid	Het landelijk gebied tot een afstand van 10km rondom de G31-steden
meervoudig ruimtegebruik	Niet geoperationaliseerd
aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	Aanwezigheid van bewegwijzerde routenetwerken voor fietsen en wandelen
<i>Belevingskwaliteit</i>	
ruimtelijke afwisseling	Niet geoperationaliseerd
informatiewaarde	Historische kenmerkendheid van het landschap
contrast met de stedelijke omgeving	Stedelijkheid, ofwel de mate van bebouwing die zichtbaar is in het landelijk gebied
groen karakter	Natuurlijkheid, ofwel het voorkomen van grasland, opgaande begroeiing, natuurlijke wateren en overige natuur
Rust	Recreatieve druk, rekening houdend met de ruimtelijke spreiding in openluchtrecreatieve vraag en aanbod voor wandelen en fietsen
ruimte	Afwezigheid van verrommeling, ofwel van de visuele invloed van potentieel storende elementen
stilte	(Afwezigheid van) geluidsbelasting, afkomstig van weg-, rail- en vliegverkeer
donkerte	Afwezigheid van kunstlicht
<i>Culturele kwaliteit</i>	
Cultuurhistorie	Cultuurhistorische waarde
Culturele vernieuwing	Niet geoperationaliseerd
Architectonische vormgeving	Niet geoperationaliseerd

In bijlage 1 is een uitgebreidere toelichting op de meetvariabelen opgenomen.

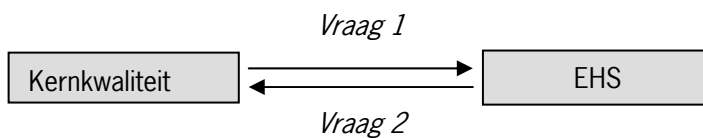
De meeste GISbestanden kennen een beperkt aantal klassen die geen absolute betekenis hebben, maar gradaties voorstellen in de mate waarin de subkwaliteit aanwezig is. Bij de analyse op hoofdlijnen is ervoor gekozen om de aanwezigheid van de kwaliteit in de EHS en het landelijk gebied uit te drukken in een percentage, dat weergeeft welk deel van de oppervlakte de kwaliteit op dit moment herbergt. Daartoe zijn de GISbestanden gedichotomiseerd tot twee klassen: de kwaliteit is (in een gridcel) wel of niet aanwezig. Waar mogelijk is gezocht naar een betekenisvolle klassengrens. De klassengrenzen in de bestanden van het Belevingsgis zijn gebaseerd op validatiestudies naar de (positieve) beoordeling van de kwaliteiten. Deze boden perspectieven voor de aggregatie tot twee categorieën. Voor andere bestanden vormt de omvang van de klassen een belangrijke richtlijn voor de indeling in twee categorieën. Voor de subkwaliteiten toegankelijkheid en rust is ervoor gekozen om de scores niet terug te brengen tot twee klassen. Reden voor deze afwijkende berekening is dat de gegevens in absolute zin betekenis hebben: het gisbestand voor toegankelijkheid is uitgedrukt in padlengte per gridcel, het gisbestand voor rust in opvangcapaciteit per gridcel.

4.1.2 De berekening

Voor de situatie op de kaart zijn twee onderzoeksvragen onderscheiden:

1. Is de subkwaliteit kenmerkend voor de EHS?
2. Wat is de bijdrage van de EHS aan (realisatie van) de kwaliteit in het landelijk gebied van Nederland?

De twee vragen liggen in elkaars verlengde. Van kenmerkendheid (vraag 1) spreken we wanneer de kwaliteit in grotere mate aanwezig is in de EHS dan in het landelijk gebied. Voor het bepalen van de bijdrage van de EHS (vraag 2) is een verdere kwantificering nodig: welk deel van de kwaliteiten van het landelijk gebied liggen binnen de EHS? Belangrijkste verschil tussen de twee vragen is het perspectief. Vraag 1 gaat min of meer over de betekenis van de kernkwaliteit voor de EHS, terwijl vraag 2 betrekking heeft op de betekenis van de EHS voor (realisatie van) de kernkwaliteit (zie figuur 4.2).



Figuur 4.2: Verschil in perspectief van onderzoeksvraag 1 en 2

Vraag 1 de kenmerkendheid van de EHS wordt in drie stappen bepaald:

1. Bepaal het oppervlaktaandeel (in %, P_{LG}) van het landelijk gebied dat de kwaliteit bezit
2. Bepaal het oppervlaktaandeel (in %, P_{EHS}) van de EHS dat de kwaliteit bezit
3. Vergelijk de percentages. Als $P_{EHS} > P_{LG}$, dan onderscheidt de EHS zich in positieve zin van het landelijk gebied; de kwaliteit is dan kenmerkend voor de EHS. Als $P_{LG} > P_{EHS}$ dan is de kwaliteit niet kenmerkend voor de EHS.

Vraag 2 volgt in grote lijnen dezelfde berekening, alleen gaat nu de aandacht niet uit naar de procentuele, maar de absolute omvang van de aanwezige kwaliteiten:

1. Bepaal het oppervlaktaandeel (in hectares, A_{LG}) van het landelijk gebied dat de kwaliteit bezit
2. Bepaal het oppervlaktaandeel (in hectares, A_{EHS}) van de EHS dat de kwaliteit bezit
3. de bijdrage van de EHS aan de realisatie van de kwaliteit is gelijk aan het quotiënt A_{EHS}/A_{LG} , dit is het aandeel (het percentage) van de oppervlakte van de kwaliteit in het landelijk gebied van Nederland dat binnen de EHS ligt.

De berekening kan worden herhaald voor elk van de drie typen EHS-natuur.

4.1.3 Een voorbeeld

Ter illustratie een voorbeeld van de berekening voor de subkwaliteit groen karakter. Met behulp van GISanalyses zijn stap 1 en 2 uitgevoerd. Tabel 4.2 bevat de resultaten van beide stappen, voor vraag 1 (paars gemarkeerd), en vraag 2 (geel gemarkeerd).

Vraag 1: Is groen karakter kenmerkend voor de EHS?

- Het aandeel groen karakter van de EHS (79%) is groter dan het aandeel groen karakter in het landelijk gebied van Nederland (36%). Groen karakter is daarmee een kenmerk dat de EHS typeert.
- De analyse is ook voor de drie typen natuur binnen de EHS uitgevoerd. Groen karakter is karakteristiek voor alle drie de natuurtypen, en het meest Grootschalige natuur.

Vraag 2: Wat is de bijdrage van de EHS aan (realisatie van) groen karakter in het landelijk gebied van Nederland?

- De bijdrage van de EHS is 51% (580.000/1.130.000). 51% van het totale landelijk gebied met groen karakter ligt binnen de EHS. Ter vergelijking: de oppervlakte van de EHS beslaat 24% van het landelijk gebied. Bij een 'gemiddelde' bijdrage had de EHS een aandeel van circa 24% aan groen karakter gehad. De 51% is dus een forse bijdrage te noemen.
- De bijdrage die Bijzondere natuur, Multifunctionele natuur, Grootschalige natuur en leveren, zijn respectievelijk 22%, 15% en 9%. De percentages geven aan welk deel van het landelijk gebied met groen karakter binnen een natuurtype ligt. De verschillen tussen de drie natuurtypen zijn grotendeels te verklaren door hun ongelijke omvang: Grootschalige natuur heeft de kleinste omvang, waardoor het min of meer logisch is dat de absolute bijdrage van Grootschalige natuur aan het landelijk gebied van Nederland ook het kleinst is.
- Voor zinvolle uitspraken over de verschillen tussen de natuurtypen, is de relatieve betekenis van een subkwaliteit relevanter (vraag 1) dan de absolute (vraag 2). Uit vraag 1 kwam naar voren dat groen karakter Grootschalige natuur in grote mate kenmerkt: 91% heeft een groen karakter).

Tabel 4.2: Aanwezigheid van subkwaliteit Groen karakter in het landelijk gebied van Nederland en in de EHS, in hectares en in %

	STAP 1		STAP 2							
	Landelijk gebied Nederland		Grootschalige natuur		Bijzondere natuur		Multifunctionele natuur		EHS totaal*	
Wel groen karakter	1.130.000	36%	100.000	91%	250.000	79%	170.000	77%	580.000	79%
Geen groen karakter	1.985.000	64%	10.000	9%	65.000	21%	50.000	23%	155.000	21%
Totaal	3.115.000	100%	110.000	100%	315.000	100%	220.000	100%	730.000	100%

* naast de drie typen EHS-natuur, wordt ook nog een restcategorie onderscheiden. Dat verklaart waarom de oppervlakten van de drie natuurtypen niet optellen tot de oppervlakte EHS-totaal.

4.1.4 Enkele kanttekeningen

Tot slot volgt een aantal kanttekeningen bij de interpretatie van de resultaten:

- Het betreft een analyse op hoofdlijnen. De resultaten geven een impressie van de recreatieve betekenis van de EHS voor de kernkwaliteiten.
- De gegevens over omvang (uitgedrukt in ha en %) moeten met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. De uitspraak dat 79% van de EHS een groen karakter heeft is betrekkelijk: het is immers sterk afhankelijk van hoe groen karakter is gedefinieerd. De basisdata kennen hun beperkingen, en bovendien ligt aan de beslissing wanneer gesproken kan worden van wel of niet aanwezig zijn onvermijdelijk enige vorm van subjectiviteit ten grondslag.
- Een referentiekader is noodzakelijk om de uitkomsten in perspectief te kunnen plaatsen. Om recht te doen aan de ruimtelijke context waarbinnen de EHS gerealiseerd wordt (het heeft weinig zin om te veronderstellen dat de EHS het groene karakter van het Amazonegebied kan evenaren, kan tippen aan het ruimtegevoel op de Noordpool of aan de stilte op een eiland in de Middellandse zee), is voor het landelijk gebied van Nederland als referentiekader gekozen. Dit is ook de meest voor de hand liggende vergelijkingsbasis in relatie tot de kernkwaliteiten. De beleidsopgave (vraag 2) geldt immers voor het gehele landelijk gebied.
- De gegevens over omvang krijgen pas betekenis als ze worden vergeleken met het referentiekader. Die vergelijking leidt tot een conclusie op hoofdlijnen. De conclusies op hoofdlijnen, of (vraag 1) de subkwaliteit wel of niet kenmerkend is voor de EHS en (vraag 2) wat de bijdrage van de EHS in orde van grootte is aan de realisatie van de kwaliteit in het landelijk gebied vormen de belangrijkste uitkomsten van de analyse van de situatie op de kaart.

4.2 Resultaten

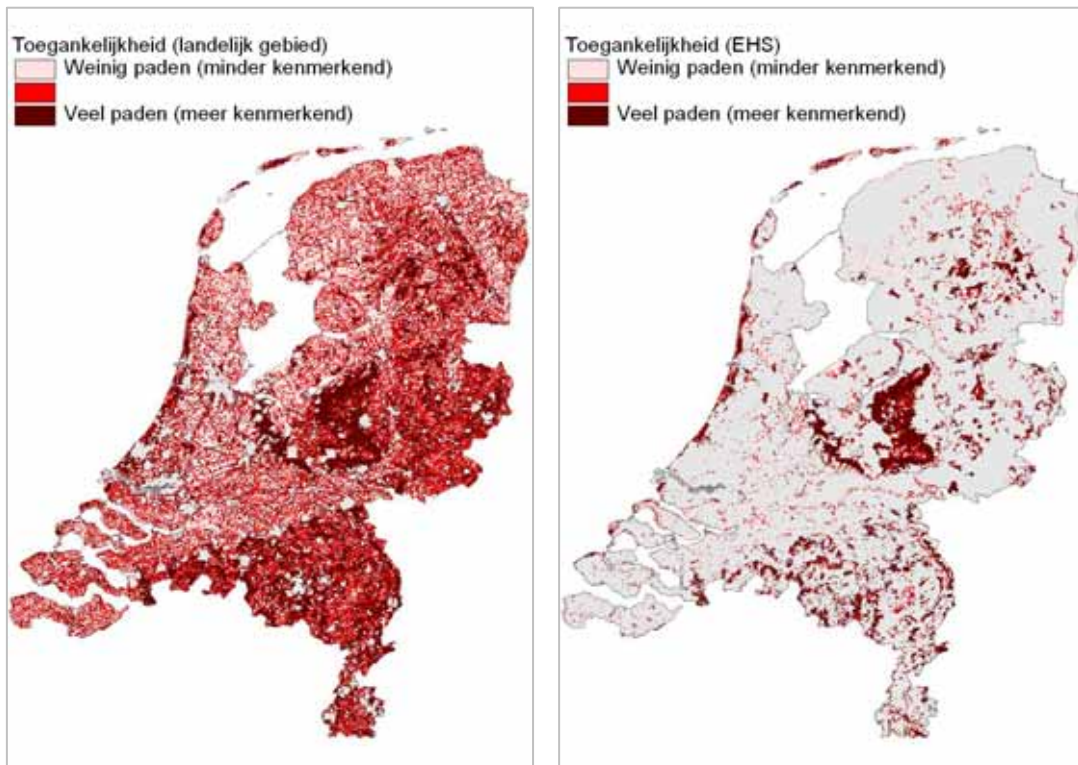
In paragraaf 4.2.1. en 4.2.2 staan de twee onderzoeksvragen van deze GISstudie centraal. Aan het eind van iedere paragraaf is een matrix opgenomen, waarin de resultaten overzichtelijk zijn weergegeven, tezamen met de conclusies op hoofdlijnen.

4.2.1 Betekenis kernkwaliteiten voor de EHS

Deze paragraaf gaat in op de vraag welke subkwaliteiten kenmerkend zijn voor de EHS. Daartoe wordt nagegaan of de betreffende kwaliteit in grotere mate aanwezig is in de EHS dan in het landelijk gebied als geheel. Aan de hand van kaartbeelden met de ruimtelijke spreiding van de subkwaliteiten in het landelijk gebied en in de EHS, worden de resultaten besproken. Matrix 4.1 vat de bevindingen samen.

Gebruikskwaliteit

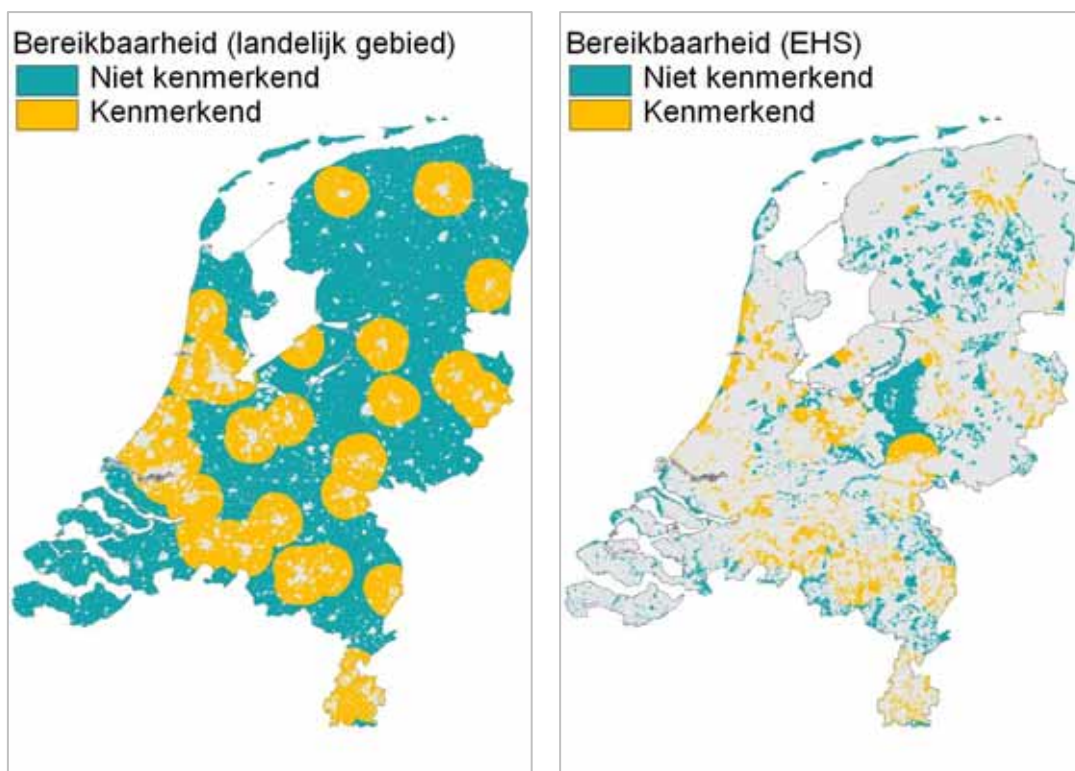
De *toegankelijkheid* van het landelijk gebied varieert lokaal sterk, zo maakt het diffuse kaartbeeld van figuur 4.3 duidelijk. De dichtheid van infrastructuur geschikt voor extensieve recreatievormen is het grootst in de zuidoostelijke hoek van Nederland. Ook op de Veluwe ligt een relatief groot netwerk aan paden. Matrix 4.1 (pag. 54) maakt duidelijk dat de dichtheid aan paden (wandel- en fietspaden en/of landwegen) in de natuurgebieden van de EHS groter is dan de padendichtheid van het landelijk gebied in zijn geheel. Toegankelijkheid kan daarmee beschouwd worden als een kwaliteitskenmerk karakteristiek voor de huidige EHS. Binnen de EHS kent Multifunctionele natuur de beste toegankelijkheid. Grootschalige en Bijzondere natuur zijn vergelijkbaar wat betreft het aantal paden.



Figuur 4.3: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit toegankelijkheid (gradatie, donkerrood is relatief kenmerkend) in landelijk gebied en in EHS

Wat betreft *bereikbaarheid* legt het Rijk accent bij de afstand van groen tot steden. In het kader van meer groen in en om de stad heeft hij het GIOS-beleid ontwikkeld (tegenwoordig aangeduid met Groen en de Stad). Om die reden is de kwaliteit bereikbaarheid geoperationaliseerd via buffers rondom de G31-steden. Voor de buffers is het landelijk gebied op een afstand tot 10 km van de stad aangehouden. Daarbij is aangesloten bij het GIOS-beleid dat voor groen om de stad eveneens een 10-kilometerzone hanteert. Bovendien sluit deze afstand aan bij de norm-afstand die De Vries *et al.* (2004) hanteren als 'vanuit de recreant geredeneerde betekenisvolle (maximale) afstand voor wandelen en landgebonden stationaire recreatie'.

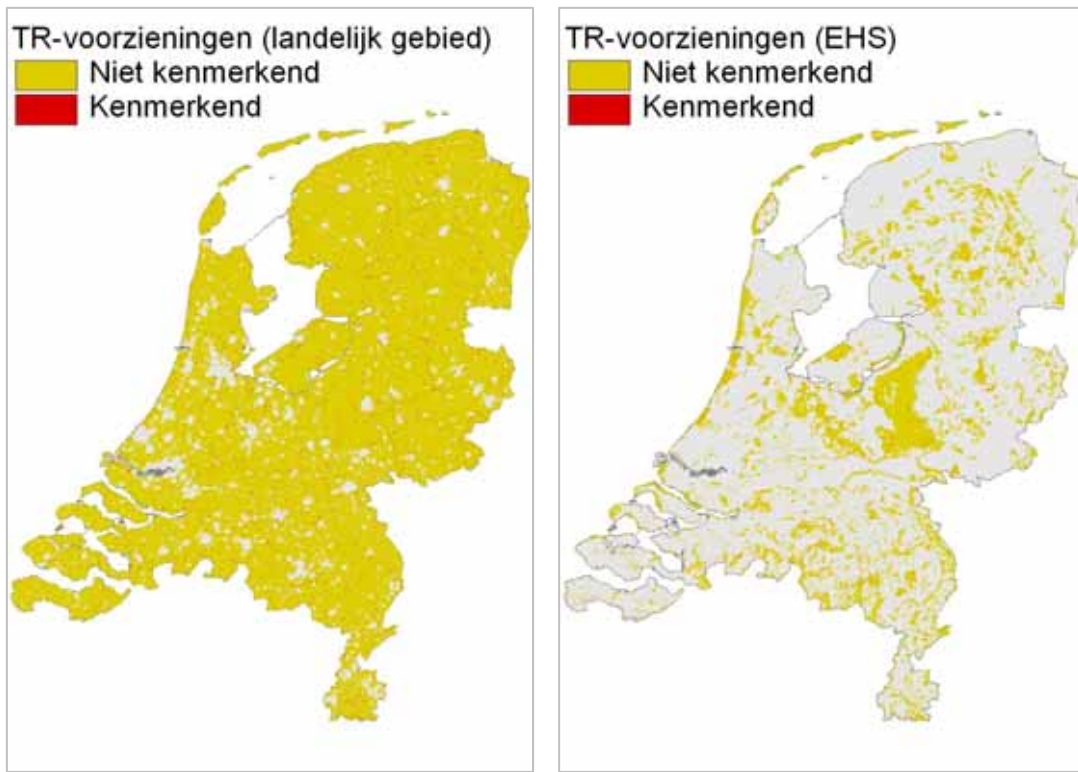
De G31-steden liggen verspreid over Nederland (figuur 4.4), en de buffers rondom deze steden beslaan tezamen 36% van het oppervlak van het landelijk gebied. De EHS blijkt, zo laat matrix 4.1 zien, deels met de G31-buffers te overlappen: 39% van de EHS maakt deel uit van de G31-buffers. Op grond van de vergelijking met het landelijk gebied, kan bereikbaarheid dan ook als een kenmerk van de EHS worden gezien. Grootschalige natuur en Multifunctionele natuur hebben hier het grootste aandeel in.



Figuur 4.4: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit bereikbaarheid in landelijk gebied en in EHS

Bewegwijzerde fiets- en wandelroutes lijken op grond van het landelijke kaartbeeld in figuur 4.5 redelijk verspreid over het platteland te liggen. Dat beeld klopt met de stimulerende rol die het Rijk speelt voor de ontwikkeling van landelijke langeafstandsrouthenetwerken. De LAF- en LAW-netwerken voor respectievelijk fietsen en wandelen, vormen een belangrijke pijler in de beleidsopgave voor het toeristisch-recreatieve voorzieningenniveau, zoals in hoofdstuk 2 al duidelijk werd. In de EHS is de dichtheid aan bewegwijzerde LAF- en LAW-routes groter dan in het landelijk gebied als geheel. Ook voor de subkwaliteit aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen onderscheidt de EHS zich dus in positieve zin.

In vergelijking tot het landelijk gebied als geheel komen alle onderzochte subkwaliteiten van gebruikskwaliteiten in grotere mate in de EHS voor. Op grond hiervan lijkt het gerechtvaardigd om de kernkwaliteit gebruikskwaliteit te zien als een karakteristiek van EHS-gebieden.

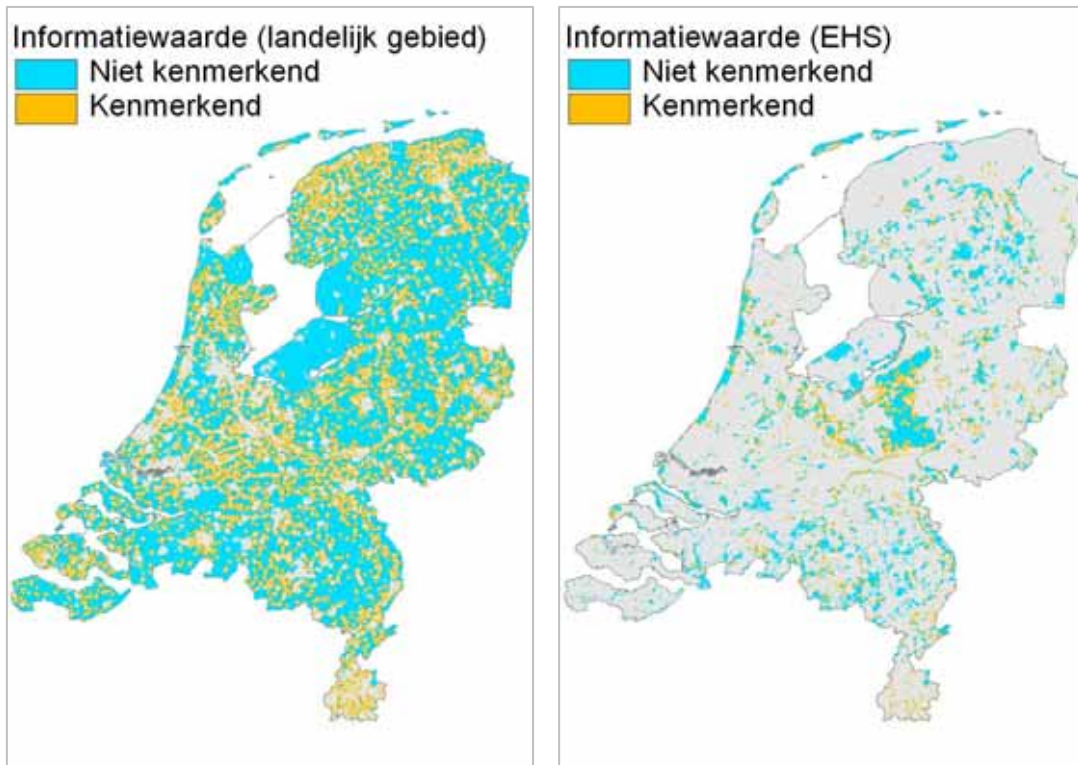


Figuur 4.5: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit toeristisch-recreatieve voorzieningen (geoperationaliseerd via bewegwijzerde fiets- en wandelroutes, zie ook tabel 1 en bijlage 1) in landelijk gebied en in EHS

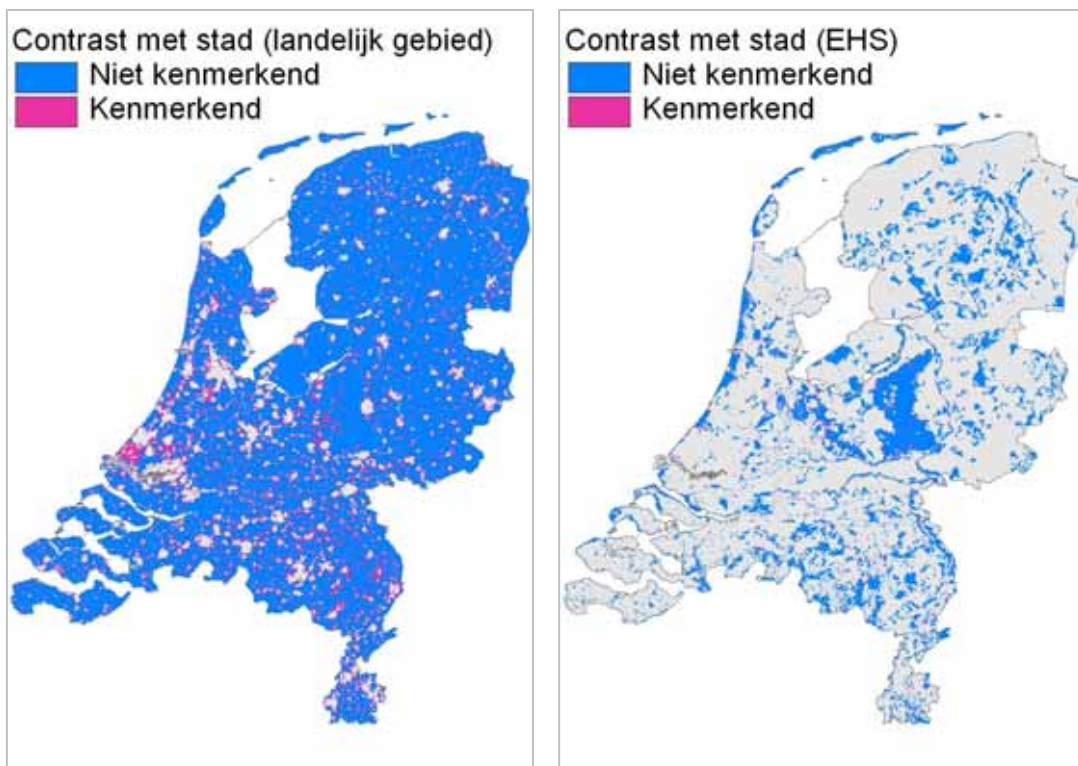
Belevingskwaliteit

Informatiewaarde heeft betrekking op de mogelijkheid om het landschap te kunnen lezen en begrijpen. De subkwaliteit is om die reden geoperationaliseerd via het GIS-bestand historische kenmerkendheid. In het noorden van Friesland en Groningen, in Zuid-Limburg en centraal Nederland (Utrecht, rivierengebied) komen gebieden met informatiewaarde het meest voor. De EHS onderscheidt zich niet van het landelijk gebied als geheel op deze subkwaliteit. Informatiewaarde is dus niet kenmerkend voor de EHS (figuur 4.6).

Contrast met de stedelijke omgeving, ook een subkwaliteit door het Rijk geformuleerd, duidt op het kunnen ervaren van de harde overgang tussen stedelijk en landelijk gebied. De natuurgebieden van de EHS bieden weinig mogelijkheden om dit contrast te kunnen ervaren (zie matrix 4.1), ze liggen blijkbaar te ver van de stad af. De subkwaliteit contrast met de stedelijke omgeving is dan ook geen kenmerk van EHS-gebieden. Het tegendeel is het geval: in de EHS kan dit contrast juist minder worden beleefd dan in het landelijk gebied in zijn algemeenheid. In Grootschalige natuur zijn de mogelijkheden het kleinst, in Multifunctionele natuur het grootst, hoewel ook voor Multifunctionele natuur geldt: nog steeds minder dan gemiddeld in het landelijk gebied (figuur 4.7).

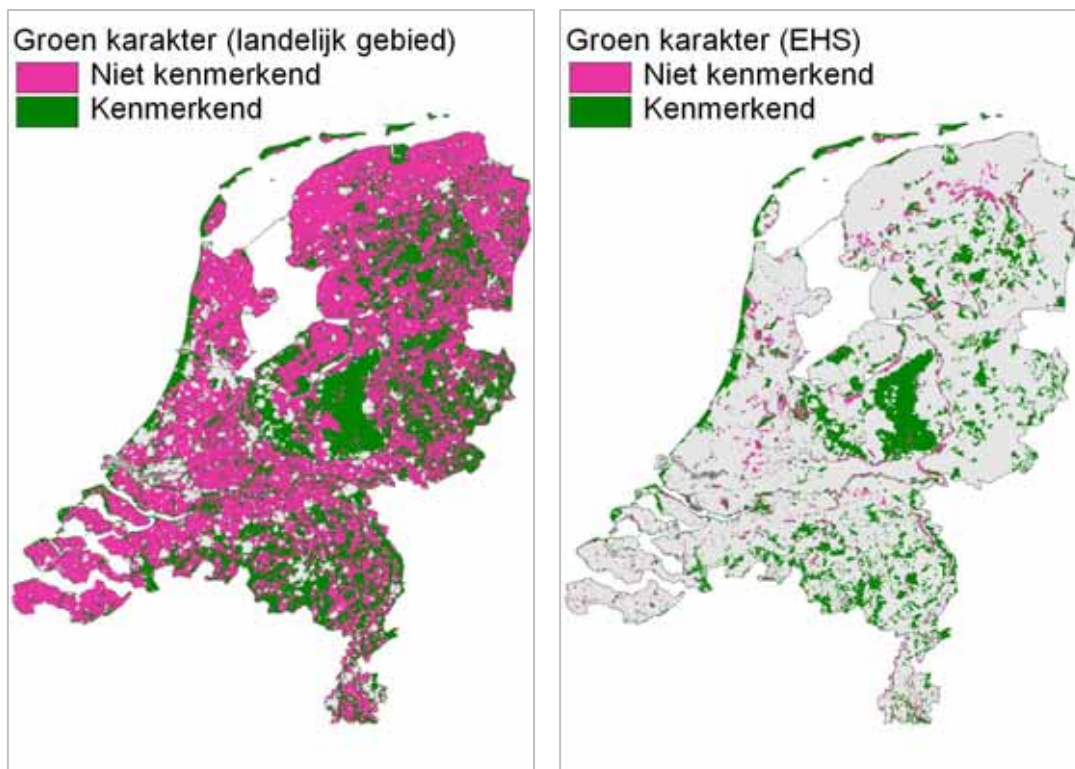


Figuur 4.6: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit informatiewaarde in landelijk gebied en in EHS



Figuur 4.7: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit contrast met stedelijke omgeving in landelijk gebied en in EHS

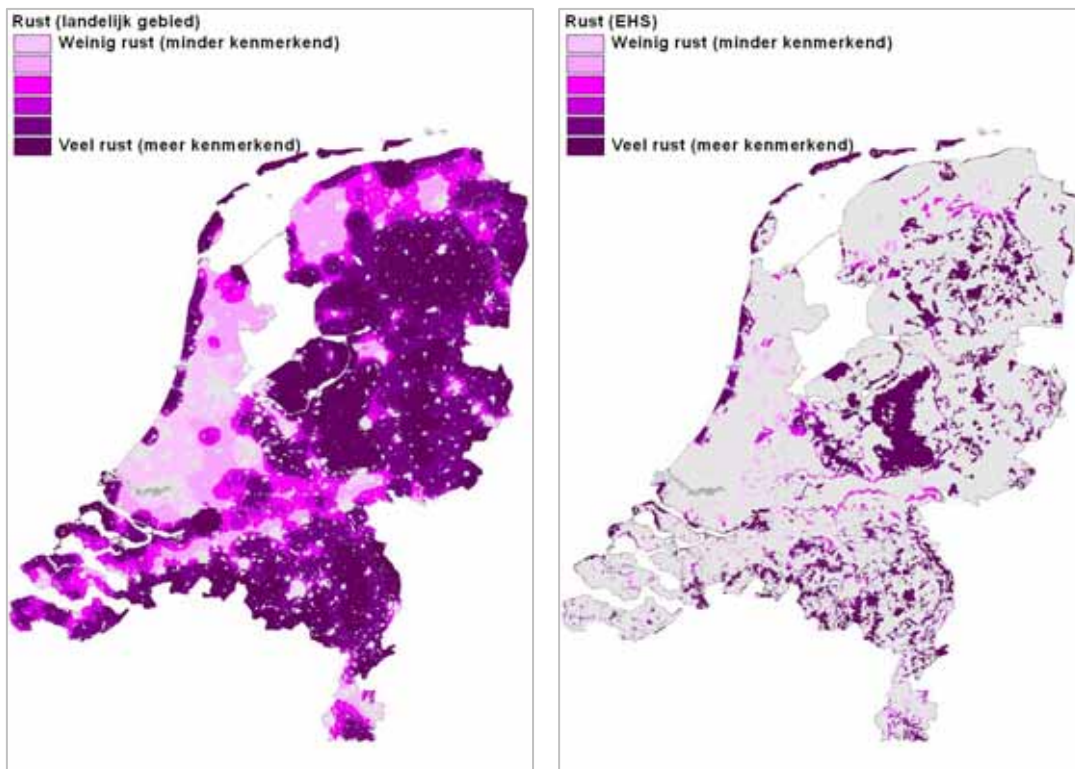
Dat *groen karakter* een kenmerk van de EHS is, laat figuur 4.8 duidelijk zien. Waar de EHS bijna volledig groen kleurt, is dat voor grote delen van het landelijk gebied niet het geval. Grootchalige natuur herbergt het meeste groen, Multifunctionele natuur de minst, maar nog altijd beduidend meer dan het landelijk gebied gemiddeld (zie ook matrix 4.1).



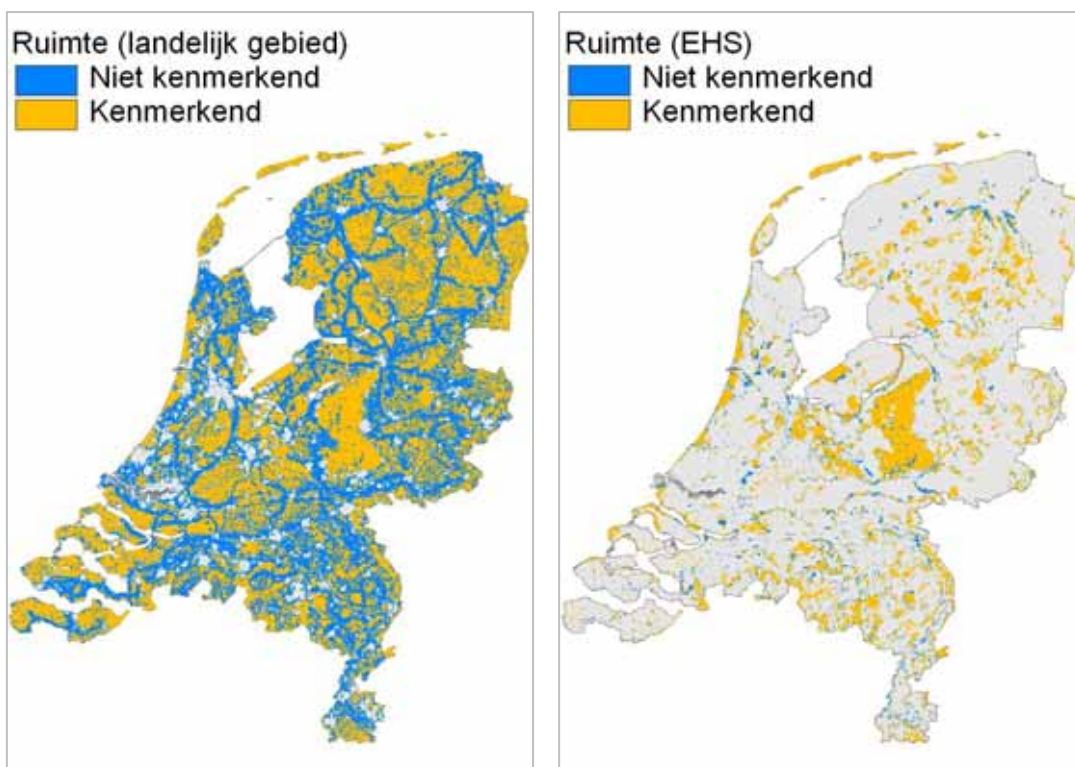
Figuur 4.8: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit groen karakter in landelijk gebied en in EHS

De regio's waar weinig mensen wonen én waar typen natuur voorkomen die vanwege hun eigenschappen (toegankelijkheid, inrichting, aantrekkelijkheid) een kleine kans geven om andere recreanten te treffen (in bos is de trefkans het kleinst, in agrarische gebied het grootst), scoren hoog op de subkwaliteit rust. *Rust* kan het beste ervaren worden in de oostelijke helft van Nederland, en dan met name in Overijssel, Drenthe en delen van Gelderland (de Veluwe, de Achterhoek). Ook in delen van Brabant en Limburg is de trefkans op andere bezoekers klein. De EHS biedt meer mogelijkheden tot het ervaren van rust dan het landelijk gebied in zijn geheel. Rust is dan ook een belevingskenmerk van de EHS. De rustervaring blijkt het beste mogelijk in Grootchalige natuur (figuur 4.9).

De subkwaliteit *ruimte* heeft betrekking op het ervaren van de eenheid van het landschap, en is 'geoperationaliseerd' als het ontbreken van verrommeling. De EHS blijkt positief af te steken van het landelijk gebied als geheel. Verrommeling speelt in aanzienlijk mindere mate in de EHS, en in Grootchalige natuur in zijn geheel (nog) niet. Ruimte is dan ook een kenmerk van de EHS (figuur 4.10).

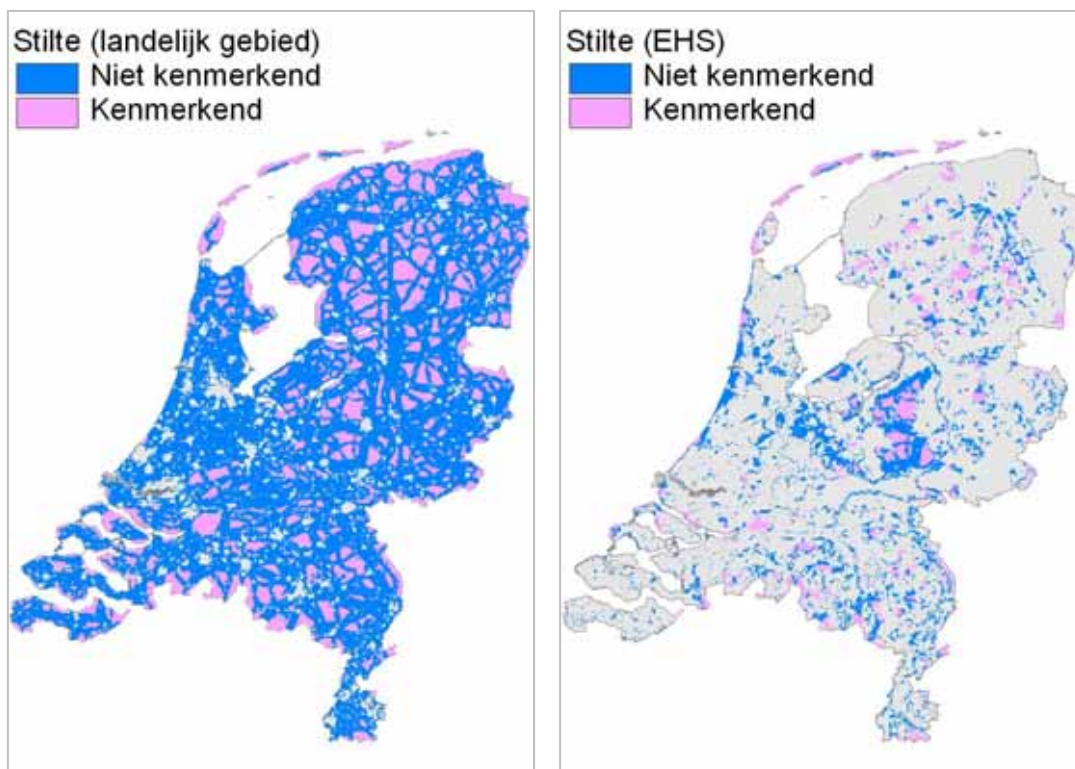


Figuur 4.9: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit rust (gradatie, donker is meer kenmerkend) in landelijk gebied en in EHS



Figuur 4.10: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit ruimte in landelijk gebied en in EHS

Het landelijk gebied van Nederland wordt doorsneden door infrastructuur. Op veel plekken in het landelijk gebied wordt het niet echt stil meer, zo laat figuur 4.11 zien. In positieve zin vallen de Waddeneilanden op. Matrix 4.1 maakt duidelijk dat het in de EHS stiller is dan in het landelijk gebied als geheel. Stilte kan daarmee gezien worden als een kwaliteitskenmerk van de EHS. De mogelijkheid om stilte te ervaren blijken in Grootschalige natuur aanzienlijk groter dan in Bijzondere of Multifunctionele natuur.

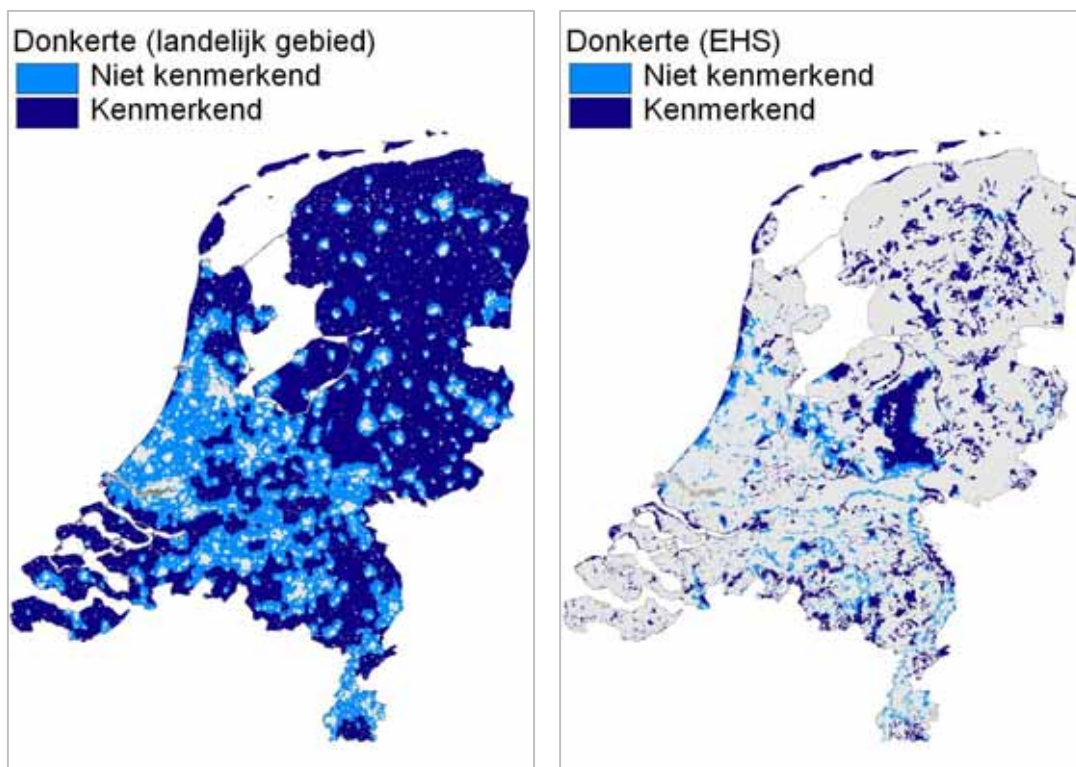


Figuur 4.11: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit stilte in landelijk gebied en in EHS

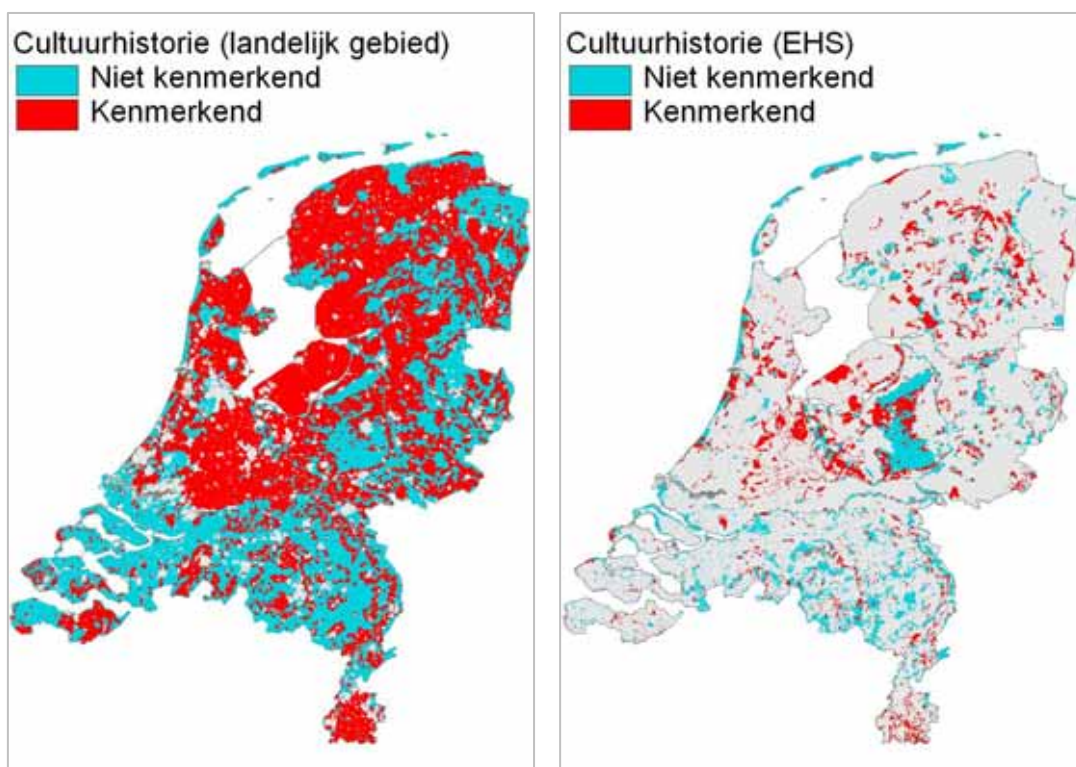
De plattelandsgebieden die 's avonds en 's nachts relatief donker worden, liggen met name in Noordoost-Nederland. De EHS verschilt niet wezenlijk van het landelijk gebied gemiddeld: in de EHS komen in vergelijkbare mate niet donkere gebieden voor als 'gemiddeld' in het landelijk gebied van Nederland. Multifunctionele natuurgebieden zijn 's nachts juist minder donker dan het gemiddeld beeld voor het landelijk gebied. In Grootschalige natuur daarentegen is er nauwelijks invloed van kunstlicht (figuur 4.12).

Culturele kwaliteit

De in cultureel opzicht waardevolle gebieden in het landelijk gebied van Nederland liggen met name in Midden- (Utrecht) en Noord-Nederland (figuur 4.13). Het gaat om gebieden waar de trefkans op archeologie aanwezig is, maar ook om gebieden die meer recent zijn ontwikkeld en waarvan de ontginningsgeschiedenis herkenbaar is. Het percentage EHS met culturele waarden ligt lager dan in het landelijk gebied als geheel. In cultuurhistorisch opzicht springt de EHS er dus niet uit: culturele kwaliteit is niet kenmerkend voor de EHS. Grootschalige natuur herbergt de minste cultuurhistorische waarden; de culturele betekenis Bijzondere en Multifunctionele natuur zijn vergelijkbaar, en nog steeds onder het landelijk gemiddelde (zie matrix 4.1).



Figuur 4.12: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit donkerte in landelijk gebied en in EHS



Figuur 4.13: Ruimtelijke spreiding kenmerkende gebieden voor subkwaliteit cultuurhistorie in landelijk gebied en in EHS

De betekenis van de kwaliteiten voor de EHS is cijfermatig samengevat in matrix 4.1. Hierbij moet worden bedacht dat het gaat om een globale impressie op hoofdlijnen, op basis van gemiddelden. Met name de conclusies op hoofdlijnen, verwoord in de laatste kolom van de matrix, zijn relevant; aan de betekenis van de percentages moet minder waarde worden gehecht (zie ook paragraaf 4.1.4).

Matrix 4.1: Betekenis kernkwaliteiten voor de kenmerkendheid van de EHS

	Grootschalige natuur	Bijzondere natuur	Multifunctionele natuur	EHS totaal	Landelijk gebied	Conclusie EHS-totaal
Kern- en subkwaliteiten						
Gebruikskwaliteit						Kenmerkend
(recreatieve) toegankelijkheid**	60	61	76	66	49	Kenmerkend
bereikbaarheid	41%	35%	39%	39%	36%	Kenmerkend
meervoudig ruimtegebruik						
aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	1%	2%	1%	2%	1%	Kenmerkend
Belevingskwaliteit						Kenmerkend
ruimtelijke afwisseling						
informatiewaarde	1%	4%	3%	3%	3%	<i>Niet kenmerkend</i>
contrast met de stedelijke omgeving	1%	2%	3%	3%	6%	<i>Niet kenmerkend</i>
groen karakter	93%	80%	77%	79%	36%	Kenmerkend
rust	80%	58%	57%	59%	41%	Kenmerkend
ruimte	97%	92%	91%	91%	72%	Kenmerkend
stilte	56%	36%	30%	35%	25%	Kenmerkend
donkerte	84%	74%	67%	72%	70%	Kenmerkend
Culturele kwaliteit						<i>Niet kenmerkend</i>
Cultuurhistorie	22%	48%	50%	46%	56%	<i>Niet kenmerkend</i>
Culturele vernieuwing						
Architectonische vormgeving						

** afwijkende berekening, namelijk met originele padlengte

Boodschappen matrix 4.1:

- De EHS herbergt relatief gezien veel gebruiks- en belevingskwaliteiten. Culturele kwaliteit heeft minder betekenis in de EHS;
- De natuurgebieden van de EHS kenmerken zich door hun groene karakter, en de relatieve rust, ruimte, stilte en donkerte die je er kunt vinden. Doordat in de EHS relatief veel wandel- en fietspaden en bewegwijzerde routes aanwezig zijn, typeert de toegankelijkheid voor extensieve recreatie en het voorzieningsniveau de EHS ook;

- In de EHS-natuur zijn relatief weinig kwaliteiten aanwezig die samenhangen met menselijke invloeden van contrast met de stad en cultuurhistorie;
- De drie typen EHS-natuur variëren in hun betekenis voor de kernkwaliteiten. Grootschalige natuur heeft de belangrijkste betekenis voor belevingskwaliteiten (groen karakter, rust, stilte, donkerte). Multifunctionele natuur is relatief goed toegankelijk, en kent de meeste culturele waarden en ook de contrast met de stad kan hier het best ervaren worden; de laatste twee echter nog altijd minder dan gemiddeld in het landelijk gebied. Bijzondere natuur beweegt zich qua kwaliteiten min of meer tussen de beide andere typen natuur in.

4.2.2 Betekenis EHS voor (realisatie) kernkwaliteiten

De tweede onderzoeksvraag, namelijk naar de bijdrage van de EHS aan de gerealiseerde kwaliteiten in het landelijk gebied, staat in deze paragraaf centraal. De bevindingen uit de vorige paragraaf geven al een grof beeld van een bijdrage van de EHS. Waar de EHS zich in positieve zin onderscheidt van het landelijk gebied, is de bijdrage van de EHS aan de betreffende kwaliteit immers groter dan gemiddeld. Anders gezegd: de EHS haalt dan het gemiddelde van het landelijk gebied op. Zou de EHS op vergelijkbare wijze bijdragen aan de gerealiseerde kernkwaliteiten in het landelijk gebied, dan zou de bijdrage van de EHS rond de 24% liggen. Dit is namelijk het aandeel van de EHS binnen het landelijk gebied. Om een oordeel te geven van de bijdrage van de EHS uitgedrukt in een orde van grootte, vormt die 24% een ijkpunt (zie legenda).

In matrix 4.2 is weergegeven welk deel van de kwaliteiten van het landelijk gebied binnen de EHS liggen (voorlaatste kolom), en hoe die bijdrage moet worden geïnterpreteerd (laatste kolom). De belangrijkste conclusies zijn als boodschappen geformuleerd.

Boodschappen matrix 4.2:

- De natuurgebieden in de EHS dragen in grote lijnen meer dan gemiddeld bij aan de kwaliteiten die als beleidsopgave worden onderscheiden voor het landelijk gebied;
- De bijdrage is relatief groot voor de gebruikskwaliteit en belevingskwaliteit. Aan culturele kwaliteit draagt de EHS beperkt bij;
- Het grootst is de bijdrage aan groen karakter. Van het landelijk gebied met groen karakter ligt 51% binnen de EHS, terwijl het aandeel EHS binnen het landelijk gebied slechts 24% bedraagt;
- Het geringst is de bijdrage aan de belevingskwaliteit contrast met de stedelijke omgeving. De afstand van de EHS tot de stad is blijkbaar te groot om dit contrast fysiek waar te nemen;
- De bijdrage van Bijzondere natuur aan de kwaliteiten van het landelijk gebied is over het algemeen groter dan de bijdrage van de twee andere EHS-natuurtypen. Deze grotere bijdrage houdt sterk verband met verschillen in oppervlakte tussen de typen natuur en zegt weinig over de mate waarin de betreffende kwaliteit kenmerkend is voor Bijzondere natuur.

Matrix 4.2: Betekenis EHS voor de realisatie van de kernkwaliteiten

Kern- en subkwaliteiten		Grootschalige natuur	Bijzondere natuur	Multifunctionele natuur	EHS totaal	Conclusie EHS-totaal
Gebruikskwaliteit						Grote bijdrage
	(recreatieve) toegankelijkheid	4%	12%	11%	31%	<i>Grote bijdrage</i>
	bereikbaarheid	4%	10%	8%	25%	<i>Gemiddelde bijdrage</i>
	meervoudig ruimtegebruik					
	aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	5%	15%	10%	35%	<i>Grote bijdrage</i>
	Extra: recreatieve druk (vraag-aanbodconfrontatie)	7%	14%	10%	34%	<i>Grote bijdrage</i>
Belevingskwaliteit						Grote bijdrage
	ruimtelijke afwisseling					
	informatiewaarde	1%	12%	8%	25%	<i>Gemiddelde bijdrage</i>
	contrast met de stedelijke omgeving	0%	3%	3%	9%	<i>Beperkte bijdrage</i>
	groen karakter	9%	22%	15%	51%	<i>Forse bijdrage</i>
	rust	7%	14%	10%	34%	<i>Grote bijdrage</i>
	ruimte	5%	13%	9%	30%	<i>Grote bijdrage</i>
	stilte	8%	14%	8%	33%	<i>Grote bijdrage</i>
	donkerte	4%	11%	7%	24%	<i>Gemiddelde bijdrage</i>
Culturele kwaliteit						<i>Beperkte bijdrage</i>
	Cultuurhistorie	1%	9%	6%	19%	<i>Beperkte bijdrage</i>
	Culturele vernieuwing					
	Architectonische vormgeving					

Legenda bij matrix 4.2

	Omschrijving	Percentage oppervlakte EHS waar kwaliteit aanwezig is
1	Geen bijdrage	0%
2	Beperkte bijdrage	1-20%
3	Gemiddelde bijdrage	20-30%
4	Grote bijdrage	30-50%
5	Forse bijdrage	>50%

4.3 Samenvatting

Met behulp van GIS-analyses van kaartbeelden die de huidige kwaliteiten van het landelijk gebied representeren, is nagegaan in hoeverre de EHS betekenis heeft voor gebruikskwaliteit, belevingskwaliteit en culturele kwaliteit. Om de betekenis van de EHS in perspectief te kunnen plaatsen is het landelijk gebied van Nederland als referentiekader gehanteerd. De vraag over de huidige recreatieve betekenis van de EHS is twee kanten op gesteld: (1) welke kwaliteiten zijn kenmerkend voor de EHS en (2) wat is de bijdrage van de EHS aan (realisatie van) de kwaliteit in het landelijk gebied van Nederland.

Van kenmerkendheid is sprake wanneer de kwaliteit in grotere mate aanwezig is in de EHS dan in het landelijk gebied. De huidige EHS blijkt zich in positieve zin van het landelijk gebied als geheel te onderscheiden op veel belevingskwaliteiten. De natuurgebieden van de EHS kenmerken zich door hun groene karakter en door de relatieve rust, ruimte, stilte en donkerte. Doordat in de EHS relatief veel wandel- en fietspaden en bewegwijzerde routes aanwezig zijn, typeert de toegankelijkheid voor extensieve recreatie en het voorzieningenniveau de EHS ook. In de EHS-natuur zijn daarentegen relatief weinig kwaliteiten aanwezig die samenhangen met menselijke invloeden van contrast met de stad, en ook culturele kwaliteit heeft minder betekenis in de EHS. De drie typen EHS-natuur variëren in hun betekenis voor de kernkwaliteiten. Grootchalige natuur herbergt belevingskwaliteiten groen karakter, rust, stilte, donkerte in de grootste mate. Multifunctionele natuur is relatief goed toegankelijk, en kent de meeste culturele waarden en ook het contrast met de stad kan hier het best ervaren worden.

De bijdrage die de EHS momenteel levert aan realisatie van de kernkwaliteiten in het landelijk gebied is over het algemeen groter dan je op grond van enkel de oppervlakte van de EHS binnen het landelijk gebied zou mogen verwachten. Alleen aan culturele kwaliteit draagt de EHS beperkt bij. Het grootst is de bijdrage aan groen karakter. Van het landelijk gebied met groen karakter ligt 51% binnen de EHS, terwijl het aandeel EHS binnen het landelijk gebied slechts 24% bedraagt. De bijdrage van Bijzondere natuur aan de kwaliteiten van het landelijk gebied is over het algemeen groter dan de bijdrage van de twee andere EHS-natuurtypen. Deze grotere bijdrage houdt sterk verband met verschillen in oppervlakte tussen de typen natuur en zegt weinig over de mate waarin de betreffende kwaliteit kenmerkend is voor Bijzondere natuur.

5 De uitdagende opgave voor een stadsbos – voorbeeldproject Diemberbos

5.1 Inleiding

In wezen heeft de natuur de mens niet nodig. Omgekeerd is contact met de natuur wél belangrijk voor de mens. Waar het besef van deze afhankelijkheid op de achtergrond dreigt te raken -zoals in onze huidige samenleving- lijkt er een meer uitgesproken behoefte aan vermaatschappelijking van de natuur te ontstaan: het belang van natuur voor de samenleving wordt in steeds grotere mate erkend. Een gevolg hiervan is dat natuurgebieden naast ecologische functies in toenemende mate andere maatschappelijke functies herbergen, met name recreatieve functies. De tijd dat natuur werd geassocieerd met prikkeldraad en bordjes verboden toegang ligt inmiddels ver achter ons. Uitgangspunt van alle grote terreinbeherende organisaties in Nederland (Staatsbosbeheer, Natuurmomenten, de Provinciale Landschappen en Defensie, zie website Ministerie van Defensie) is dat recreatief medegebruik plaatsheeft waar dat mogelijk is. En dat blijkt op veel plekken het geval te zijn: negentig procent van de natuur¹ is toegankelijk (Veer, 2004).

Bij het proces van vermaatschappelijking van natuur kunnen zich in theorie drie situaties voordoen: (1) spanningen tussen ecologische en niet-ecologische functies, (2) harmonie tussen functies en (3) synergie tussen functies (functies versterken elkaar). Op landelijk niveau zijn spanningen tussen functies te vermijden door conflicterende functies fysiek te scheiden, op lokaal niveau is dit veel minder eenvoudig en moet worden gezocht naar functiecombinaties. De vraag is in hoeverre in de praktijk spanningen kunnen worden vermeden, ofwel: welke randvoorwaarden bepalen of er sprake is van spanningen dan wel van synergie tussen functies? Dit vraagt om een casusspecifieke uitwerking. Immers, een meersporenbeleid kan in theorie prachtig werken, de vraag blijft hoe dit in de praktijk uitpakt.

Dit hoofdstuk gaat in op de oplossingen die op lokaal niveau zijn gevonden om hoge ecologische en recreatieve ambities samen te laten gaan. De meest geëigende vorm waarbij natuur en bevolkingsconcentraties letterlijk samenkomen, is het stadsbos. In paragraaf 5.2 besteden we aandacht aan het concept van stadsbossen. Vervolgens lichten we één stadsbos uit: het Diemberbos. Het Diemberbos, een EHS-gebied dat pal tegen Amsterdam Zuidoost aanligt, is in de jaren negentig aangeplant en er zijn redelijk vergevorderde plannen voor uitbreiding en herinrichting van het gebied. Kortom, de keuzes over de inrichting zijn recent en dus onderzoekbaar. In paragraaf 5.3 schetsen we de context van het Diemberbos. Vervolgens gaan we in de paragrafen 5.4 en 5.5 in op achtereenvolgens de recreatieve en ecologische ambities voor dit gebied. Hierbij hebben we aandacht voor zowel de visie van Rijk en provincie als het beeld dat de projectgroep zelf voor ogen had, én voor de wijze waarop deze uitgangspunten terugkomen in het ontwerp van het Diemberbos. In paragraaf 5.6 staat de uitdaging centraal: het gelijktijdig verwezenlijken van beide ambities. Het hoofdstuk eindigt in paragraaf 5.7 met een samenvattende conclusie. Om het verhaal voor het Diemberbos te kunnen schetsen is gebruik gemaakt van diverse achtergronddocumenten te weten het recreatie-onderzoek (Bosch, 2004), het programma van eisen (Projectgroep Diemberbos, 2006), en het voorlopig ontwerp (Ontwerpteam Diemberbos, 2007). Aanvullend heeft een

¹ Het betreft hier zogenaamde 'droge' natuur. Natte natuur, zoals natte graslanden en water, kent een lagere openstelling van gemiddeld 73%. De ambitie van 90% openstelling, die het Ministerie van LNV in het verleden heeft gesteld, wordt alleen gerealiseerd op de het totaal areaal (droge en natte natuur samen) van de terreinen in beheer van Staatsbosbeheer.

gesprek met Staatsbosbeheer (beoogd beheerder) plaatsgehad en zijn de bevindingen ter toetsing voorgelegd aan de gemeente Amsterdam, die trekker is van het planvormingsproces. Ook een bezoek aan het gebied in wording maakte onderdeel uit van de studie.

5.2 Stadsbossen

Vermaatschappelijking van natuur speelt zonder uitzondering in stadsbossen: qua locatie de ideale ontmoetingsplek voor natuur & recreatie. De vraag is nu: wat maakt een gebied tot een stadsbos? Allereerst natuurlijk dat het gebied het karakter heeft van een bos en aan (inter)nationale definities² van bos voldoet. Een buurtparkje valt af, het Amsterdamse Bos of het Haagse Bos, die beiden binnen de EHS liggen, blijken dan wel degelijk bos te zijn. Konijnendijk (1996) noemt diverse kenmerken, waarmee een stadsbos zich onderscheidt van ander bos. Ten eerste ligt het bos dicht bij stedelijk gebied: het ligt in de stad, zoals het Kralingsebos in Rotterdam en het Asserbos (Assen), of grenst direct aan de stad, zoals het Zuigerplasbos ten noorden van Lelystad. Bovendien is het voorzieningenniveau vaak wat hoger, en dan vooral in de delen dichtbij de stad. Daar is ruimte voor parkeerplaatsen, een kinderboerderij, een bezoekerscentrum, een scoutingvereniging en soms ook een camping. Kenmerkend is verder dat eigendom en beheer van stadsbossen vaak in handen zijn van verschillende actoren: naast de grote terreinbeherende organisaties als Staatsbosbeheer ook particulieren, gemeenten en verenigingen. Maar het meest onderscheidend, aldus Konijnendijk, zit hem in de visievorming over gebruik en beheer. Stadsbos betekent 'van de stad'. Het zijn de lokale actoren, en dan met name de lokale bevolking en de lokale beleidsmakers, die bepalen wat er met het bos gebeurt. Maatschappelijk draagvlak ontstaat alleen wanneer de plaatselijke bevolking het nut van het bos inziet (lees: wanneer het bos intensief wordt gebruikt), zich bij het bos betrokken voelt en dit duidelijk maakt aan het lokale beleid. Kortom, een stadsbos verdient idealiter zijn naam pas wanneer de 'stad' het ook ziet als essentieel onderdeel. Zoals Arnhem zonder Sonsbeek ondenkbaar is, en er geen Haarlem is zonder Haarlemmerhout.

De aangehaalde voorbeelden maken duidelijk dat het stadsbos geen nieuw concept is. Al bij de aanwijzing van stadsbossen in vroegere tijden werden maatschappelijke baten aan het groen verbonden. De meerwaarde werd niet alleen gezien vanuit de recreatiemogelijkheden voor de bevolking. Zo legde het stadsbestuur van Arnhem het verband tussen het boskarakter van de stad en de vestiging van welgestelden; een vorm van city marketing avant la lettre. De groei van het aantal stadsbossen kreeg een impuls in de crisisjaren '30 van de vorige eeuw, toen in het kader van werkverschaffing onder meer het Amsterdamse Bos, Birkhoven (Amersfoort) en het Kralingse Bos werden gerealiseerd. Het Amsterdamse Bos en het Kralingse Bos blijken van groot belang te zijn voor de ontwikkeling van nieuwe stadsbossen. Na de oorlog is de aandacht voor stadsbossen door de nationale overheid overgenomen, waarbij de succesformule van het Amsterdamse Bos als voorbeeld fungeert.

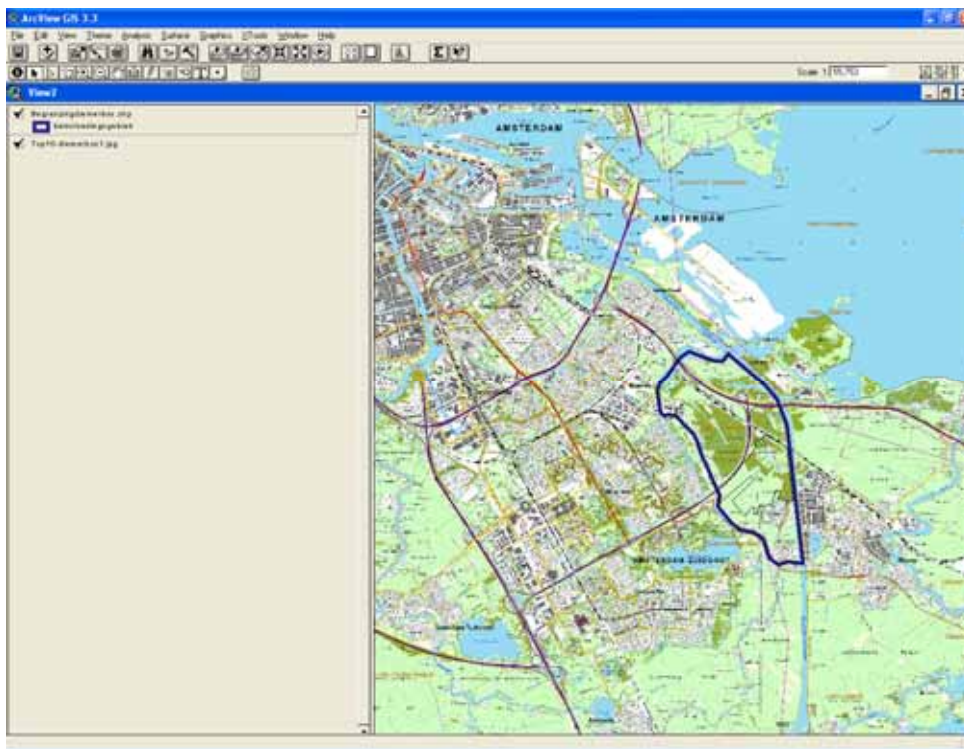
Konijnendijk brengt de beleidsontwikkeling tot de jaren '90 van de vorige eeuw in beeld: in het rapport 'Recreatieruimten in Nederland' uit 1963 wordt reeds gesproken over grote groengebieden met een bosachtig karakter, die op strategische plaatsen gelegen de stedelijke recreatiedruk moeten opvangen. Deze plannen keren in enigszins gewijzigde vorm

² Binnen Nederland worden verschillende bosdefinities gehanteerd (o.a. boswet, bodemgebruiks-statistiek, bossenkaart van het meetnet functievervulling bos). De verschillen hebben vooral betrekking op andere grenswaarden voor kroonbedekking, boomhoogte en minimum aaneengesloten oppervlakte. Voor de internationale definitie zijn de UNFCCC en Kyoto-rapportages relevant. Daarin worden ondermeer de volgende waarden gehanteerd voor de definiëring van bos: minimaal 20% kroonbedekking, minimaal 5 meter boomhoogte en een oppervlakte groter dan 0,5 hectare met een minimale breedte van 30 meter (VROM, 2007). rapport: http://www.broeikasgassen.nl/documents/5A_CO2_Bos.pdf

terug in de nota's Ruimtelijke Ordening, de nota Ruimtelijk Kader Randstadgroenstructuur (1985), het Bosbeleidsplan (1993) en het Structuurschema Groene Ruimte (1993). Het belangrijkste middel om meer groene gebieden rond de steden aan te leggen, is de Randstadgroenstructuur. Nadat in de jaren tachtig de ontwikkeling van de Randstadgroenstructuur voorspoedig is verlopen, stagneert deze vanaf de jaren negentig (MNP, 2004; Van Duinhoven, 2004). In 2000 verschijnt de belangrijke nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur, waarin een scala aan voornemens wordt opgesomd om natuur bij de stad een nieuwe impuls te geven. Met het programma Groen in en om de stad (GIOS) worden als onderdeel van het Grotestedenbeleid ISV-middelen ter beschikking gesteld om de plannen te verwezenlijken. In totaal 31 steden doen mee, de 'G31'. Voor het groen om de stad wordt samengewerkt met provincies, die via het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) financiële middelen hebben. Inmiddels is het GIOS-programma een tweede periode ingegaan en is omgedoopt in Recreatie om de stad (Rods) voor het groen buiten de stadsgrenzen. Het grote aantal projecten dat alleen al in de randstadprovincies (Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland) op de rol staat voor Rods geeft een indruk van de manier waarop gestalte wordt gegeven aan de behoefte van de groeiende stedelijke bevolking aan recreatieruimte (MJP2 AVP, 2006, p130).

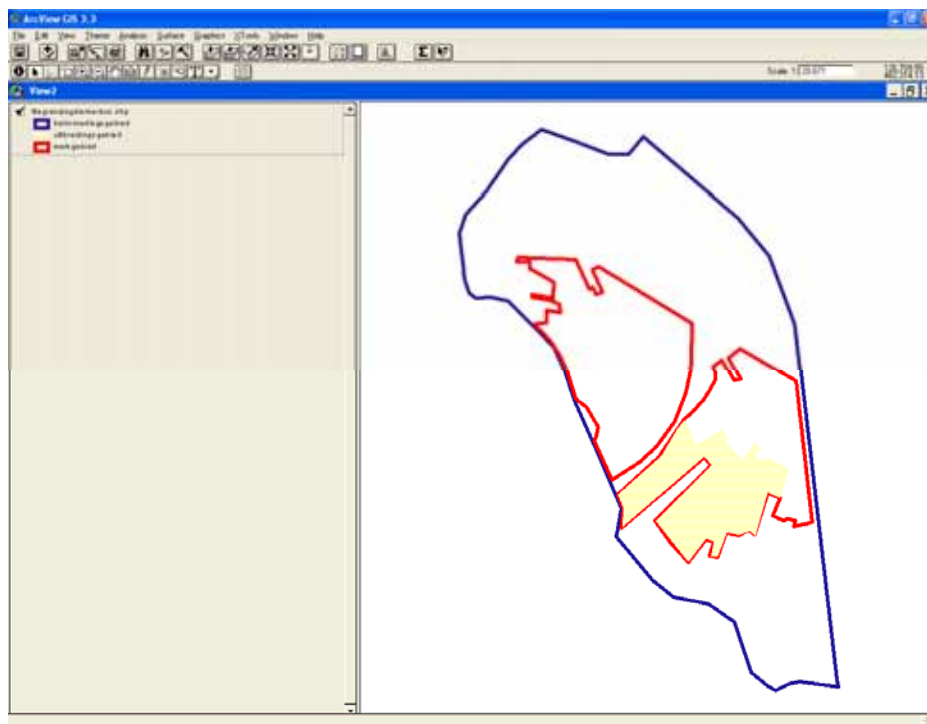
5.3 Schets van het Diemerbos

Het Diemerbos, 203 hectare groot (figuur 5.1), is een voorbeeldproject van versnelde uitvoering van GIOS-beleid. Het maakt deel uit van de Diemerscheg, een groen netwerk dat de provincie creëert om te voorzien in de vraag van de Amsterdamse bevolking naar recreatief bruikbaar groen. Binnen 5 kilometer van het natuurgebied wonen 150.000 mensen. Met de realisatie van de nabijgelegen nieuwbouwwijk IJburg en het verdichten van Amsterdam Zuidoost zal dat aantal groeien tot circa 200.000 'omwonenden'.



Figuur 5.1: Ligging van het Diemerbos

Het bos is in het kader van de Randstadgroenstructuur in de jaren negentig aangeplant met snel groeiende bomen. Er zijn redelijk vergevorderde plannen voor uitbreiding met 48 hectare, en herinrichting van het hele gebied. De functionele en ruimtelijke uitgangspunten zijn weergegeven in het Programma van Eisen (Projectgroep Diemberbos, 2006). De plannen voor herinrichting zijn vervolgens vertaald naar een concreet ontwerp in de vorm van (1) een streefbeeld en (2) een iets bescheidenere basiskaart (Ontwerpteam Diemberbos, 2007); de laatste kenmerkt zich met name door een lager voorzieningenniveau. De basiskaart wordt momenteel uitgewerkt tot een definitief ontwerp. De ambitie is echter om te zijner tijd het gehele streefbeeld ('de droom'), dus inclusief de elementen die niet in de basiskaart zijn opgenomen, te realiseren. Omdat in dit ideaalbeeld alle ambities van de projectgroep tot uitdrukking komen, is het streefbeeld de focus van dit onderzoek.



Figuur 5.2: Werkgrenzen Diemberbos

rood=werkgebied (251 ha) geel=uitbreidingsgebied (48ha) blauw=beïnvloedingsgebied

Bij de ontwikkeling van het bos zijn diverse partijen betrokken, waaronder de gemeenten Amsterdam en Diemen, Staatsbosbeheer en Dienst Landelijk Gebied (DLG). De gemeente Amsterdam is projectleider. Staatsbosbeheer is de beoogd beheerder en heeft samen met DLG de taak (gehad) om de groene plannen van Rijk en provincie te verbinden met de groene ambities van de stad en daarbij te zoeken naar creatieve oplossingen voor de combinatie van hoge woningdichtheden met intrinsieke natuurwaarden. Dit alles om de versnelde opwaardering in natuurkwaliteit en recreatieve kwaliteit te bewerkstelligen.

De uitbreiding en herinrichting van het Diemberbos worden grotendeels door de provincie Noord-Holland gefinancierd. De provincie stelt een bedrag van circa 1,15 miljoen euro ter beschikking uit het budget voor Recreatie om de stad (Rods). De gemeenten Amsterdam en Diemen dragen ieder 100.000 euro bij uit ISV-gelden, en daarnaast stelt de gemeente Amsterdam 400.000 euro ter beschikking uit het programakkoord 2007. Hiermee komt het totale budget voor uitbreiding en herinrichting uit op 1,75 miljoen euro.

5.4 De recreatieve ambitie

5.4.1 De opdracht van de provincie

De provincie Noord-Holland is er veel aan gelegen de natuur in de provincie veilig te stellen. In het kader daarvan wijst zij op de noodzaak om bruggen te slaan naar beleidsterreinen waar het natuurbeleid direct mee te maken heeft (Provincie Noord-Holland, 2005). In de nota "Noord-Holland natuurlijk!" stelt zij dat natuurwaarden en recreatie belangrijke pijlers zijn voor de Noord-Hollandse gebieden, waarbij de grens daartussen betrekkelijk is: in het ene gebied ligt het accent op de natuurwaarden, in het andere meer op recreatie. Het Diemerbos wordt in de natuurnota genoemd als voorbeeld van een nieuw recreatiegebied. De financiële steun aan het Diemerbos (zie paragraaf 6.3) past in het (bufferzone)beleid van de provincie om in de directe omgeving van Amsterdam (in de zogeheten 'groene scheggen') meer recreatiemogelijkheden voor de stedelingen te realiseren (Provincie Noord-Holland, 2004). Ook het Rijk steunt dit beleid. De bijdrage van de provincie voor het Diemerbos is feitelijk rijksgeld waaraan de provincie een bestemming mocht geven.

Aan de financiële bijdrage voor realisatie van recreatiegebieden om de stad (Rods-gelden) zijn vier kwaliteitseisen gekoppeld. Rods-gebieden moeten volledig zijn opengesteld, zonder betaling toegankelijk zijn en bereikbaar zijn via met name wandel- en fietspaden. Bovendien moeten ze 'een gemiddelde opvangcapaciteit van minimaal 20 personen per dag per ha' hebben (MJP2 AVP, 2006, p.65). Voor het Diemerbos, dat na uitbreiding circa 250 hectare beslaat, betekent dit dat het 5.000 bezoekers per dag moet kunnen trekken én herbergen.

5.4.2 De visie van de projectgroep

Het in de jaren negentig aangeplante Diemerbos heeft tot nu toe een onopvallend bestaan geleid. Het was het geheime gebiedje van een beperkt aantal mensen uit de directe omgeving. De projectgroep wil het Diemerbos opwaarderen tot een aantrekkelijk uitloopgebied voor de stedelijke bevolking. Het gebied heeft in potentie een omvangrijk verzorgingsgebied, alleen al gezien het grote aantal mensen dat op loop- en fietsafstand woont (zie paragraaf 6.3). Maar de ambitie van de projectgroep reikt verder dan dit lokale perspectief: het Diemerbos moet een reisdoel worden voor recreanten uit de hele regio.

Het beeld dat de projectgroep voor ogen heeft om bezoekers te 'triggeren' is dat van een geheimzinnig moerasbos, met hoge natuurwaarden, waar de bezoeker zich 'echt' in de natuur kan wanen. Door zijn natte, moerasachtige karakter en de illusie van in de natuur zijn onderscheidt het bos zich van andere groengebieden rondom Amsterdam, zoals de Gaasperplas, Waterland en Spaarnwoude. Hiermee is het Diemerbos een welkome toevoeging aan het palet aan recreatiemogelijkheden in de regio.

'voor het echte natuurgevoel hoef je niet meer naar de Veluwe. Dat kun je ook onder de rook van Amsterdam vinden, bij het eindpunt van lijn 9'

Naast de natuurliefhebber die even tot rust wil komen ('genieten in een oase van natuurlijkheid'), noemt de projectgroep twee aandachtsgroepen die nu in zijn geheel niet in het gebied komen: gezinnen met kinderen en allochtonen.

In 2004 heeft de gemeente Amsterdam recreatieonderzoek laten verrichten naar de wensen voor het Diemerbos. Dit onderzoek geeft aan dat het voorzieningenniveau te extensief is om van een echt stadsbos te kunnen spreken. Een aantal zaken wordt gemist: duidelijke entrees, kleinschalige horeca, speelvoorzieningen voor kinderen en een uitgebreider netwerk aan wandel- en fietsroutes. Ook qua beleving kan het gebied volgens de ondervraagden een boost

gebruiken: het kaarsrechte ontwerp en de eentonige aanplant dragen bij aan de saaie uitstraling die het Diemberbos heeft. Voorts moet het sterke, onderscheidende punt van het bos gehandhaafd blijven, te weten het natte, natuurlijke karakter. Echter, voor de drassige paden bestaat de wens om deze te verdrogen. De boodschap uit het onderzoek is helder: om meer bezoekers te trekken en herhalingsbezoek te bevorderen, moet de aantrekkelijkheid van het gebied worden verhoogd.

De gewenste kwaliteitsimpuls heeft zowel betrekking op de belevingswaarde als de gebruikswaarde (het voorzieningenniveau). Het doel dat de projectgroep zich heeft gesteld vat de recreatieve ambitie kernachtig samen:

Het doel [...] is om een groter en intensiever ingericht Diemberbos te realiseren, dat beter aan de wensen van de bezoekers voldoet, dat meer bezoekers trekt dan nu en dat nadrukkelijk zijn plek opeist in het spectrum van regionale groengebieden rondom Amsterdam. Het Diemberbos moet een goed functionerend stadsbos worden. (Ontwerpteam Diemberbos, 2007)

De grote uitdaging zit hem daarbij in het vinden van een balans tussen enerzijds een toename in voorzieningen en anderzijds de uitstraling van een natuurgebied:

De meest uitdagende opgave [...] is om het intensiveren van het voorzieningenniveau, zodat meer mensen gebruik maken van het gebied, te combineren met de voortdurende illusie van rust en "echte" natuur' (Projectgroep Diemberbos, 2006 - Programma van Eisen, p. 9)

5.4.3 De ambitie uitgewerkt in het streefbeeld

De opdracht van de provincie en de ambities van de projectgroep hebben geresulteerd in een streefbeeld voor het Diemberbos. Dit streefbeeld steunt op drie pijlers: herkenbaarheid, eenheid en aantrekkelijkheid. De invulling van deze pijlers sluit aan bij de gehanteerde drie-eenheid van recreatieve invalshoeken: (landschappelijke) identiteit, belevingswaarde en gebruikswaarde.

Identiteit

Om de landschappelijke *herkenbaarheid* te vergroten wordt het karakter van een nat, ruig moerasbos in een setting van historische weidekavels versterkt. Het moerasgebied wordt uitgebreid door het creëren van extra water en door de aanleg van natuurvriendelijke oevers bij bestaande watergangen. De overgangen tussen de verschillende habitats komen tot stand door in zowel noord-zuid richting als in oost-west richting gradiënten toe te passen. In oost-west richting is een overgang voorzien van moerasbos naar weidebos, en in de noord-zuid richting van gesloten bos naar open bos en naar open weides in het uitbreidingsdeel. Om de natuurlijke gradiënten te realiseren wordt het bestaande bos opengebrouwen. Het historische verkavelingspatroon, dat in het uitbreidingsdeel nog goed is te herkennen, is als uitgangspunt gebruikt bij de invulling van de ruimtes.

Belevingswaarde

Voor een optimale beleving van het landschap zijn zichtlijnen en variatie sleutelwoorden die in het streefbeeld terugkomen. Zichtlijnen worden gecreëerd via de aanleg van lijnvormige groenelementen als houtwallen en smalle langgerekte boscouliessen. De verbreding van de molenwetering heeft tot doel om ook deze zichtlijn te versterken. Variatie wordt gerealiseerd door het toepassen van de eerder genoemde gradiëntovergangen in noord-zuid en oost-west richting en het openbreken van het bos. Bij de invulling van de gradiënten is de aanwezige infrastructuur –het Diemberbos wordt doorsneden door twee snelwegen A1 en A9 en diverse spoorlijnen- bewust genegeerd. Een patchwork aan beheersvormen is voorzien. Deze diversiteit in beheer komt de variatie aan vegetatie ten goede; door de mogelijke inzet van

runderen zou bovendien de attractiviteit van het bos vergroot worden. In het streefbeeld wordt tot slot het verbreden van de centrale waterpartij genoemd als manier om de *eenheid* van het gebied te versterken. Het geheimzinnige karakter van een moerasachtig gebied komt terug in de spannende paadjes die in dit gedeelte worden aangelegd, dwars door de begroeiing heen (zie ook onder gebruikswaarde). Het natuurlijke karakter van het gebied wordt versterkt door de materiaalkeuze voor het 'meubilair': de in het bos aanwezige veeneiken worden in relatie tot de entrees genoemd, en ook voor de bankjes is een ontwerp voorzien dat een eigen Diemberbosbeeld versterkt.

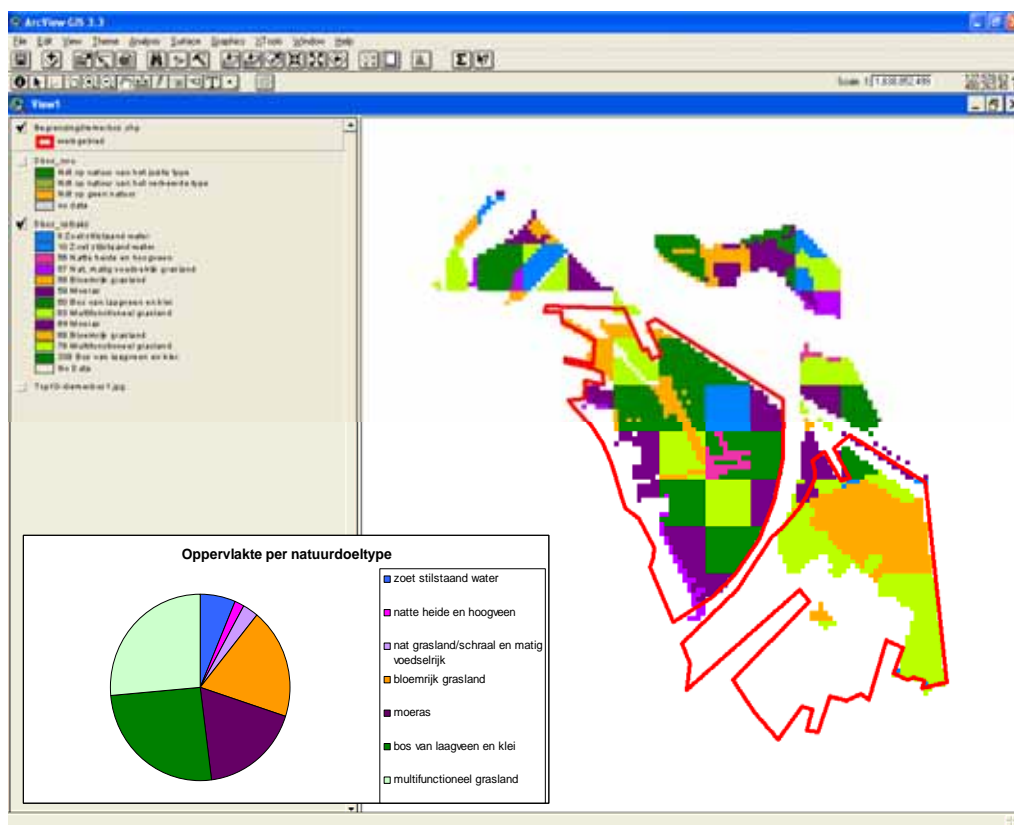
Gebruikswaarde

De *aantrekkelijkheid* wordt bevorderd door het verruimen van het padennetwerk en door voorzieningen een plek te geven, die ook de beoogde aandachtsgroepen gezinnen met kinderen en allochtonen aanspreken. Een hoofdpadennetwerk van fiets- en wandelpaden is voorzien, die aansluit op doorgaande (fiets)routes naar omliggende groene gebieden. Bovendien zijn spannende paden als laarzenpaden en vlonderpaden in het streefbeeld opgenomen. Ruiterspaden zijn waar mogelijk fysiek gescheiden van fiets- en wandelpaden, om hinder tussen recreanten te voorkomen. Het padennetwerk biedt de mogelijkheid voor het uitzetten van bewegwijzerde routes. Een rondje Diemberbos wordt bijvoorbeeld genoemd. Een kinderspeelbos, een speel- en picknickweide, horecagelegenheid en een uitkijktoren krijgen een plek in het plan. Ook zijn locaties aangewezen voor scouting, een manege en een zorgboerderij, die in samenwerking met maatschappelijke actoren gerealiseerd moeten worden. Tot slot is ruimte gereserveerd voor een fruitbos en ooievaarsnesten. Ook hiervoor is de inbreng van maatschappelijke actoren essentieel.

5.5 De ecologische ambitie

5.5.1 De opdracht van de provincie

De projectgroep is niet autonoom in keuzes wat betreft de te ontwikkelen typen natuur. Omdat het gebied bijna in zijn geheel (uitzondering is het uitbreidingsgebied) deel uit maakt van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), zijn de hieraan verbonden zogenaamde natuur(doel)typen richtinggevend. De provincie heeft deze landelijke systematiek in eerste instantie gecompriëerd tot drie eenheden van natuurtypen. Het gebied in zijn geheel is in de Provinciale EHS (PEHS) benoemd tot de eenheid *cultuurnatuur*: 'agrarisches gebied met bijzondere natuurwaarden en kleine natuurreservaten, landgoederen en recreatiegebieden'. (kaart provinciale hoofdstructuur d.d. 2 november 2004). De hoofdlijnen van de provincie zijn door de rijksoverheid uitgewerkt in een landelijke natuurdoeltypenkaart. Hoewel de kaart een grote mate van gedetailleerdheid suggereert, is het geen toetsingskaart. De kaart geeft een indicatie van de ligging van natuurtypen en laat zo ruimte voor maatwerk. Door de speelruimte bij de realisatie van natuurtypen is een zekere dynamiek op termijn eigen aan de natuurdoeltypenkaart. Wanneer we inzoomen op het Diemberbos dan blijkt dat in de beleidsopgave vier natuurtypen dominant zijn: bos van laagveen en klei, moeras, multifunctioneel grasland en bloemrijk grasland (figuur 5.3 en tabel 5.1).



Figuur 5.3: Uitsnede Landelijke Natuurdoelenkaart (versie 2007)

Tabel 5.1: Natuurdoelen Diemerbos kwantitatief weergegeven

Beoogde natuurtypen	Aandeel	Benodigde actie		
		(1) natuur omvormen	(2) natuur ontwikkelen	(3) beheer
multifunctioneel grasland	26%	80%	9%	11%
bos van laagveen en klei	26%	3%	5%	92%
bloemrijk grasland	19%	20%	8%	73%
moeras	18%	51%	15%	34%
zoet stilstaand water	6%			
nat grasland/schraal en matig voedselrijk	3%	28%	13%	59%
natte heide en hoogveen	2%	73%	0%	27%
TOTAAL	100%	39%	9%	52%

Tabel 5.1 laat zien dat –vanuit de landelijke natuurdoeltypenkaart bezien- de uitdaging om de natuurwaarden op te waarderen groot is: op dit moment komen grote delen van het Diemerbos niet overeen met de natuur die in het gebied beoogd wordt. Daarbij kunnen zich twee situaties voordoen: (1) er is al wel natuur, echter niet van het juiste natuurdoeltype. Dit vraagt om omvorming van natuur en geldt voor bijna 40% van de oppervlakte van het Diemerbos. Tweede situatie is dat er in zijn geheel geen natuur aanwezig is: natuurontwikkeling is nodig (9% van de oppervlakte). Op ruim de helft van het oppervlakte is het juiste natuurtype reeds aanwezig. De voornaamste actie die hier nodig is -vanuit het EHS-beleid bezien- is beheer.

Natuurdoeltypen zijn onderscheiden op het niveau van habitats, ofwel de leefgebieden van dieren en planten. Ook op het niveau van planten- en diersoorten zijn beleidsopgaven geformuleerd. In het handboek Natuurdoeltypen (Bal, 2001) wordt per natuurdoeltype beschreven welke diersoorten idealiter in de habitat thuishoren: de doelsoorten. Toetsing aan het voldoen aan ecologische doelen gebeurt normaliter aan de hand van de realisatie van deze doelsoorten. De beperkte omvang van het Diemberbos, in combinatie met de ligging nabij de stad en de doorkruising door snelwegen en mogelijk ook de toegankelijkheid, maakt het niet reëel om alle soorten hier te realiseren. Het zou van weinig realiteitszin getuigen om bijvoorbeeld de otter, die al moeite heeft om te overleven in het moerasgebied in Overijssel, als ecologische opgave aan het Diemberbos te verbinden. De ringslang, die zich al op zijn gemak voelt wanneer hij lekker in het zonnetje kan liggen, is hier beter op zijn plek.

Voor het Diemberbos heeft de provincie daarom ook een beperkter aantal doelsoorten benoemd (Projectgroep Diemberbos, 2006 - PvE, p20): de waterspitsmuis, ringslang, meervleermuis, libellensoorten, rietvogels als Blauwborst, Waterral en Rietzanger, watervogels als Fuut, eendensorten van nat natuurbos en vogels van nat natuurbos als Rietgors en Matkopmees.

Bij de keuze van de te realiseren doelsoorten is de provincie uitgegaan van de doelsoorten van het aangrenzende EHS-gebied de Natuurboog. Ter indicatie van het ecologisch ambitieniveau is een analyse op zijn plaats. De provincie maakt onderscheid tussen gidsoorten, dat wil zeggen soorten die het meest kenmerkend of bedreigd zijn in hun voortbestaan, en volgsoorten. Voorbeelden van gidsoorten voor de Natuurboog zijn de waterspitsmuis, meervleermuis (zoogdieren), ringslang, rugstreepdier, heikikker (reptielen en amfibieën), oranjepip, koevinkje, hooibeestje en geelsprietdikkopje (vlinders). Soorten die de verbinding minder hard nodig hebben, maar er wel van profiteren noemt men 'volgsoorten'. De provincie heeft o.a. hermelijn, wezel, dwergmuis, kleine karekiet, snoek, bittervoorn aangewezen als volgsoorten voor de Natuurboog.

In de lijst van het Diemberbos komen verschillende gidsoorten voor. Het ambitieniveau blijkt verder wanneer een vergelijking wordt gemaakt met de rode lijst: de Matkop wordt op deze lijst aangemerkt met de status van gevoelige soort (bron: www.vogelvisie.nl). Onlangs heeft de zoogdierenvereniging VZZ een voorstel gedaan voor herziene van de Rode Lijst Zoogdieren. Op deze lijst komt de waterspitsmuis (status kwetsbaar) voor; over meervleermuis wordt gesteld dat ze thans niet bedreigd is (en er dus geen reden meer is om ze op rode lijst te zetten).

5.5.2 De visie van de projectgroep

De ecologische visie van de projectgroep ligt in het verlengde van de eisen die de provincie stelt: de natuur moet waar mogelijk worden versterkt. In het Plan van Eisen wordt nadrukkelijk gesteld dat de natuuruitgangspunten in die zin prioriteit hebben boven andere ambities: de natuurdoelen zijn kaderstellend, recreatieve doelen zijn hierop volgend (in paragraaf 6.6 gaan we hier uitgebreider op in).

Hoewel de inspanningen van de rijksoverheid erop zijn gericht de landelijke natuurdoelenkaart met de bijbehorende hectaretaakstelling voor de natuurkwaliteit sturend te laten zijn (met de aantekening dat de kaart net als het beleid in beweging zal blijven), lijkt de noodzakelijke vertaalslag door de provincie naar het lokale niveau nog niet te zijn gemaakt. Op de vraag naar de doorwerking van het rijksbeleid in relatie tot het proces van vaststelling van natuurtypen, laat Staatsbosbeheer weten dat de landelijke natuurdoelenkaart geen uitgangspunt is geweest voor de projectgroep. De meer globale beleidsopgave om

cultuurnatuur te realiseren heeft de projectgroep van de provincie gekregen. Het beeld van een nat, moerasachtig bos, is vooral gebaseerd op het cultuurhistorisch kenmerkende karakter van het omliggende gebied: een waterrijk landschap van veenweide en moerasbos, met verlandingsvegetaties als natte schraallanden en rietmoeras.

5.5.3 De ambitie uitgewerkt in het streefbeeld

De keuzes in het ontwerp worden in de documentatie niet onderbouwd vanuit de ecologische beleidsopgave. Uit het streefbeeld blijkt wel duidelijk dat alle hierboven genoemde natuurdoeltypen (habitats) een plek krijgen en ook is benadrukt dat flora en fauna belangrijk worden geacht. Nu al worden ringslang, ijsvogel en lepelaar regelmatig gezien. In het natuurbos is straks ook ruimte voor zoogdieren als de wezel en de vos (Daalder, 2007). In de toekomst zullen er veel vlinders en libellen en kikkers en salamanders voorkomen, waarop weer roofvogels afkomen (Gemeente Amsterdam, 2007).

Opvallend is dat (ook) andere soorten genoemd worden, dan degene die door de provincie worden verlangd. In het Programma van Eisen wordt in relatie tot de waterpartijen gesteld dat deze moeten worden uitgevoerd met natuurlijke oevers. Gewezen wordt op het belang van een flauwe hellingshoek (van minimaal 1:3) om optimale uitwisseling tussen land en water mogelijk te maken: in het water moeten oevervegetaties zich kunnen ontwikkelen, die via de oever geleidelijk overgaan in landvegetaties. De grotere waterpartijen zijn bovendien belangrijk omdat zij lokaal ruimte bieden aan verlandingsprocessen. Voor de beselementen wordt in het PvE gesteld dat het belangrijk is te werken met beplantingselementen (groepen, lanen), bosranden, een vruchtdragende zoom en struikranden.

5.6 De uitdaging

De beschreven recreatieve en ecologische ambities moeten in hetzelfde gebied worden waargemaakt. In deze paragraaf gaat de aandacht uit naar de manier waarop dit in het Diemberbos zal worden verwezenlijkt. Allereerst is er aandacht voor het planvormingsproces, en daarna achtereenvolgens voor de gemaakte keuzes met betrekking tot inrichting, beheer en gebruik. Daarbij wordt ingegaan op zowel de mogelijke synergie tussen ecologische en recreatieve ambities, als op spanningen die de kop op kunnen steken.

5.6.1 Het planvormingsproces

In relatie tot het gelijktijdig verwezenlijken van ecologische en recreatieve ambities zijn in het planvormingsproces rondom het Diemberbos twee aspecten relevant: (1) betrokken partijen en (2) geldstromen.

Betrokken partijen

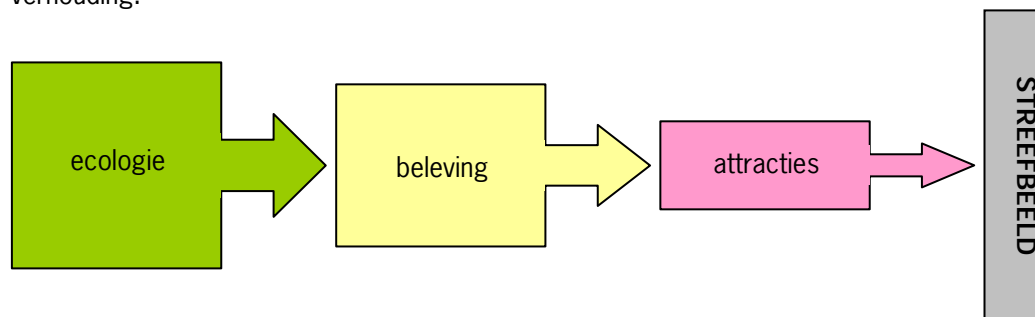
Kenmerkend is dat de trekkracht om het Diemberbos naar een hoger plan te tillen uit het gebied zelf komt. Rijk en ook provincie blijven op afstand. Het is de gemeente die de kar trekt, iets wat door de betrokkenen als positief wordt ervaren: omdat de gemeente dichtbij de samenleving staat is zij in staat om de maatschappelijke wensen te vertalen naar een hierop afgestemde inrichting. Bovendien weet de gemeente lokale actoren te betrekken. Via een drietal klankbordgroepbijeenkomsten zijn de volkstuinvereniging, scouting, Stichting Vrienden Gaasperplas, pachters en diverse andere mogelijke belanghebbenden in het planvormingsproces betrokken. Omwonenden van het gebied zijn via een ander traject van informatieavonden op de hoogte gebracht. Het is ook de gemeente geweest die opdracht heeft gegeven voor het recreatieonderzoek naar inrichtingswensen. Kortom, voor het draagvlak lijkt het belangrijk om de trekkende rol op lokaal niveau neer te leggen.

Geldstromen

Provincie en gemeenten hebben een aanzienlijk bedrag neergelegd om uitbreiding en herinrichting mogelijk te maken. De beschikbare financiële middelen zijn bijna allemaal als 'recreatief' geld gelabeld, zoals de Rode-gelden die de provincie inbrengt. En hier komt een eerste duidelijk teken van synergie naar boven: niet alleen wordt de recreatieve opwaardering van het Diemberbos hiermee mogelijk, ook wordt met het budget voorzien in een flinke impuls voor de ecologische ambities door onder meer het realiseren van verschillende gradiënten in natuur en variatie aan beheersvormen. In dat licht bezien is het overigens opmerkelijk dat er geen EHS-gelden voor inrichting beschikbaar zijn. Voor het beheer is er straks wel EHS-budget beschikbaar.

5.6.2 De inrichting

De planvorming rond het Diemberbos kenmerkt zich door een hiërarchie in functietoekenning. Het gebied maakt deel uit van de EHS en de ecologische principes zijn dan ook kaderstellend. Binnen de ecologische kaders wordt het ontwerp gestuurd door belevingswaarden, en de voorzieningen (attracties) tot slot zijn weer volgend op het ontwerp. Figuur 5.2 illustreert deze verhouding.



Figuur 5.2: Hiërarchische verhouding ecologie, beleving, attracties

Dat de natuur voorrang heeft in het gebied, komt onder meer tot uitdrukking in het dominante natuurtipe van moeras. Vanuit ecologisch perspectief een waardevol habitat, vanuit belevingswaarden bezien daarentegen niet de meest voor de hand liggende 'keuze'. Moeras behoort immers niet tot de meest gewaardeerde landschapstypen. Moerasgebieden staan al sinds mensenheugenis bekend als plekken die angst en onbehagen kunnen oproepen. Bovendien neemt in moerasachtige natuur het risico op -door besmet water overgebrachte-ziekten toe (Van den Berg, 2003). Toch maakte het recreatie-onderzoek (Bosch, 2004) duidelijk dat het moerasgebied van het Diemberbos wel degelijk gewaardeerd wordt en in het streefbeeld wordt dit tot kans uitgewerkt door het geheimzinnige karakter ervan terug te laten komen in een avontuurlijke setting met laarzenpaden en vlonderpaden. Kortom, voor het Diemberbos geldt dat moerasnatuur de aantrekkelijkheid van het gebied wel degelijk positief beïnvloedt.

De hoge groene ambitie komt terug in de sfeer die het gebied moet uitstralen: een natuurlijk gebied met een laag voorzieningenniveau. In het gebied is met name plaats voor rustige (extensieve) vormen van recreatie waarbij het accent ligt op natuurbeleving, zoals fietsen en wandelen. Kampeergelegenheid, barbecueplekken en grootschalige festivals, waarvoor bijvoorbeeld in het Amsterdamse Bos wel ruimte is, passen niet in het Diemberbos. Maar ook intensieve vormen van waterrecreatie, zoals kanovaren en zwemmen, worden niet gestimuleerd.

De eerder genoemde synergie tussen ecologie en recreatie zien we ook terug in de keuze van attracties. Met name in het oostelijk deel (zie verderop) ligt het accent op voorzieningen voor natuurgerichte recreatie; daarbij is gezocht naar voorzieningen die zowel voor de bezoeker als de natuur een meerwaarde opleveren. Het ooievaarsnest is hier een goed voorbeeld van. Maar ook van de accentbepalende grote waterpartij kan de natuur meeliften. Uitgangspunt bij de keuze van voorzieningen is dat de maat en het karakter passen bij het natte natuurboskarakter van het Diemberbos. Kleinschaligheid en gebruik van natuurlijke materialen zijn sleutelbegrippen. Hiermee versterken de voorzieningen het beeld dat het Diemberbos uitstraalt. Door attracties op strategische plekken te plaatsen, ontstaan mooie zichtpunten en doorkijkjes.

Tot slot: In het voorlopig ontwerp worden vijf projecten genoemd die wel in het streefbeeld voorkomen, maar –vanwege onvoldoende financiële middelen- niet in het plan dat op korte termijn wordt uitgevoerd. Opvallend is dat vooral concessies zijn gedaan met betrekking tot het voorzieningenniveau (inclusief paden). Ook hier is dus duidelijk prioriteit gelegd bij het realiseren van ecologische ambities.

5.6.3 Het gebruik

Voor het goed samengaan van ecologie en recreatie is het belangrijk dat het recreatief gedrag past binnen de benodigde condities om de ecologische doelen te kunnen realiseren. In deze paragraaf hebben we aandacht voor de manier waarop in het ontwerp is geanticipeerd op het stimuleren van gewenst gedrag en het vermijden van ongewenst gedrag, ofwel de keuzes die zijn gemaakt qua inrichting om het gedrag van bezoekers te sturen.

Het meest gangbare instrument hierbij is zonerings. In opengestelde natuurgebieden worden normaliter drie zones onderscheiden: een kern, een multifunctionele zone en een recreatieve zone. Een kernzone, die in wezen niet toegankelijk is voor bezoekers, kent het Diemberbos niet. In de ogen van het projectteam is dit ook niet nodig:

“Als wandelaars de paden afgaan, komen zij in het moeras terecht. Dat doet dus niemand. Het bos beschermt in feite zichzelf”

Daarnaast zijn er twijfels over de verstoringgevoeligheid van de natuur. Vaak zal gewenning optreden:

„Dieren hebben heel snel door dat mensen de wandelpaden niet verlaten. Zij voelen zich dan veilig in hun omgeving. De bezoekers kunnen hierdoor roofvogels als de sperwer en de buizerd van dichtbij bewonderen.”

In het Diemberbos zijn twee zones onderscheiden, fysiek gescheiden door de snelweg. In het westelijk deel, dat het dichtst bij de stad ligt, is plaats voor intensieve (plaatsgebonden) vormen van recreatie. Rondom de hoofdentree is de bedrijvigheid geconcentreerd: horeca, de speelweiden, de scouting en de zorgboerderij. Ook de multifunctionele graslanden, die worden gemaaid met het oog op picknicken en het trappen van een balletje, liggen in dit westelijk deel. Mensen die rust zoeken, kunnen terecht in het oostelijk gedeelte, waar het voorzieningenniveau aanzienlijk lager is en voornamelijk bestaat uit een padenstructuur voor wandelen, fietsen en paardrijden.

Bovenop de zonerings wordt in het extensieve gedeelte een sturingsmechanisme ingezet om bezoekersstromen te geleiden. Niet door hekken te plaatsen, maar via (1) paden en uitgezette routes en (2) door de aanwezigheid van landmarks. In het Diemberbos variëren de paden qua begaanbaarheid. De meer uitdagende paden zullen een kleiner aantal bezoekers trekken dan de hoofdpadenstructuur. Het is de verwachting dat een groot deel van wandelaars de

laarzenpaden links laat liggen. De attracties in het rustige gedeelte zijn met name gericht op het beleven en genieten van natuur (ooievaarsnest, uitkijkpunt). Ze liggen verspreid over het gebied, zodat de plaatsgebonden recreatiedruk beperkt blijft.

Waar verschillende functies samengaan, kunnen zich spanningen voordoen. Dit speelt met name wanneer het gedrag zich uit op een manier die niet is voorzien.

"Het Amsterdamse Bos werd een succes. Vooral in de jaren 50 en 60 nam het gebruik een hoge vlucht, hoewel het massaal wassen van de auto in het bos bij medegebruikers en beheerders wat gefronste wenkbrauwen opleverde" (Balk, 1979).

Waar het ongewenste gedrag in het Amsterdamse Bos zich uitte in het wassen van auto's, gaat het tegenwoordig veelal om gedrag van een andere categorie, zoals bijgaand politiebericht illustreert.

"Lelystad 8-8-2003 - In de afgelopen twee maanden heeft de politie dankzij een goede samenwerking met Staatsbosbeheer, drie mannen in het Zuigerplasbos aangehouden wegens openbare schennis der eerbaarheid. Andere bezoekers, zoals ouders met kinderen, ondervonden namelijk overlast van de schaars geklede verdachten... Omdat gebleken is dat schennisplegers bij het zien van de politie wegluchten, surveilleert de politie niet alleen in uniform, maar ook onopvallend, "in burger"."(Politie Flevoland, 2003).

Minder gewenste vormen van gedrag in stadsbossen tegenwoordig uitte zich in zwerfvuil, sekstoerisme, lichtvervuiling, vandalisme, overlast door ATB-ers, nachtelijke activiteiten van de scouting. De huidige overlast in het Diemberbos wordt grotendeels aangepakt door herinrichting. Als antwoord op gevoelens van onveiligheid voor vrouwen worden levendige plekken gerealiseerd en dode hoeken voorkomen. De ergernis over ruiters op wandel- en fietspaden wordt verholpen door ruiterspaden aan te leggen die fysiek zijn gescheiden van het andere padennetwerk. Staatsbosbeheer licht toe dat het probleem van illegale houseparty's voorkomen kan worden door de toegankelijkheid van auto's –van waaruit harde muziek wordt gedraaid- onmogelijk te maken.

5.6.4 Het beheer

Het Diemberbos kent twee (beoogd) beheerders: het recreatieschap Groengebied Amstelland en Staatsbosbeheer. De rol voor het recreatieschap kwam in beeld toen werd besloten aan het gebied een duidelijke recreatieve functie toe te kennen. Het recreatieschap draagt zorg voor de aanleg en het beheer van de fiets- en ruiterspaden in het recreatiegebied, terwijl Staatsbosbeheer het natuurbeheer en de wandelpaden voor haar rekening neemt. Staatsbosbeheer hanteert een ex-post methodiek van kwaliteitscontrole, waaraan de ecologische doelen worden getoetst (ontwikkelen kwetsbare soorten zich voldoende?). Hoewel met twee beheerders zowel het realiseren van de recreatieve als de ecologische ambities duurzaam lijken gewaarborgd, blijkt de meerwaarde van gezamenlijk beheer in de praktijk niet per definitie. Het vraagt om voortdurende afstemming. Bovendien lijkt het richting de bezoeker ook verwarring te geven, door het ontbreken van één centraal aanspreekpunt.

De meerwaarde die vooralsnog nog niet wordt ervaren door het aanstellen van twee beheerders, komt wel naar voren in de bijdrage van maatschappelijke actoren in het beheer. Met name de rol die zorgboerderij mogelijk kan spelen is hierin belangrijk. Door de zorgboerderij in het beheer te betrekken, lijken de ideeën om een variatie aan beheersvormen toe te passen realiteitszin te krijgen. De zorgboerderij zou met name een rol kunnen vervullen met betrekking tot het intensieve beheer via begrazing door koeien. Bovendien zou met de komst van de zorgboerderij het (beheersintensieve) fruitbos kunnen worden gerealiseerd. Kortom, de natuurlijke omgeving zou niet alleen voor de zorgboerderij winst kunnen hebben -

cliënten die in een natuurlijke omgeving tot rust komen en door ze in het productieproces te betrekken, voelen ze dat ze zich nuttig maken (Hassink *et al.*, 2007)- maar ook de belevingswaarden zouden profiteren: landschapselementen die om intensief onderhoud vragen, worden hiermee mogelijk.

5.7 Conclusie

Het Diemberbos in wording lijkt een inspirerend voorbeeld van een stadsbos, dat laat zien dat hoge ecologische en recreatieve ambities hand in hand kunnen gaan. De recreatieve ambities blijken uit de opgave die de betrokkenen zich hebben gesteld: een attractief bos creëren met een regionale uitstraling. Het natuurgebied moet per dag circa 5.000 bezoekers kunnen trekken én herbergen. Het gebied maakt onderdeel uit van de (provinciale) EHS en daarin ligt de oorsprong van de ecologische opgave: de realisatie van specifieke natuurtypen en hierin thuishorende doelsoorten. Om beide ambities te realiseren krijgt het Diemberbos de komende periode een opwaardering van een monotoon productiebos gevormd door snelgroeiende soorten naar een gevarieerd landschap van moeras, bos, weiden en waterpartijen. Hoewel het nog slechts een plan op papier is en de praktijk moet uitwijzen of de opwaardering op alle fronten zal worden waargemaakt -zoals eerder gesteld: een stadsbos verdient zijn naam pas, wanneer de bewoners het zien als essentieel onderdeel van hun stad- de uitgangspunten van het inrichtingsplan zijn veelbelovend.

De combinatie van veel bezoekers en hoge natuurwaarden vraagt om creatieve oplossingen. Zoning is een belangrijk instrument: voorzieningen geconcentreerd én ruimte voor plaatsgebonden recreatie in het gedeelte grenzend aan de stad, extensieve recreatievormen in het meer kwetsbare gedeelte. Hierbij werkt het padennetwerk in combinatie met de strategische plaatsing van landmarks en van andere natuurgerichte attracties als sturingsmechanisme voor het geleiden van bezoekersstromen naar die gebieden waar de natuur enige recreatiedruk kan verdragen. De meest kwetsbare gebieden worden ontzien door daar geen padenstructuur of voorzieningen te realiseren. Voorts werken de spannende paden, te weten de laarzenpaden en vlonderpaden, doordat zij moeilijker begaanbaar zijn, automatisch een natuurlijke selectie in de hand. Kortom, via een goede inrichting zijn veel spanningen bij voorbaat te vermijden. Overigens is het de overtuiging van de initiatiefnemers dat het over het algemeen wel meevalt met spanningen: het moerasbos beschermt zichzelf.

Bij het bedenken van oplossingen om spanningen te voorkomen, is het niet gebleven. Het Diemberbos heeft juist naar meerwaarde gezocht: natuur die profiteert van de interesse vanuit de samenleving. Zo zijn de financiële middelen voor herinrichting bijna volledig afkomstig uit recreatieve geldstromen. Van deze gelden wordt ook de natuur beter: natuurtypen worden gerealiseerd die de biodiversiteit ten goede komen. Ook in het beheer heeft het Diemberbos oog voor deze synergie. Er is gekozen voor gezamenlijk beheer, waarin naast de reguliere terreinbeheerders (SBB en recreatieschap) ook maatschappelijke organisaties een wezenlijke rol vervullen. Zo is er in het gebied een plek gereserveerd voor een zorgboerderij. Het aanvullend beheer dat hiermee mogelijk wordt, creëert ruimte voor arbeidsintensieve landschapselementen, zoals een hoogstamboomgaard, en ook beweiding door koeien komt hiermee in beeld. Kansen werken twee kanten op. Het is vooral van belang daar oog voor te hebben. Door de natuurlijke uitstraling ook in het voorzieningenniveau terug te laten komen, lijkt een gebied te worden gecreëerd dat op alle vlakken in balans is.

Een interessante vraag vanuit ecologisch oogpunt is nu hoe de ecologische en recreatieve ambities zich tot elkaar verhouden. Anders geformuleerd:

Had het gebied in ecologische zin meer in zijn mars gehad, wanneer het niet de status van stadsbos had gekregen?

Om hier een volwaardig antwoord op te kunnen geven, is onderscheid gemaakt tussen (1) de gestelde doelen en (2) de mate waarin in de realisatie van deze doelen is voorzien.

1. Evenwicht in de formulering van ecologische en recreatieve doelen?

Het Programma van Eisen, dat de basis vormt voor het inrichtingsplan Diemberbos, is hierin helder: de ecologische doelen zijn kaderstellend, en de belevingswaarde en voorzieningen zijn hierop volgend. In die zin hebben ecologische ambities dus pertinent niet te lijden onder de recreatieve ambities. De provincie heeft bij het vaststellen van de ecologische beleidsopgave overigens wel rekening gehouden met de beperkingen van het gebied vanwege de stedelijke context. Het gebied ligt ingeklemd in een web van auto-, rail- en vliegverkeer. Stedelijke invloeden zijn in die mate aanwezig dat het niet reëel zou zijn om aan dit gebied een vergelijkbare beleidsopgave te verbinden als aan eenzelfde gebied liggend in een meer rurale omgeving. Door een beperkt aantal doelsoorten te benoemen heeft de provincie aan het Diemberbos een lager ambitieniveau gekoppeld. Mogelijk speelt de functie die het gebied krijgt als recreatiebos, met de daarbij horende streefaantallen qua bezoekers, ook mee in de overwegingen van de provincie om een specifiek aantal (deels recreatiebestendige?) soorten te benoemen. Desondanks ziet de provincie wel degelijk potenties in het gebied. Diverse gidssoorten staan op de lijst van doelsoorten en ook in de bescherming van rode lijstsoorten krijgt het Diemberbos een rol.

2. Evenwicht in de waarborging van doelenrealisatie?

Waar de ecologische doelen grotendeels overeind blijven wanneer recreatieve functies om de hoek komen kijken, constateren we op dit moment wèl een zwakte in de aandacht voor het waarmaken van de ecologische ambities. Het ontbreekt (vooralsnog) aan een onderbouwing van de wijze waarop de gemaakte keuzes in het ontwerp bijdragen aan het realiseren van natuurdoelen. In de toelichting bij het inrichtingsplan gaat alle aandacht uit naar de onderbouwing van keuzes in relatie tot recreatief gebruik. Een equivalent daarvan vanuit ecologisch perspectief, bijvoorbeeld in de vorm van een ecosysteemvisie, is er niet.

Het is aannemelijk dat met uitbreiding van de grote waterpartij niet enkel een beeldbepalende entree wordt gerealiseerd, maar ook gunstige condities voor de gewenste doelsoorten worden geschapen. Deze relatie wordt in het plan echter niet expliciet gelegd. Datzelfde geldt voor lijnvormige groenelementen als houtwallen: naast de mogelijkheid om hiermee zichtlijnen te realiseren, hebben zij ook betekenis als leefgebied voor diverse planten en dieren, en ook hier is in de onderbouwing geen aandacht voor. In de toelichting bij het streefplan lijken alle ingrepen die meer landschappelijke variatie teweeg brengen (gradiëntovergang van gesloten naar open, verscheidenheid aan beheersvormen, e.d.), vooral ingegeven door de conclusie uit het recreatieonderzoek dat het huidige bos als eentonig wordt ervaren. Het is aannemelijk dat diversiteit in beheersvormen ook de ecologie ten goede komt; ook hier ontbreekt het aan ecologische onderbouwing van de gemaakte keuzes. Dit maakt het lastig om te kunnen beoordelen in hoeverre met de realisatie van het plan de ecologische ambities waar kunnen worden gemaakt.

Kortom, het is vooralsnog onduidelijk of de geschapen condities voldoende zijn om de beoogde doelsoorten duurzaam een plek te geven. Ook wordt niet hardgemaakt of het bos zichzelf inderdaad beschermt. Momenteel zit de toetsing alleen in de hoofden van de ecologen die de voorlopige plannen hebben gelezen, zo laat Staatsbosbeheer ons in een toelichting weten. Een meer systematische analyse van de betekenis van het inrichtingsplan voor de gewenste habitats en soortensamenstelling, inclusief een overzicht van maatregelen om

kritische soorten te beschermen, en van de beoogde effecten van deze maatregelen zou het plan als geheel sterker maken.

De mindere aandacht voor ecologie is begrijpelijk met het oog op geldstromen: het budget voor het inrichtingsplan is bijna uitsluitend als recreatiegeld gelabeld en de financiers mogen dan ook een onderbouwing verwachten die weergeeft hoe de recreatieve ambities worden verwezenlijkt. 'De geldschieters zijn vooral geïnteresseerd in de wijze waarop wij het gebied recreatief aantrekkelijk gaan maken', aldus Staatsbosbeheer. Waar we eerder constateerden dat het politiek en maatschappelijk draagvlak voor de realisatie van de EHS een impuls zou kunnen krijgen wanneer de recreatieve functies van de natuur meer zouden worden uitgelicht, constateren we hier dat dit inderdaad het geval is. Om te voorkomen dat de prioriteit daarmee verschuift naar recreatie ten koste van natuur, lijkt een rol van 'ecologische waakhond' van de provincie op zijn plaats. Immers, naast Roods-beleidsdoelen heeft zij ook een verantwoordelijkheid in het verwezenlijken van de (provinciale) ecologische hoofdstructuur en in die zin zou van de provincie mogen worden verwacht dat zij een systematische onderbouwing verlangt van het inrichtingsplan wat betreft de realisatie van de ecologische ambities qua doelsoorten.

Tot slot: de situatie die hiervoor is geschetst van (1) ecologische doelen die vanwege de stedelijke context naar beneden worden bijgesteld en (2) de onderbouwing van het plan vanuit recreatief perspectief, waardoor de potenties om de ecologische ambities waar te maken niet geheel helder worden, lijkt niet enkel het Diemberbos te typeren. Het is aannemelijk dat die eigen is aan vergelijkbare situaties van stadsbossen liggend binnen de EHS, met name wanneer de opwaardering wordt gefinancierd vanuit recreatieve gelden. Overigens is het niet de bedoeling de indruk te wekken dat het beschikbaar komen van Roods-gelden ten koste gaat van de natuurwaarden. Integendeel: mede dankzij dit budget heeft het gebied ook in ecologische zin een stevige opwaardering gekregen. Terugkomend op de vraag of het Diemberbos in ecologische zin meer in zijn mars zou hebben gehad wanneer het bos geen recreatieve functie had gehad, lijkt op dit moment –alles overwegende– een ontkennend antwoord op zijn plaats: met de toekenning van een ambitieuze recreatieve functie is een groen investeringsklimaat aangesproken, zonder welke de natuurwaarden nooit naar dit niveau hadden kunnen worden getild.

6 Conclusie en beschouwing

6.1 Inleiding

In het wereldje van 'groene' beleidsmakers en natuurbeschermingsorganisaties, wordt de EHS beschouwd als een mijlpaal in de ontwikkeling van het natuurbeleid in Nederland, die na een lange strijd op de 'tegenkrachten' is bevochten. De gewone burger staat mijlenver van dit concept af: het is voor hen vooral een technisch verhaal gestoeld op natuurdoeltypen en abiotische condities, waarin de mens slechts een bescheiden plek lijkt te hebben. De EHS is vooral ecologisch en beleidsmatig ingebed, en daarmee te abstract en wetenschappelijk om te wortelen in de samenleving (Kuindersma, *et al*, 2004). Dit spanningsveld tussen natuurbeleving van mensen en natuurbeleid is niet zonder gevaar voor het draagvlak voor het natuurbeleid. Om de positie van het natuurbeleid duurzaam te waarborgen, zou de aandacht die de EHS krijgt, meer een afspiegeling moeten zijn van de betrokkenheid en waardering van die samenleving voor de natuur.

In deze studie gaat de aandacht niet uit naar de ecologische kant van de EHS, maar naar de recreatieve betekenis die de EHS voor de samenleving heeft. De door de rijksoverheid beoogde recreatieve doelen voor het landelijk gebied vormen daarbij uitgangspunt. In de Nota Ruimte zijn voor het landelijk gebied vier te realiseren kernkwaliteiten geformuleerd, waarvan er drie bijna naadloos aansluiten op deze recreatieve betekenis³: gebruikskwaliteit, belevingskwaliteit en culturele kwaliteit. Drie vragen staan in het onderzoek centraal:

1. Welke kernkwaliteiten zijn kenmerkend voor de EHS?
2. Wat is de bijdrage in de orde van grootte die de EHS nu en in de toekomst levert aan de realisatie van de beleidsopgave voor recreatieve kernkwaliteiten in het landelijk gebied?
3. Wat is er in de praktijk voor nodig om ecologische en recreatieve ambities te laten samengaan?

6.2 Bespreking belangrijkste resultaten

Vraag 1: Welke kernkwaliteiten zijn kenmerkend voor de EHS?

- Landelijke kaartbeelden maken duidelijk dat de EHS zich in positieve zin onderscheidt van het landelijk gebied als geheel op veel kwaliteiten, met name belevingskwaliteiten. De natuurgebieden van de EHS kenmerken zich door hun groene karakter, en de relatieve rust, ruimte, stilte en donkerte die je er kunt vinden. Doordat in de EHS relatief veel wandel- en fietspaden en bewegwijzerde routes aanwezig zijn, typeert de gebruikskwaliteit de EHS ook. Culturele kwaliteit heeft minder betekenis in de EHS.
- De betekenis van de kernkwaliteiten verschilt voor de drie typen EHS-natuur. Karakteristiek voor Grootschalige natuur zijn de belevingskwaliteiten (groen karakter, rust, stilte, donkerte). Multifunctionele natuur is relatief goed toegankelijk, en kent de meeste culturele waarden en ook contrast met de stad kan hier het beste ervaren worden; deze laatste twee echter nog altijd minder dan gemiddeld in het landelijk gebied. Bijzondere natuur beweegt zich qua kwaliteiten min of meer tussen beide andere typen natuur in.

³ De vierde kernkwaliteit is natuurlijke kwaliteit, die vooral betrekking heeft op ecologische aspecten.

Vraag 2: Wat is de bijdrage in de orde van grootte die de EHS nu en in de toekomst levert aan de realisatie van de beleidsopgave voor recreatieve kernkwaliteiten in het landelijk gebied?

- De bijdrage die de EHS momenteel levert aan realisatie van de kernkwaliteiten in het landelijk gebied, is over het algemeen groter dan je op grond van enkel de oppervlakte van de EHS binnen het landelijk gebied zou mogen verwachten. Dat geldt voor zowel gebruikskwaliteit als belevingskwaliteit. Alleen aan culturele kwaliteit draagt de EHS beperkt bij. Grootst is de bijdrage aan groen karakter. Van het landelijk gebied met groen karakter ligt circa 50% binnen de EHS⁴, terwijl het aandeel EHS binnen het landelijk gebied slechts 24% bedraagt.
- De bijdrage van Bijzondere natuur aan de kwaliteiten van het landelijk gebied is over het algemeen groter dan de bijdrage van de twee andere EHS-natuurtypen. Deze grotere bijdrage houdt sterk verband met verschillen in oppervlakte tussen de typen natuur (Bijzondere natuur is qua areaal het meest omvangrijk), en zegt weinig over de mate waarin de betreffende kwaliteit kenmerkend is voor Bijzondere natuur.
- In relatie tot beleidsvoornemens voor de EHS is de voornaamste conclusie dat de beoogde EHS een grote bijdrage zal leveren aan belevingskwaliteit, en slechts beperkt zal bijdragen aan culturele kwaliteit. De belevingskwaliteit zal voor alle drie typen EHS-natuur hoog zijn, en het hoogst voor Grootschalige natuur. Wanneer het beleidsaccent meer bij biodiversiteit ligt, neemt de gebruikskwaliteit af. De recreatiefunctie gaat dan ook het minst samen met Bijzondere natuur. Hier zal de gebruikskwaliteit het laagst zijn, terwijl de beoogde Multifunctionele natuurgebieden een hoge gebruikskwaliteit zullen hebben.
- Naast een bijdrage aan het generieke beleid van kernkwaliteiten, heeft de EHS ook betekenis voor de beleidsopgave van prioritaire gebieden in relatie tot de kernkwaliteiten: Nationale Parken, Nationale Landschappen en Belvederegebieden. Nationale Parken profiteren van de belevingskwaliteiten die de EHS beoogt te realiseren. De extra inspanningen om deze naar een hoger niveau te brengen voor de Nationale Parken zijn nihil; wel moeten Nationale Parken investeren in gebruikskwaliteit. De doelstellingen van de EHS voor wat betreft het voorzieningenniveau voor extensieve recreatie zijn immers lager dan die van de Nationale Parken. Ook Nationale Landschappen liften mee met de belevingskwaliteiten groen karakter, rust, ruimte, stilte en donkerte die in de EHS gerealiseerd zullen worden. In Belvederegebieden draagt de EHS het minst bij aan het realiseren van de beleidsopgave. Er zijn veel extra inspanningen nodig, met name op het gebied van culturele kwaliteit.

Vraag 3: Wat is er in de praktijk voor nodig om ecologische en recreatieve ambities te laten samengaan?

- Vermaatschappelijking van natuur speelt zonder uitzondering in stadsbossen. Om een stadsbos te doen slagen is het belangrijk dat het voorzieningenniveau wat hoger is, vooral in de delen dichtbij de stad én dat de lokale actoren, met name de lokale beleidsmakers, maatschappelijke organisaties en de lokale bevolking, bepalen wat er met het bos gebeurt. Maatschappelijk draagvlak ontstaat alleen wanneer de plaatselijke bevolking het nut van het bos inziet. Bovendien moet bij het vaststellen van de ecologische opgave rekening gehouden worden met de stedelijke context: het is niet realistisch om een gebied dat ligt ingeklemd in een web van auto-, rail- en vliegverkeer (zoals de casus Diemerbos), een vergelijkbare ecologische opgave te geven als een meer ruraal natuurgebied.

⁴ De procentuele gegevens over omvang van de kwaliteit moeten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd, want zijn immers sterk afhankelijk van hoe de kwaliteit is geoperationaliseerd. De gegevens over omvang hebben met name betekenis door ze te vergelijken met het referentiekader (hier: het aandeel EHS binnen het landelijk gebied), zie verder paragraaf 4.1.4.

- Waar bestuurders de neiging hebben om in de uitvoeringspraktijk een vaak sectorale invulling aan de EHS te geven door functies te scheiden (Levelink & Nijhoff, 2004), laat de casus Diemberbos zien dat ecologische en recreatieve ambities op lokaal niveau wel degelijk goed kunnen samengaan, en elkaar zelfs naar een hoger plan kunnen trekken. Voor het verwezenlijken van de recreatieve ambities kon een groen investeringsklimaat worden aangeboord, dat voorziet in de omvorming van het monotone bos van snelgroeïende boomsoorten tot een moerasbos met hoge natuurwaarden. En door maatschappelijke organisaties in het (arbeidsintensieve) beheer te betrekken komen opties in beeld die een gunstig effect hebben op de biologische diversiteit, en bij traditioneel beheer niet haalbaar zouden zijn geweest.
- De ecologische ambities voor het Diemberbos lijken niet te leiden onder de beoogde bezoekersaantallen. Dit is in het ontwerp voor het Diemberbos ondervangen door de ecologische opgave als richtsnoer te nemen. Binnen de ecologische kaders wordt het ontwerp gestuurd door belevingswaarden, en de voorzieningen tot slot zijn weer volgend op het ontwerp. Overigens constateren we op dit moment wel een zwakte in de aandacht voor het waarmaken van deze ecologische ambities. Waarschijnlijk ingegeven door het recreatief gelabelde budget, gaat in de toelichting bij het inrichtingsplan alle aandacht uit naar de onderbouwing van keuzes in relatie tot recreatief gebruik. Een equivalent daarvan voor het soortenbeleid, bijvoorbeeld in de vorm van een ecosysteemvisie, is er niet. Kortom, het is vooralsnog onduidelijk of de geschapen condities voldoende zijn om de beoogde doelsoorten duurzaam een plek in het stadsbos te geven.

6.3 Beschouwing en reflectie

Via een drieluik aan analyses is met dit onderzoek voeding gegeven aan de onderzoeksvraag naar het maatschappelijk belang van de EHS. De studie betreft een globale analyse naar de kernkwaliteiten die kenmerkend zijn voor de EHS en in het verlengde daarvan de bijdrage in de orde van grootte die de EHS levert aan de realisatie van het recreatief beleid voor het landelijk gebied. De analyse heeft zijn beperkingen: het resulteert in een grove impressie op basis van gemiddelden, en gaat daarmee voorbij aan de grote diversiteit qua beleidsaccenten waar in de praktijk sprake van is. Zo verschillen de accenten in te realiseren kernkwaliteiten per Nationaal Landschap. Wij gaan uit van een gemiddeld te realiseren kwaliteit die gelijk is voor alle Nationale Landschappen en doen geen uitspraken over afzonderlijke Nationale Landschappen.

De globale impressie die op landelijk niveau wordt geschetst is de belangrijkste beperking van het onderzoek; de overeenstemming in de onderzoeksresultaten is een belangrijke pre. Binnen de deelstudie naar beleidsvoornemens valt de consensus tussen de bevindingen op basis van documentenanalyse (beleidsnota's) en de resultaten die in de workshop naar voren komen op; de gelijkenis in resultaten sterkt in het beeld dat de methode –hoewel globaal op het niveau van thema's en beleidscategorieën- stand houdt om uitspraken te kunnen doen over de bijdrage die de EHS rond 2018 op hoofdlijnen zal leveren aan het beleid van de kernkwaliteiten. Bovendien laten de twee analyses op grond van (a) gisbestanden en (b) beleidsnota's) naar de bijdrage van de EHS aan realisatie van de kernkwaliteiten in het landelijk gebied in grote lijnen een redelijk consistent beeld zien:

De bijdrage van de EHS aan realisatie van de belevingskwaliteiten nu is groot, en zal dat straks ook blijven. Ook voor gebruikskwaliteit is de EHS nu reeds belangrijk en zal dat op basis van beleidsvoornemens ook blijven, met name door de aanwezigheid van voorzieningen voor extensieve recreatievormen.

Een vraag die bijna als vanzelfsprekend oprijst, is welke inspanningen de komende periode in de EHS moeten worden gedaan om het gewenste niveau van belevings- en gebruikskwaliteiten

te realiseren. Hoewel het slechts een eenvoudig rekensommetje lijkt van vergelijken van het huidige niveau met het beoogde niveau, zijn de voor dit onderzoek gehanteerde analysemethoden te grof en onderling te verschillend om gefundeerde uitspraken te kunnen doen over de vereiste inspanningen voor de komende periode tot aan 2018. In meer algemene zin kan wel opgemerkt worden dat in het toewerken naar volledige realisatie van de EHS aandacht nodig blijft voor de recreatieve functie van de natuurgebieden. Hoewel de bijdrage van de EHS aan realisatie van het (nieuwe) beleid van kernkwaliteiten nu reeds hoog is in vergelijking tot het overige landelijk gebied, is daarmee niet gezegd dat kernkwaliteiten in de EHS spontaan tot stand komen. De kernkwaliteiten zijn dan wel relatief nieuw beleid, de beleidsmatige aandacht voor een aantrekkelijk aanbod aan (EHS)-natuurgebieden voor extensieve recreatie gaat veel verder terug. De openstelling van natuurgebieden was bijvoorbeeld al in de negentiger jaren van de vorige eeuw een speerpunt van rijksbeleid.

Ook de grote natuurbeherende instanties zijn al langer bewust met vermaatschappelijking van natuur bezig. De visie van SBB dat –refererend naar de rijksmiddelen die een belangrijk deel van haar budget vormen– ‘federe Nederlander voor 5 euro aandeelhouder is’ (SBB, 2007), is hierbij treffend. Staatsbosbeheer voorop, maar ook Natuurmonumenten en andere terreinbeheerders investeren aanzienlijk om zoveel mogelijk Nederlanders te laten genieten van het moois van de natuurgebieden. Kortom, in het verleden is al veel in gang gezet en kernkwaliteiten vormen min of meer een nieuw instrument om toe te werken naar een aantrekkelijk landelijk gebied en dit duurzaam te bestendigen. Beleidsinspanningen blijven nodig om een recreatief aantrekkelijk niveau te realiseren, maar lijken in de natuurgebieden niet voor alle kernkwaliteiten gelijk te zijn. In het bijzonder belevingskwaliteiten liften relatief gemakkelijk mee met het beleid van natuurdoeltypen en hun abiotische voorwaarden. Het meest duidelijk komt dit naar voren in milieumaatregelen die worden getroffen: een schone en stille habitat komt ook de natuurbeleving ten goede. Voor de realisatie van een bepaald niveau van gebruikskwaliteit zijn de vereiste inspanningen over het algemeen groter.

Wat betreft de relatieve bijdrage van de EHS aan de verwezenlijking van kernkwaliteiten voor de toekomst valt tot slot het volgende op te merken. De planologische bescherming die de EHS geniet, maakt het aannemelijk dat de bijdrage van de EHS aan kernkwaliteiten van het landelijk gebied navenant zal toenemen. De gebruiks- en belevingswaarden die in deze natuurgebieden aanwezig zijn, zullen hierdoor voor de toekomst grotendeels gewaarborgd blijven, waar in het overige landelijk gebied eerder sprake zal zijn van nivellering van deze waarden vanwege de toenemende ruimtedruk van functies als wonen, werken en infrastructuur. De beschermde status is dus niet enkel vanuit het perspectief van biodiversiteit, maar ook voor recreatieve waarden een groot goed dat gekoesterd moet worden.

Toch lijken natuurbeleving van mensen en het (sterk op de EHS gestoelde) natuurbeleid in Nederland steeds verder uit elkaar te groeien (Kuindersma *et al*, 2004). En op dat vlak is winst te halen. Dat begint als eerste in de oren van bestuurders. DLG concludeerde eerder (Levelink & Nijhoff, 2004) dat het beoogde brede natuurconcept van de EHS in de praktijk niet voldoende uit de verf komt: bij de realisatie van de EHS kiezen bestuurders vanuit praktische overwegingen al snel voor fysieke scheiding van functies. Dit onderzoek laat zien dat realisatie van voor recreatie belangrijke kernkwaliteiten binnen alle natuurdoeltypen mogelijk is, maar dat de accenten verschillen afhankelijk van de ecologische doelen. We hebben daartoe onderscheid gemaakt naar drie hoofdgroepen van natuurdoeltypen: Grootschalige natuur, Bijzondere natuur en Multifunctionele natuur. En hoewel dit onderscheid naar natuurtypen te grof is voor planningsdoeleinden, zou een meer uitgewerkte concrete koppeling van ecologische opgaven met recreatieve opgaven een stap voorwaarts zijn om bestuurders te triggeren gelijktijdige verwezenlijking van hoge ecologische en recreatieve ambities waar te maken. De casus Diemberbos laat in ieder geval zien dat een dergelijke uitdagende opgave realiseerbaar is. Een mogelijkheid is om de natuurdoeltypen uit te bouwen met doelstellingen

over de binnen het natuurdoeltype te realiseren belevings- en gebruikswaarden voor het publiek. Staatsbosbeheer heeft hier reeds een belangrijke stap in gezet door de ontwikkeling van een systematiek van recreatiedoeltypen.

Winst is mogelijk te behalen bij bestuurders, de grootste uitdaging vormt echter het grote publiek. Voor de gewone burger is de EHS momenteel niet veel meer dan een abstract concept (Bakker & Dagevos, 2006). Het naar elkaar toegroeien van natuurbeleving van mensen en natuurbeleid, kan alleen bij maatschappelijk draagvlak voor het EHS-beleid. Een belangrijke waarde van dit onderzoek is dat het onderbouwing biedt om aanzienlijk meer aandacht te geven aan de betekenis van de EHS voor recreatie. Voor maatschappelijk draagvlak is meer nodig dan wuiven met de enigszins technisch geformuleerde uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek. Om draagvlak te krijgen binnen de samenleving moet de betekenis van de EHS uitgelicht worden op een wijze die de systematische benadering van deze studie overstijgt. Het beleid moet aansluiting zoeken bij de manier waarop mensen natuurgebieden beleven.

6.4 Tot slot

Dit onderzoek bevestigt de noodzaak dat de overheid zich sterk maakt voor een EHS die meerdere functies vervult, en dat vooral ook uit te dragen. Het label EHS omvat meer dan ecologie; het brede concept van de EHS moet aandacht krijgen om het draagvlak voor natuurbeleid vanuit de samenleving te doen groeien. Deze studie maakt duidelijk dat de EHS onmisbaar is voor de realisatie van het rijksbeleid met betrekking tot kernkwaliteiten die voor recreatie relevant zijn, dat de rol van de EHS hierin in de toekomst mogelijk nog belangrijker wordt, dat de planologische bescherming van de natuurgebieden hierbij een belangrijke rol speelt, én dat de EHS ook vlakbij de stad betekenis kan hebben, zowel voor de ecologie als voor de samenleving: de uitdagende opgave om hoge ecologische en recreatieve ambities gelijktijdig waar te maken lijkt haalbaar. Gezien de maatschappelijke vraag naar hoogwaardig groen bij steden ligt het uitlichten van het brede EHS-concept op deze locaties wellicht het meest voor de hand.

Literatuur

- Bakker, E. de & H. Dagevos, 2006. *Op weg naar een nieuw natuurverhaal*. Den Haag: LEI.
- Balk, J. Th., 1979. *Een kruiwagen vol bomen; Verleden en heden van het Amsterdamse Bos*. Amsterdam, Staatsdrukkerij van Amsterdam
- Bal, D., 2001. *Handboek natuurdoeltypen*. Wageningen: Expertisecentrum LNV.
- Berg, A. van den, 2003. *De verborgen angst voor natuur; Essay en verslag debat*. Wageningen: Alterra.
- Bosch, N., 2004. *Recreatieonderzoek Diemberbos*. Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008. *Vakanties van Nederlanders 2007*. Voorburg: CBS.
- Daalder, R. 2007. *Interview over het Diemberbos*. In: *Amsterdams Stadsblad*, 1 maart 2007.
- Dessing, N., H. Agricola & L. Treep, 2006 (i.v.). *Effectindicatoren MJP2 van AVP; Monitoren van de algemene beleidsdoelstellingen tegen aanvaardbare kosten*. Den Haag: Ministerie van LNV. Conceptrapport.
- Duinhoven, G. van, 2004. *Randstad in 't groen; Van stagnatie naar realisatie*. Regio Randstad.
- Elands, B.H.M., R. van Marwijk, R. Jochem & T.A. de Boer, 2005. *Natuur in Nederland: recreatie en biodiversiteit in balans; Een modelstudie naar recreatiekwaliteit*. Wageningen: Alterra.
- Gemeente Amsterdam, 2007. *Toelichting stadsecoloog R. Daalder op commissievragen*. Raadscommissie voor Zorg, Milieu, Personeel en Organisatie, Openbare Ruimte en Groen, Raadscommissieverslag, 5 september 2007.
- Goossen, C.M., F. Langers & J.F.A. Lous, 1997. *Indicatoren voor recreatieve kwaliteiten in het landelijk gebied*. Wageningen: DLO-Staring Centrum.
- Hassink, J., M. Elings, R. Ferwerda & J. Rommers, 2007. *Meerwaarde Landbouw en Zorg*. Wageningen: Plant Research International.
- Hermans, B., J. Dekker & K. van Koppen, 2004. *Natuur van en voor de burger*. In: *Landwerk* (nr 4, 2004).
- Konijnendijk, C., 1996. *Van Fontainebleau tot Amelisweerd: de lessen van het stadsbos*. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 1996, p-86-91.
- Kooistra, L., H. Dijkstra, E.G.M. Dessing & S. Beers, 2004. *Monitoring en evaluatie Agenda Vitaal Platteland; Tussenrapportage over activiteiten 2004*. Wageningen/Ede: Alterra, Natuurplanbureau en Expertisecentrum LNV. Werkdocument 2004/14.

- Koomen, A.J.M., J. Roos-Klein Lankhorst & W. Nieuwenhuizen, 2005. *Indicatoren voor landschapskwaliteit; Advies over de uitwerking van de kernkwaliteiten uit de Nota Ruimte voor de monitoring*. Wageningen: Alterra.
- Kuindersma, W., H. Smit, J.L. Tersteeg, A.F. van de Klundert, S. Jansen, N.J. Beun, J.H.A. Hillebrand & A.E. van den Berg, 2004. *Kwetsbare vanzelfsprekendheden rond natuur; Een zoektocht naar innovaties rond de spanning tussen natuurbeleving en natuurbeleid*. Den Haag: Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster.
- Levelink, P. & P. Nijhoff, 2004. *Markt voor natuur; Bijdrage aan de essaybundel 'Medeverantwoordelijkheid voor natuur'*.
- MNP, 2004. *Natuurbalans 2004*. Bilthoven: Milieu- en Natuurplanbureau/RIVM.
- Ministeries van Landbouw, Natuurbeheer & Visserij, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer en Verkeer & Waterstaat, 1990. *Natuurbeleidsplan*. Den Haag: Ministerie van LNV.
- Ministeries van Landbouw, Natuurbeheer & Visserij, Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening & Milieubeheer, Verkeer & Waterstaat en Ontwikkelingssamenwerking, 2000. *Natuur voor mensen, mensen voor natuur*. Den Haag, Ministerie van LNV.
- Ministeries van Landbouw, Natuurbeheer & Voedselkwaliteit, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer en Verkeer & Waterstaat, 2004. *Agenda voor een vitaal platteland; Inspelen op veranderingen*. Den Haag: Ministerie van LNV.
- Ministeries van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer, Verkeer & Waterstaat en Onderwijs, Cultuur & Wetenschap, 2006. *Agenda voor een Vitaal Platteland; MJP2: Meerjarenprogramma Vitaal Platteland 2007-2013: Samen werken*. Den Haag, Ministerie van LNV.
- Ministeries van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen, Landbouw, Natuurbeheer & Visserij, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer en Verkeer & Waterstaat, 1999a. *Nota Belvedere; Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: Ministerie van OC&W.
- Ministeries van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen, Landbouw, Natuurbeheer & Visserij, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer en Verkeer & Waterstaat, 1999b. *Nota Belvedere, beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting; Bijlage: gebieden*. Den Haag: Ministerie van OC&W.
- Ministeries van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer, Landbouw, Natuurbeheer & Voedselkwaliteit, Verkeer & Waterstaat, Economische Zaken, Defensie en Buitenlandse Zaken, 2005. *Actieprogramma Ruimte en Cultuur; Architectuur- en Belvederebeleid 2005-2008*. Den Haag: Ministerie van OC&W.
- Ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer, Landbouw, Natuurbeheer & Voedselkwaliteit, Verkeer & Waterstaat en Economische Zaken, 2006a. *Nota Ruimte; Ruimte voor ontwikkeling. Deel 4: tekst na parlementaire instemming*. Den Haag: Ministerie van VROM.

- Ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieubeheer, Landbouw, Natuurbeheer & Voedselkwaliteit, Verkeer & Waterstaat en Economische Zaken, 2006b. *Uitvoeringsagenda Nota Ruimte*. Den Haag, Ministerie van VROM.
- Natuurmonumenten, 2007. Jaarverslag 2006. 's-Graveland: Natuurmonumenten.
- Ontwerpteam Diemberbos, 2007. *Voorlopig ontwerp Diemberbos*. Dienst Landelijk Gebied.
- Politie Flevoland, 2003. Overlast in Zuigerplasbos aangepakt. Nieuwsbericht website.
- Projectgroep Diemberbos, 2006. *Uitbreiding en herinrichting Diemberbos; Programma van Eisen*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Provincie Noord-Holland, 2005. *GS stelt € 632.000 beschikbaar voor Diemberbos*. In: Nieuwsberichten 3^e kwartaal 2004.
- Provincie Noord-Holland, 2005. *Noord-Holland Natuurlijk; Nota Natuurbeleid 2005*. Haarlem: Provinciale Staten van Noord-Holland.
- Reneman, D.D., Visser, M., Edelmann, E., Mors, B., 1999. *Mensenwensen; De wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving*. Hilversum: Intomart. Reeks operatie Boomhut nummer 6.
- Rees, J., 2006. 'Landschap in de EHS, EHS in het landschap'. In: *Landschap 3*: 108-120.
- Roos-Klein Lankhorst, J., S. de Vries, A.E. Buijs, A.E. van den Berg, M.H.I. Bloemmen & C. Schuiling, 2005. *BelevingsGIS versie 2; Waardering van het Nederlandse landschap door de bevolking op kaart*. Wageningen, Alterra. Alterra-rapport 1138.
- Samenwerkingsverband Nationale Parken, 2005. *Werkplan 2006*. Den Haag: SNP.
- Schotten, C.G.J., R.J. van de Velde, H.J. Scholten, W.T. Boersma, M. Hilferink, M. Ransijn, P. Rietveld & R. Zut, 1997. *De Ruimtescanner, geïntegreerd ruimtelijk informatiesysteem voor de simulatie van toekomstig ruimtegebruik*. Bilthoven: RIVM.
- Staatsbosbeheer, 2006. *Groene gebiedsontwikkeling; Pilotprojecten Staatsbosbeheer*. Driebergen: Staatsbosbeheer.
- Staatsbosbeheer, 2007. *Jaarverslag 2006*. Driebergen: Staatsbosbeheer.
- Tweede Kamer der Staten Generaal, 2003. *Rijksbegroting 2005; Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit voor het jaar 2005; Memorie van Toelichting*. Vergaderjaar 2002-2003.
- Veer, M.M., 2004. *Openstelling bos en natuur 2003; Toegankelijke, beleefbare en afgesloten natuur bij Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale landschappen en defensie*. Den Haag: Stichting Recreatie.
- Vos, C.C., P.F.M. Opdam & R. Pouwels, 2003. *Recreatie en biodiversiteit in balans; Een ruimtelijke benadering*. Landschap (20), p. 3-13.

Vries, S. de, M. Hoogerwerf & W. de Regt, 2004. *Analyses ten behoeve van een Groene Recreatiebalans voor Amsterdam; AVANAR als instrument voor het monitoren van vraag- en aanbodverhoudingen voor basale openluchtrecreatieve activiteiten*. Wageningen: Alterra. Alterra-rapport 988.

Wiertz, 2005. *Kerngraadmeters voor natuur en landschap in Nederland; Een tussenbalans*. Bilthoven: PBL.

Geraadpleegde Websites:

- Belvedere <http://www.Belvedere.nu/page.php?section=03&plD=1&mlD=2>
- Broeikasgassen http://www.broeikasgassen.nl/documents/5A_CO2_Bos.pdf
- Diemberbos (nieuwsberichten)
<http://www.noord-holland.nl/thema/nieuws/archief/persberichten/2004/kwartaal3/Diemberbos.asp?thema=home&ComponentID=71909&SourcePageID=74357>
- Groene ruimte <http://www.groeneruimte.nl/dossiers/ehs/home.html>
- Ministerie van Defensie:
http://www.mindef.nl/actueel/toespraken/2000/1/200300_toespraakdefensienatuurli.aspx
- Nationale landschappen <http://www.nationalelandschappen.nl/page.php?id=18#3>
- Nationale parken <http://www.nationaalpark.nl>
- Politie Flevoland: <http://www.nieuwsbank.nl/inp/2003/08/08/R038.htm>
- Randstad in het groen http://www.regio-randstad.nl/actueel/uploads/randstad_inhet_groen.pdf
- Rijksbegroting <http://rijksbegroting2005.minfin.nl/default761b.html>
- Vereniging Spaar het Gein <http://www.spaarhetgein.nl/nieuwsbrief15.html#c>
- Vogelvisie www.vogelvisie.nl
- Vroege vogels
http://vroegevogels.vara.nl/nieuws-item.167.0.html?&tx_ttnews%5BbackPid%5D=37&tx_ttnews%5Btt_news%5D=344082&cHash=3ede0cdfce

Bijlage 1 Overzicht van gebruikte GIS-bestanden

Kernkwaliteit	Operationalisatie (<i>beknopte omschrijving gebruikt bestand</i>)	Technische specificatie	Wijze van dichotomisering oorspronkelijke legenda
Gebruikskwaliteit			
(recreatieve) toegankelijkheid	Ontsluiting van het landelijk gebied via lengte aan wandel- en fietspaden en secundaire wegen.	De kaart is afgeleid van de Top10 Vector. Per gridcel (250*250 meter) is de gesommeerde lengte (in meters) van de volgende Top10-wegsoorten geschikt voor wandelen bepaald, waarbij gecorrigeerd is voor dubbeltelling van naast elkaar liggende wegsoorten, zoals een (fiets)pad met overige wegsoorten : <ul style="list-style-type: none"> - pad - fietspad > 2 meter - Straat - Onverharde weg > 2 meter - Gedeeltelijk verhard > 2 meter - Lokale weg > 2 meter - Overige weg > 2 meter - Overig aanbevolen route > 2 meter - Lokale weg > 4 meter - Overig aanbevolen route > 4 meter Bronhouder: Alterra.	Niet van toepassing. De oorspronkelijke legenda is <i>niet</i> gedichotomiseerd; op basis van de gesommeerde padlengte is de dichtheid aan paden voor de EHS als geheel en voor de drie typen EHS-natuur berekend, alsmede voor het gehele landelijk gebied berekend.
bereikbaarheid	Het landelijk gebied tot een afstand van 10km rondom de G31-steden.	Basis vormt het bestand grote stad (BORIS). Een selectie is gemaakt van de G31-steden. Rondom de bebouwingskernen van deze steden zijn buffers gelegd van 10 km. De buffers (vlakken) zijn vergrid (25 * 25 meter). De kaart is specifiek voor deze studie vervaardigd.	Het gridbestand kent twee klassen: - 0 (minder kenmerkend): niet liggend binnen 10 km afstand - 1 (meer kenmerkend): wel liggend binnen 10 km afstand.
meervoudig ruimtegebruik	Niet geoperationaliseerd		
aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen	Aanwezigheid van bewegwijzerde routenetwerken voor fietsen en wandelen	Basis vormen de bestanden Lange Afstand Fietsroutes (LAF) en Lange Afstand Wandelroutes (LAW) (BORIS). De bestanden (lijnen) zijn samengevoegd en vervolgens vergrid (25 * 25 meter). De kaart is specifiek voor deze studie vervaardigd.	Het gridbestand kent twee klassen: - 0 (minder kenmerkend): geen onderdeel van LAF of LAW - 1 (meer kenmerkend): wel onderdeel van LAF of LAW.
Belevingskwaliteit			

Kernkwaliteit	Operationalisatie (<i>beknopte omschrijving gebruikt bestand</i>)	Technische specificatie	Wijze van dichotomisering oorspronkelijke legenda
ruimtelijke afwisseling	Niet geoperationaliseerd		
informatiewaarde	Historische kenmerkendheid van het landschap.	<p>De historische monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten zijn ontleend aan voorlopige kaartbestanden van Monumentenzorg. De volgende monumenten zijn daarin opgenomen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - agrarische gebouwen - archeologische monumenten - kastelen/landhuizen - kerken - molens - andere gebouwen - vestingwerken - weg- en waterwerken <p>Bij de berekening van de historische kenmerkendheid is aangenomen dat gebieden binnen 1 km van beschermde stads- en dorpsgezichten en alle genoemde monumenten een grotere historische kenmerkendheid hebben en een grotere waardering krijgen dan verder weg gelegen gebieden. De grootste waarde krijgen gridcellen (25 * 25 meter) waarbinnen een monument of een beschermd stads- en dorpsgezicht ligt. Gridcellen binnen 1 km van monumenten of stads- en dorpsgezichten krijgen een hogere waarde naar gelang ze dichterbij zijn gelegen, of voorkomen in de omgeving van zowel monumenten als een stads- en dorpsgezicht. Het bestand is omgezet naar een resolutie van 250 * 250 m. Deze indicator maakt onderdeel uit van het BelevingsGIS.</p>	<p>De vijf klassen van het oorspronkelijke grid, die de mate van kenmerkendheid voorstellen, zijn geaggregeerd tot de volgende twee klassen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 0 (minder kenmerkend): 0-2 - 1 (meer kenmerkend): 3-4
contrast met de stedelijke omgeving	Stedelijkheid, ofwel de mate van bebouwing die zichtbaar is in het landelijk gebied	<p>Stedelijkheid is afgeleid van het oppervlaktepercentage (per gridcel) aan stedelijke bebouwing en kassen (Top 10 en CBS). De aanwezigheid van bedrijven wordt als extra negatief gerekend. Daarnaast wordt de zichtbare stedelijke uitstraling op een omgeving van 500 m meegerekend. Het percentage bebouwing, kassen en bedrijfstypen zijn apart berekend en in een driedimensionale kennistabel tegen elkaar uitgezet om de</p>	<p>De vijf klassen van het oorspronkelijke grid, die de mate van kenmerkendheid voorstellen, zijn geaggregeerd tot de volgende twee klassen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 0 (minder kenmerkend): 0-2 - 1 (meer kenmerkend): 3-4

Kernkwaliteit	Operationalisatie (<i>beknopte omschrijving gebruikt bestand</i>)	Technische specificatie	Wijze van dichotomisering oorspronkelijke legenda
		<p>stedelijkheid per cel te bepalen. Daarna is de uiteindelijke mate van stedelijkheid per gridcel van 250 * 250 meter bepaald, waarbij de camouflerende werking van de opgaande beplanting en de stedelijke uitstraling binnen een omgeving met een straal van 500 meter wordt meegeteld, ook met een driedimensionale kennistabel. Aan verspreide bebouwing is een stedelijkheidswaarde 0 toegekend. Deze indicator maakt onderdeel uit van het BelevingsGIS.</p>	
groen karakter	<p>Natuurlijkheid, ofwel het voorkomen van grasland, opgaande begroeiing, natuurlijke wateren en overige natuur.</p>	<p>Per gridcel van 250 * 250 m is op grond van de Top10 en Viris in combinatie met LGN de oppervlakte aan bossen (loofbos, naaldbos, gemengd bos, populieren, grienden), aan lijnvormige beplantingen en heggen en aan overige natuurlijke vegetaties zoals hei en moeras bepaald en daarnaast het dominant voorkomen van grasland en het voorkomen van natuurlijk ogende wateren (beken, rivieren, plassen, meren en zee).</p> <p>De beleving van de natuurlijkheid van het landschap is vervolgens in vijf categorieën ingedeeld:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vrijwel geen begroeiing aanwezig (0,1% natuur en <50% grasland en geen natuurlijke wateren) - Weinig (>50% grasland of natuurlijke wateren aanwezig) - Vrij veel (5-10% natuur of 0,1-5% natuur met >50% grasland of natuurlijk water) - Veel (10-50% natuur of 5-10% natuur met natuurlijk water of 0,1-5% natuur met >50% grasland en natuurlijk water) - Zeer veel (>50% natuur of 10-50% natuur met natuurlijk water). <p>Met behulp van een driedimensionale kennistabel is de uiteindelijke mate van natuurlijkheid bepaald, waarbij de zichtbaarheid en uitstraling van opgaande beplanting in de omgeving wordt meegeteld. Hierbij wordt de per gridcel berekende natuurwaarde vergeleken met het gemiddelde percentage aan opgaande beplanting en bebouwing binnen een</p>	<p>De vijf klassen van het oorspronkelijke grid, die de mate van kenmerkendheid voorstellen, zijn geaggregeerd tot de volgende twee klassen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 0 (minder kenmerkend): 0-2 - 1 (meer kenmerkend): 3-4

Kernkwaliteit	Operationalisatie (<i>beknopte omschrijving gebruikt bestand</i>)	Technische specificatie	Wijze van dichotomisering oorspronkelijke legenda
		<p>straal van 500 m. Als er veel beplanting in de omgeving van een gridcel voorkomt, krijgt deze een hogere natuurwaarde, als er veel bebouwing in de omgeving voorkomt juiste een lagere. Deze indicator maakt onderdeel uit van het BelevingsGIS.</p>	
rust	<p>Recreatieve druk, rekening houdend met de ruimtelijke spreiding in openluchtrecreatieve vraag en aanbod voor wandelen en fietsen</p>	<p>De kaart is het resultaat van de confrontatie van de recreatieve opvangcapaciteit van het groene aanbod met de vraag naar recreatieve wandel- en fietstochten van een herkomsteenheid. De vraag wordt afgeleid uit het deelnamepercentage van de bevolking aan fietsen of wandelen op een maatgevende dag (de vijfde drukste dag van het jaar). Het aanbod bestaat uit grondgebruikstypen (bos, agrarisch gebied, etcetera) omgerekend naar recreatieve opvangcapaciteiten per hectare. Hoe dichter de infrastructuur en hoe meer begroeiing, des te hoger is de opvangcapaciteit. Per herkomsteenheid (gridcel van 250 * 250 m) is aan de hand van normafstanden bepaald hoeveel procent van de vraag gedekt wordt en wat het eventuele tekort aan ruimte is. Een grote opvangcapaciteit bij een relatief kleine vraag duidt op een lage recreatieve druk en dus relatieve rust (afwezigheid van andere recreanten). Bronhouder: Alterra.</p>	<p>Niet van toepassing. De oorspronkelijke legenda is <i>niet</i> gedichotomiseerd; de oorspronkelijke zes voorkomende waarden hebben inhoudelijke betekenis en zijn om die reden als wegingsfactor meegenomen om de gemiddelde afstemming tussen vraag en aanbod voor de EHS als geheel en voor de drie typen EHS-natuur, alsmede voor het gehele landelijk gebied te berekenen.</p>
ruimte	<p>Afwezigheid van verrommeling, ofwel van de visuele invloed van potentieel storende elementen.</p>	<p>In de kaart (250*250m) zijn zoveel mogelijk elementen opgenomen die in een vooronderzoek naar rommeligheid als potentieel storend zijn aangemerkt. Of deze elementen ook daadwerkelijk als storend worden ervaren is niet onderzocht. Het gaat om elementen op het vlak van wonen, werken, openbaar nut, infrastructuur, recreatie en overig landgebebruik. Uitgangspunt is dat de elementen een potentieel verstoring effect hebben in de gridcel waarin ze voorkomen. Voor hoge elementen en voor geconcentreerde bebouwing en kassen is een verstoring effect in de directe omgeving verondersteld. Voor alle elementen is gecorrigeerd voor zichtbaarheid, indien opgaande beplanting aanwezig is binnen 500 meter van het element. Bronhouder: Alterra.</p>	<p>De vijf klassen van het oorspronkelijke grid, die de mate van kenmerkendheid voorstellen, zijn geaggregeerd tot de volgende twee klassen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 0 (minder kenmerkend): 2-4 - 1 (meer kenmerkend): 0-1.

Kernkwaliteit	Operationalisatie (beknopte omschrijving gebruikt bestand)	Technische specificatie	Wijze van dichotomisering oorspronkelijke legenda
stilte	(Afwezigheid van) geluidsbelasting, afkomstig van weg-, rail- en vliegverkeer	De kaart is afgeleid van het bestand "gecumuleerde geluidbelasting" (MNP), waarin de verstoring door geluid in dB(A) is uitgedrukt. De gecumuleerde geluidbelasting is afgeleid van kennis van de locatie van geluidsbronnen en omgevingskenmerken (waarbij onder andere de dempende werking van geluidsschermen en van aangrenzende bebouwing is meegenomen). Als geluidsbronnen gelden snelwegen, provinciale wegen, spoorlijnen, vliegverkeer en geluidveroorzakende locaties zoals industrieterreinen. Deze indicator maakt onderdeel uit van het BelevingsGIS.	De oorspronkelijke dB(A)-waarden zijn geaggregeerd tot de volgende twee klassen: - 0 (minder kenmerkend): > 35 dB(A) - 1 (meer kenmerkend): 0-35 dB(A).
donkerte	Afwezigheid van kunstlicht	Satellietbeelden van de uitstoot van kunstlicht gedurende de nacht (Royal Astronomical Society) zijn omgezet naar een gridbestand met een resolutie van 250 * 250 meter. Bronhouder: Platform Lichthinder & Alterra	De oorspronkelijke waarden (mate van lichtuitstoot) zijn ingedikt tot twee klassen van vergelijkbare omvang: - 0 (minder kenmerkend): 0-31 - 1 (meer kenmerkend): 32-63.
Culturele kwaliteit			
Cultuurhistorie	Cultuurhistorische waarde	De kaart geeft het aantal elementen met archeologische, historisch bouwkundige en historisch geografische waarde weer per gridcel van 250*250 meter, binnen een straal van 750 meter. De kaart omvat de volgende elementen: - Archeologische punt- en vlakelementen (ROB) - De zichtbare archeologische monumenten (ZICHMON, ROB) - Archeologische trefkans (IKAW) - Defensiemonumenten (CultGIS) - Gebouwde monumenten (Monumentenzorg) - Huidige herkenbaarheid ontginningsgeschiedenis (Histland, Alterra). Aan de elementen zijn gewichten toegekend, variërend van 1 (ondermeer archeologische vlakelementen) tot 10 (ondermeer defensiemonumenten). Bronhouder: Alterra	De oorspronkelijke waarden (gewogen aantal elementen binnen straal van 750m) zijn ingedikt tot twee klassen van vergelijkbare omvang: - 0 (minder kenmerkend): 0-25 - 1 (meer kenmerkend): 26-338
Culturele vernieuwing			Niet geoperationaliseerd
Architectonische vormgeving			Niet geoperationaliseerd

WOt-onderzoek

Verschenen documenten in de reeks Rapporten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

WOt-rapporten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; F 0317 – 41 90 00; E info.wnm@wur.nl

WOt-rapporten zijn ook te downloaden via de WOt-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

- 1 *Wamelink, G.W.W., J.G.M. van der Gref-van Rossum & R. Jochem (2005). Gevoeligheid van LARCH op vegetatieverandering gesimuleerd door SUMO*
- 2 *Broek, J.A. van den (2005). Sturing van stikstof- en fosforverliezen in de Nederlandse landbouw: een nieuw mestbeleid voor 2030*
- 3 *Schrijver, R.A.M., R.A. Groeneveld, T.J. de Koeijer & P.B.M. Berentsen (2005). Potenties bij melkveebedrijven voor deelname aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer*
- 4 *Henkens, R.J.H.G., S. de Vries, R. Jochem, R. Pouwels & M.J.S.M. Reijnen, (2005). Effect van recreatie op broedvogels op landelijk niveau; Ontwikkeling van het recreatiemodel FORVISITS 2.0 en koppeling met LARCH 4.1*
- 5 *Ehler, P.A.I. (2005). Toepassing van de basisvrachtbenadering op fosfaat van compost; Advies*
- 6 *Veeneklaas, F.R., J.L.M. Donders & I.E. Salverda (2006). Verrommeling in Nederland*
- 7 *Kistenkas, F.H. & W. Kuindersma (2005). Soorten en gebieden; Het groene milieurecht in 2005*
- 8 *Wamelink, G.W.W. & J.J. de Jong (2005). Kansen voor natuur in het veenweidegebied; Een modeltoepassing van SMART2-SUMO2, MOVE3 en BIODIV*
- 9 *Runhaar, J., J. Clement, P.C. Jansen, S.M. Hennekens, E.J. Weeda, W. Wamelink, E.P.A.G. Schouwenberg (2005). Hotspots floristische biodiversiteit*
- 10 *Cate, B. ten, H. Houweling, J. Tersteeg & I. Versteegen (Samenstelling) (2005). Krijgt het landschap de ruimte? – Over ontwikkelen en identiteit*
- 11 *Selnes, T.A., F.G. Boonstra & M.J. Bogaardt (2005). Congruentie van natuurbeleid tussen bestuurslagen*
- 12 *Leneman, H., J. Vader, E. J. Bos en M.A.H.J. van Bavel (2006). Groene initiatieven in de aanbidding. Kansen en knelpunten van publieke en private financiering*
- 13 *Kros, J.P. Groenendijk, J.P. Mol-Dijkstra, H.P. Oosterom, G.W.W. Wamelink (2005). Vergelijking van SMART2SUMO en STONE in relatie tot de modellering van de effecten van landgebruikverandering op de nutriëntenbeschikbaarheid*
- 14 *Brouwer, F.M, H. Leneman & R.G. Groeneveld (2007). The international policy dimension of sustainability in Dutch agriculture*
- 15 *Vreke, J., R.I. van Dam & F.H. Kistenkas (2005). Provinciaal instrumentarium voor groenrealisatie*
- 16 *Dobben, H.F. van, G.W.W. Wamelink & R.M.A. Wegman (2005). Schatting van de beschikbaarheid van nutriënten uit de productie en soortensamenstelling van de vegetatie. Een verkennende studie*
- 17 *Groeneveld, R.A. & D.A.E. Dirks (2006). Bedrijfseconomische effecten van agrarisch natuurbeheer op melkveebedrijven; Perceptie van deelnemers aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer*
- 18 *Hubeek, F.B., F.A. Geerling-Eiff, S.M.A. van der Kroon, J. Vader & A.E.J. Wals (2006). Van adoptiekip tot duurzame stadswijk; Natuur- en milieueducatie in de praktijk*
- 19 *Kuindersma, W., F.G. Boonstra, S. de Boer, A.L. Gerritsen, M. Pleijte & T.A. Selnes (2006). Evalueren in interactie. De mogelijkheden van lerende evaluaties voor het Milieu- en Natuurplanbureau*
- 20 *Koeijer, T.J. de, K.H.M. van Bommel, M.L.P. van Esbroek, R.A. Groeneveld, A. van Hinsberg, M.J.S.M. Reijnen & M.N. van Wijk (2006). Methodiekontwikkeling kosteneffectiviteit van het natuurbeleid. De realisatie van het natuurdoel 'Natte Heide'*
- 21 *Bommel, S. van, N.A. Aarts & E. Turnhout (2006). Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuur*
- 22 *Vries, S. de & Boer, T.A. de, (2006). Toegankelijkheid agrarisch gebied voor recreatie: bepaling en belang. Veldinventarisatie en onderzoek onder in- en omwonenden in acht gebieden*
- 23 *Pouwels, R., H. Sierdsema & W.K.R.E. van Wingerden (2006). Aanpassing LARCH; maatwerk in soortmodellen*
- 24 *Buijs, A.E., F. Langers & S. de Vries (2006). Een andere kijk op groen; beleving van natuur en landschap in Nederland door allochtonen en jongeren*
- 25 *Neven, M.G.G., E. Turnhout, M.J. Bogaardt, F.H. Kistenkas & M.W. van der Zouwen (2006). Richtingen voor Richtlijnen; implementatie Europese Milieurichtlijnen, en interacties tussen Nederland en de Europese Commissie*
- 26 *Hoogland, T. & J. Runhaar (2006). Neerschaling van de freatische grondwaterstand uit modelresultaten en de Gt-kaart*
- 27 *Voskuilen, M.J. & T.J. de Koeijer (2006). Profiel deelnemers agrarisch natuurbeheer*
- 28 *Langeveld, J.W.A. & P. Henstra (2006). Waar een wil is, is een weg; succesvolle initiatieven in de transitie naar*

duurzame landbouw

- 29 *Kolk, J.W.H. van der, H. Korevaar, W.J.H. Meulenkamp, M. Boekhoff, A.A. van der Maas, R.J.W. Oude Loohuis & P.J. Rijk (2007).* Verkenningen duurzame landbouw. Doorwerking van wereldbeelden in vier Nederlandse regio's
- 30 *Vreke, J., M. Pleijte, R.C. van Apeldoorn, A. Corporaal, R.I. van Dam & M. van Wijk (2006).* Meerwaarde door gebiedsgerichte samenwerking in natuurbeheer?
- 31 *Groeneveld, R.A., R.A.M. Schrijver & D.P. Rudrum (2006).* Natuurbeheer op veebedrijven: uitbreiding van het bedrijfsmodel FIONA voor de Subsidieregeling Natuurbeheer
- 32 *Nieuwenhuizen, W., M. Pleijte, R.P. Kranendonk & W.J. de Regt (2007).* Ruimte voor bouwen in het buitengebied; de uitvoering van de Wet op de Ruimtelijke Ordening in de praktijk
- 33 *Boonstra, F.G., W.W. Buunk & M. Pleijte (2006).* Governance of nature. De invloed van institutionele veranderingen in natuurbeleid op de betekenisverlening aan natuur in het Drents-Friese Wold en de Cotswolds
- 34 *Koomen, A.J.M., G.J. Maas & T.J. Weijtschede (2007).* Veranderingen in lijnvormige cultuurhistorische landschapselementen; Resultaten van een steekproef over de periode 1900-2003
- 35 *Vader, J. & H. Leneman (redactie) (2006).* Draggers landelijk gebied; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 36 *Bont, C.J.A.M. de, C. van Bruchem, J.F.M. Helming, H. Leneman & R.A.M. Schrijver (2007).* Schaalvergroting en verbreding in de Nederlandse landbouw in relatie tot natuur en landschap
- 37 *Gerritsen, A.L., A.J.M. Koomen & J. Kruit (2007).* Landschap ontwikkelen met kwaliteit; een methode voor het evalueren van de rijksbijdrage aan een beleidsstrategie
- 38 *Luijt, J. (2007).* Strategisch gedrag grondeigenaren; Van belang voor de realisatie van natuurdoelen.
- 39 *Smits, M.J.W. & F.A.N. van Alebeek, (2007).* Biodiversiteit en kleine landschapselementen in de biologische landbouw; Een literatuurstudie.
- 40 *Goossen, C.M. & J. Vreke. (2007).* De recreatieve en economische betekenis van het Zuiderpark in Den Haag en het Nationaal Park De Hoge Veluwe
- 41 *Cotteleer, G., Luijt, J., Kuhlman, J.W. & C. Gardebroek, (2007).* Oorzaken van verschillen in grondprijzen. Een hedonische prijsanalyse van de agrarische grondmarkt
- 42 *Ens B.J., N.M.J.A. Dankers, M.F. Leopold, H.J. Lindeboom, C.J. Smit, S. van Breukelen & J.W. van der Schans (2007).* International comparison of fisheries management with respect to nature conservation
- 43 *Janssen, J.A.M. & A.H.P. Stumpel (red.) (2007).* Internationaal belang van de nationale natuur; Ecosystemen, Vaatplanten, Mossen, Zoogdieren, Reptielen, Amfibieën en Vissen
- 44 *Borgstein, M.H., H. Leneman, L. Bos-Gorter, E.A. Brassier, A.M.E. Groot & M.F. van de Kerkhof (2007).* Dialogen over verduurzaming van de Nederlandse landbouw. Ambities en aanbevelingen vanuit de sector
- 45 *Groot, A.M.E., M.H. Borgstein, H. Leneman, M.F. van de Kerkhof, L. Bos-Gorter & E.A. Brassier (2007).* Dialogen over verduurzaming van de Nederlandse landbouw. Gestructureerde sectorialogen als onderdeel van een monitoringsmethodiek
- 46 *Rijn, J.F.A.T. van & W.A. Rienks (2007).* Blijven boeren in de achtertuin van de stedeling; Essays over de duurzaamheid van het platteland onder stedelijke druk: Zuidoost-Engeland versus de provincie Parma
- 47 *Bakker, H.C.M. de, C.S.A. van Koppen & J. Vader (2007).* Het groene hart van burgers; Het maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid
- 48 *Reinhard, A.J., N.B.P. Polman, R. Michels & H. Smit (2007).* Baten van de Kaderrichtlijn Water in het Friese Merengebied; Een interactieve MKBA vingeroefening
- 49 *Ozinga, W.A., M. Bakkenes & J.H.J. Schaminée (2007).* Sensitivity of Dutch vascular plants to climate change and habitat fragmentation; A preliminary assessment based on plant traits in relation to past trends and future projections
- 50 *Woltjer, G.B. (met bijdragen van R.A. Jongeneel & H.L.F. de Groot) (2007).* Betekenis van macro-economische ontwikkelingen voor natuur en landschap. Een eerste oriëntatie van het veld
- 51 *Corporaal, A., A.H.F. Stortelder, J.H.J. Schaminée en H.P.J. Huiskes (2007).* Klimaatverandering, een nieuwe crisis voor onze landschappen ?
- 52 *Oerlemans, N., J.A. Guldemond & A. Visser (2007).* Meerwaarde agrarische natuurverenigingen voor de ecologische effectiviteit van Programma Beheer; Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer: Achtergrondrapport 3
- 53 *Leneman, H., J.J. van Dijk, W.P. Daamen & J. Geelen (2007).* Marktonderzoek onder grondeigenaren over natuuraanleg: methoden, resultaten en implicaties voor beleid. Achtergronddocument bij 'Evaluatie omslag natuurbeleid'
- 54 *Velthof, G.L. & B. Fraters (2007).* Nitraatuitspoeling in duinzand en lössgronden.
- 55 *Broek, J.A. van den, G. van Hofwegen, W. Beekman & M. Woittiez (2007).* Options for increasing nutrient use efficiency in Dutch dairy and arable farming towards 2030; an exploration of cost-effective measures at farm and regional levels
- 56 *Melman, Th.C.P., C. Grashof-Bokdam, H.P.J. Huiskes, W. Bijkerk, J.E. Plantinga, Th. Jager, R. Haveman & A. Corporaal (2007).* Veldonderzoek effectiviteit natuurgericht beheer van graslanden. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer: Achtergrondrapport 2

- 57 *Bakel, P.J.T. van, H.Th.L. Massop, J.G. Kroes, J. Hoogewoud, R. Pastoors, & T. Kroon (2008)*. Actualisatie hydrologie voor STONE 2.3. Aanpassing randvoorwaarden en parameters, koppeling tussen NAGROM en SWAP, en plausibiliteitstoets
- 58 *Brus, D.J. & G.B.M. Heuvelink (2007)*. Towards a Soil Information System with quantified accuracy. Three approaches for stochastic simulation of soil maps
- 59 *Verburg, R.W. H. Leneman, B. de Knegt & J. Vader (2007)*. Beleid voor particulier natuurbeheer bij provincies. Achtergronddocument bij 'Evaluatie omslag natuurbeleid'
- 60 *Groenestein, C.M., C. van Bruggen, P. Hoeksma, A.W. Jongbloed & G.L. Velthof (2008)*. Nadere beschouwing van stalbalansen en gasvormige stikstofverliezen uit de intensieve veehouderij
- 61 *Dirkx, G.H.P., F.J.P. van den Bosch & A.L. Gerritsen (2007)*. De weerbarstige werkelijkheid van ruimtelijke ordening. Casuïstiek Natuurbalans 2007
- 62 *Kamphorst, D.A. & T. Selnes (2007)*. Investeringsbudget Landelijk Gebied in natuurbeleid. Achtergrond-document bij Natuurbalans 2007
- 63 *Aarts, H.F.M., G.J. Hilhorst, L. Sebek, M.C.J Smits, J. Oenema (2007)*. De ammoniakemissie van de Nederlandse melkveehouderij bij een management gelijk aan dat van de deelnemers aan 'Koeien & Kansen'
- 64 *Vries, S. de, T.A. de Boer, C.M. Goossen & N.Y. van der Wulp (2008)*. De beleving van grote wateren; de invloed van een aantal 'man-made' elementen onderzocht
- 65 *Overbeek, M.M.M., B.N. Somers & J. Vader (2008)*. Landschap en burgerparticipatie.
- 66 *Hoogeveen, M.W., H.H. Luesink, J.N. Bosma (2008)*. Synthese monitoring mestmarkt 2006.
- 67 *Slangen, L.H.G., N. B.P. Polman & R. A. Jongeneel (2008)*. Natuur en landschap van rijk naar provincie; delegatie door Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG).
- 68 *Klijn, J.A., m.m.v. M.A. Slingerland & R. Rabbinge (2008)*. Onder de groene zoden: verdwijnt de landbouw uit Nederland en Europa? Feiten, cijfers, argumenten, verwachtingen, zoekrichtingen voor oplossingen.
- 69 *Kamphorst, D.A., M. Pleijte, F.H. Kistenkas & P.H. Kersten (2008)*. Nieuwe Wet ruimtelijke ordening: nieuwe bestuurscultuur? Voorgenomen provinciale inzet van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro) voor het landelijk gebied.
- 71 *Bakker, H.C.M., J.C. Dagevos & G. Spaargaren (2008)*. Duurzaam consumeren; Maatschappelijke context en mogelijkheden voor beleid
- 72 *Hoogeveen, M.W., H.H. Luesink, J.N. Bosma (2008)*. Synthese monitoring mestmarkt 2007.
- 73 *Koeijer, T.J. de, K.H.M. van Bommel, J. Clement, R.A. Groeneveld, J.J. de Jong, K. Oltmer, M.J.S.M. Reijnen & M.N. van Wijk (2008)*. Kosteneffectiviteit terrestrische Ecologische Hoofdstructuur; Een eerste verkenning van mogelijke toepassingen.
- 74 *Boer, S. de, W. Kuindersma, M.W. van der Zouwen, J.P.M. van Tatenhove (2008)*. De Ecologische Hoofdstructuur als gebiedsopgave. Bestuurlijk vermogen, dynamiek en diversiteit in het natuurbeleid
- 75 *Wulp, N.Y. van der (2008)*. Belevingswaardenmonitor Nota Ruimte 2006; Nulmeting Landschap naar Gebieden
- 76 *Korevaar, H., W.J.H. Meulenkamp, H.J. Agricola, R.H.E.M. Geerts, B.F. Schaap en J.W.H. van der Kolk (2008)*. Kwaliteit van het landelijk gebied in drie Nationale Landschappen
- 77 *Breeman, G.E. en A. Timmermans (2008)*. Politiek van de aandacht voor milieubeleid; Een onderzoek naar maatschappelijke dynamiek, politieke agendavorming en prioriteiten in het Nederlandse Milieubeleid
- 78 *Bommel, S. van, E. Turnhout, M.N.C. Aarts & F.G. Boonstra (2008)*. Policy makers are from Saturn, ... Citizens are from Uranus...; Involving citizens in environmental governance in the Drentsche Aa area
- 79 *Aarts, B.G.W., L. van den Bremer, E.A.J. van Winden, T.K.G. Zoetebier (2008)*. Trendinformatie en referentiewaarden voor Nederlandse kustvogels
- 80 *Schrijver, R.A.M., D.P. Rudrum & T.J. de Koeijer (2008)*. Economische inpasbaarheid van natuurbeheer bij graasdierbedrijven
- 81 *Densen, L.T., M.J. van Overzee (2008)*. Vijftig jaar visserij en beheer op de Noordzee
- 82 *Meesters, H.W.G., R. ter Hofstede, C.M. Deerenberg, J.A.M. Craijmeersch, I.G. de Mesel, S.M.J.M. Brasseur, P.J.H. Reijnders, R. Witbaard (2008)*. Indicator system for biodiversity in Dutch marine waters; II Ecoprofiles of indicator species for Wadden Sea, North Sea and Delta area
- 83 *Verburg, R.W., H. Leneman, K.H.M. van Bommel, J. van Dijk, Helpt boeren de Nationale Landschappen? Een empirische analyse van de landbouw en haar effecten op kernkwaliteiten*
- 84 *Slangen, L.H.G., R.A. Jongeneel, N.B.P. Polman, J.A. Guldmond, E.M. Hees en E.A.P. van Well (2008)*. Economische en ecologische effectiviteit van gebiedscontracten
- 85 *Schröder, J.J., J.C. van Middelkoop, W. van Dijk, G.L. Velthof, Quick scan Stikstofwerking van dierlijke mest. Actualisering van kennis en de mogelijke gevolgen van aangepaste forfaits*
- 86 *Hoogeveen, M.W., H.H. Luesink, Synthese monitoring mestmarkt 2008*
- 87 *Langers, F. en J. Vreke, De recreatieve betekenis van Ecologische Hoofdstructuur. Bijdrage van de EHS aan recreatief gebruik, beleving en identiteit*

Wot

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

